

Cumhuriyet'in *100. yıla* Özel Sayı

Cumhuriyet'in İstanbul Suretleri

Gül Cephaneçigil • İlhan Tekeli • Mehmet Şahinler •
Merve Şahin • Mustafa Sönmez • Eyüp Muhcu •
Doğan Hasol • Fatma Ünsal • Ö. Sıla Durhan • İpek Akpınar •
Ebru Şevkin • Yurdanur Dülgeroğlu Yüksel • Mine Esmer •
Firuzan Melike Sümertaş

Cumhuriyet'in İkinci Yüzyılına Girerken
Cumhuriyet Mimarlığımız ve Mimarlar Odası

2023/3

9 771302 821907

7,50 TL

%500 Esneme Özelliğine Sahip
İthal EPDM Membran

EU Strips

BAKA YAPI MALZEMELERİ İNŞAAT SANAYİ VE TİCARET A.Ş.

Orhanlı Mah. Karadeniz Cad. No:7 Turgut Reis San. St.
C1 Blok No:1-1 34956 Tuzla / İSTANBUL
Tel: 0216 394 20 40 (pbx) Faks: 0216 394 20 49

www.bakayapi.com

Ekim 2023 • Yıl: 23 • Sayı: 78 Yayın Türü: Yerel, süreli

Yayınlayan

TMMOB Mimarlar Odası İstanbul Büyükşehir Şubesi

Sahibi

TMMOB Mimarlar Odası İstanbul Büyükşehir Şubesi adına
Esin Köymen

Genel Yayın Yönetmeni

Deniz İncebay

Yayın Koordinatörü

Ekin Öztürk

Yazı İşleri Sorumlusu

Metin Karadağ

Yayın Kurulu

Zafer Akay, Zafer Akdemir, Esra Akbalık, Oya Akın,
Gül Cephaneçigil, Ayşen Ciravoğlu, Burcu Selcen Coşkun,
Tores Dinçöz, Zeynep Eres, T. Gül Köksal, Derin Öncel,
Gülşen Özyayın, Mücella Yapıcı

Danışma Kurulu

Zeynep Ahunbay, Behiç Ak, Nur Akın, Ali Artun,
Acar Avunduk, Çelen Birkan, Hasan Çakır (Almanya),
Candan Çitak, İsmail Doğanılmaz, Nur Esin,
Nuran Zeren Gülersoy, Zeynep Günay, Ersen Gürsel,
Yücel Gürsel, Figen Kafescioğlu, Ruşen Keleş,
Esin Köymen, Mehmet Küçükdoğu, Eyüp Muhcu,
Derya Oktay, Sabri Orcan, Deniz Erinsel Önder,
Hasan Cevad Özdiil, Aslı Erim Özdoğan, Mehmet Özdoğan,
Yıldız Sey, Simla Sunay, Betül Şengezer, Afşar Timuçin,
Bülend Tuna, Rüksan Tuna, Hülya Turgut, Yıldız Uysal,
Alper Ünlü, Zekiye Yenen, Emre Zeytinoğlu

Yayın Yönetim Yazışma Adresi

Kemankeş Cad. No.31 Karaköy, Beyoğlu 34425 İstanbul
Tel: (212) 251 49 00 Faks: (212) 251 94 14
e-posta: dergi@mimarist.org
www.mimarist.org/yayinlar/mimarist

Mali Koordinasyon

Mürsel Selçuk

Grafik Tasarım

Zehra Şenoğuz

Grafik Uygulama

Ebru Laçın Kılci

Baskı-Cilt

Doruk Grafik San. ve Tic. Ltd. Şti., İstanbul
100 Yıl Mah. Matbaacılar Sitesi 5. Cad. No:44 Bağcılar
Sertifika No: 49199

Baskı Tarihi

Kasım 2023

Dağıtım

Zip Dağıtım

Ofset Hazırlık, Reklam ve Yapım Organizasyonu

Mimarlık Vakfı İktisadi İşletmesi
Kemankeş Cad. No. 31 Karaköy, Beyoğlu 34425 İstanbul
Tel: (212) 244 86 87 pbx Faks: (212) 244 86 88
Sertifika No: 64516

Fiyatı: 7.50 TL

Yıllık abone ücreti: 26.00 TL

Öğrencilere % 50 indirim uygulanır.

Mimar.ist dergisi Mimarlar Odası İstanbul Büyükşehir Şubesi üyelerine
ücretsiz olarak gönderilir. Yazılarda ileri sürülen görüşlerin sorumluluğu
yazarlarına aittir. Dergi adı belirtilmek koşuluyla alıntı yapılabilir.

Cumhuriyetimizin Yeni Yüzyılı Kutlu Olsun!

Türkiye Cumhuriyeti ikinci yüzyılına girerken hazırladığımız özel sayıyla sizlerle
birlikteyiz.

Uygarlığın, devrimlerin, laikliğin ve demokrasinin öncüsü olan Cumhuriyet,
yüzyüncü yılını tamamlarken ne üzücüdür ki, Gezi davasından haksızca yargılanan
arkadaşlarımız için sürdürülen 'Adalet Nöbeti' neredeyse 600. gününe yaklaşıyor.
Bir taraftan değerli Yayın Kurulu üyemiz Mücella Yapıcı'nın 28 Eylül 2023 günü
serbest bırakılmasının sevincini yaşarken, diğer taraftan da arkadaşlarımız Can
Atalay ve Tayfun Kahraman'ın halen hukuksuzca cezaevinde tutulmalarına isyan
ediyor, acilen özgürlüklerine kavuşmalarını diliyoruz.

Bildiğimiz gibi, Cumhuriyetin 100. Yılı dolayısıyla birçok kurum ve kuruluş özel
etkinlikler, yayınlar ve programlar düzenliyor. Mimarlar Odası İstanbul Büyükşehir
Şubesi de zengin bir programla bu anlamlı yıldönümünü kutluyor. Daha önce
duyduğumuz gibi, mimar.ist Yayın Kurulu olarak Güz 2023 sayımızı 100. Yıl Özel
Sayısı olarak planladık. Özel sayımızda, İstanbul odaklı olarak ülkenin ve
Cumhuriyetin 100 yıllık serüveninden, kentinden ve mimarlığından bir kesit sunmak
istedik. Cumhuriyetin politikaları, hedefleri, kazanımları ve kayıplarıyla süreci
olumlu-olumsuz yönleriyle, bilimsel değerlendirmelerle tartışmaya açmayı
düşündük. 29 Ekim 2023 tarihinde İstanbul Büyükşehir Şubesinde açılan ve
ziyaretçileriyle buluşan "Mimarlar Odası'nın Perspektifinden İstanbul'un Cumhuriyet
Yüzyılı" başlıklı sergi de aynı yaklaşımla kentin yüzyıllık geçmişinde mekânsal,
toplumsal, kültürel olarak önemli eşikleri gözler önüne sermeyi, tarihsel süreci
yeniden değerlendirmeyi, anımsamayı ve anımsatmayı amaçlıyor.

Editörlüğünü Yayın Kurulu üyemiz Gül Cephaneçigil'in yürüttüğü özel sayı, ülkenin
değerli bilim, kültür - düşünce insanı ve yazar İlhan Tekeli Hocamız ile kapsamlı bir
söyleşiyle başlıyor. İlhan Hoca, yüzyıllık Cumhuriyet tarihini kent, politikalar, yönetim
ve toplum açısından değerlendirerek önemli tarihi dönemeçlerin ve uygulamaların
mekânsal, sosyal ve siyasal açılarından analizini zengin birikimiyle paylaşıyor.
Ekonomist ve yazar Mustafa Sönmez'in katkısında ise, ikinci yüzyıla girerken ekonomi
politik perspektifinden ülkenin dününü, bugünü ve yarını üzerine kısa ve özlü bir
değerlendirmeyi bulacaksınız. Ayrıca, Türkiye Mimarlar Odası'nın ve Yapı Endüstri
Merkezi'nin bu uzun sürece dair kurumsal değerlendirmelerini, genel bakışlarını ve
yeni yüzyıla girerken mesajlarını yine özel dosyamızın sayfalarında okuyabilirsiniz.
Ardından değerli uzmanların, akademisyenlerin ve araştırmacıların Cumhuriyet
yüzylında İstanbul'un birikimlerine, kentsel mekandaki, meslekteki ve yaşamdaki
izdüşümlerine ve değerlerine odaklanıyor içeriğimiz. Kentin planlanmasından
başlayarak, uzun süreçte mekan siyaseti açısından yaşanan aşamalar; bugüne dek
kent ve kentsel yaşamın geçirdiği dönüşümler, kazanımlar ve kayıplar uzmanların
bakışlarıyla ve araştırmalarından süzülen bilgilerle değerlendiriliyor. İstanbul'a
kimliğini veren kültürel zenginlikler, korunması gereken varlıklar, geçmişten
günümüze korunanlar ve/veya korunamayanlar, hızlı dönüşüm ve yabancılaşma
süreçleri ile gecekondulaşma ve konut sorunlarına dair yaklaşımlar ve bilimsel
araştırmaların kesitleri özel dosyanın içeriğinde ilgiyle okuyacağımızı umuyorum.

Yüzyıllık birikimleri bir sayıda özetleyebilmek, derlemek ve belgelemek mümkün
değil kuşkusuz. Ancak Yayın Kurulu olarak, İstanbul kentinin tarihine, değişim ve
dönüşümüne, geçmişinden gelen ve geleceğine uzanan birikimlerine dair hazırlanan
bu seçkiyi, bu özel yıldönümünde okuyucularımızla paylaşmaktan mutluyuz. Hatta
özel dosyanın devamı niteliğinde gelecek sayımızda, ikinci yüzyılın eşliğinde,
yıllardır kentin gündemindeki mega projelere güncel perspektiften, artıları ve
eksileriyle yeniden bakarak içeriğimizi desteklemeyi, bir anlamda sürdürmeyi
amaçlıyoruz. 100. Yıl fırsatıyla, İstanbul kenti gözlüğüyle bakarak sayfalarımız
elverdiğince yüzyıllık geçmişe dair oluşturulan bu içeriğin değerli bir kaynak
olacağına inanıyoruz. Özel sayımızın üzerine düşünceleriniz, önerileriniz, eleştirileriniz
ve katkılarınız da gelecek sayımızı destekleyecektir.

Cumhuriyetimizin 100. Yıl coşkusunu birlikte yaşadığımız bu günlerde bir taraftan
da dünyada ve özellikle de bölgemizde insanlığın utancı niteliğinde bir vahşet,
saldırı ve katliamlar yaşanıyor, şiddet ve savaş suçları giderek hızını artırıyor.

Uluslararası dünyanın duyarsızlıkları, insanlık suçları, adaletsizlikler ve masum
halkın yaşadığı korkunç dram hepimize Cumhuriyetin vazgeçilmez ilkesini
hatırlatıyor. Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk'ün 'Yurtta Sulh Cihanda Sulh'
şiarının bugün ne denli önemli bir politika ve sorumluluk olduğunu ikinci yüzyıla
girerken en güçlü şekilde duyuyoruz.

Yeni yüzyılın eşliğinde, Cumhuriyet ışığının ülkemizde ve dünyada bilimin,
adaletin ve demokrasinin yolunu aydınlatmasını, laiklik ve uygarlık konusundaki
farkındalıkların çoğaltılmasını içten diliyorum.

Cumhuriyetimizin yeni yüzyılı kutlu olsun!

Saygılarımla,

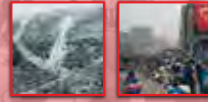
Deniz İncebay

Cumhuriyet'in 100. yilde
Özel Sayı

Cumhuriyet'in İstanbul Suretleri
Süleyman Demirel • İsmail Hakkı • Mehmet Sarıgül •
Mevlâ Şahin • Mustafa Sarıgül • Ercan Mıncı •
Özkan Hacı • Faruk Özalp • Özgür Özalp • Ali Karatoprak •
Dursun Şahin • Yılmaz Özalp • Yılmaz Özalp • Yılmaz Özalp •
Fırat Mente Şimşek

Cumhuriyet'in İkinci Yüzyılına Girenken
Cumhuriyet Mimarlığında ve Mimarlar Odası

Mimar.ist Ekim 2023/3
ISSN 1302-8219

4 GÜNDEM

Mesleki ve Teknik Bilgilerini Halkın Yararına Kullandıkları İçin Arkadaşlarımız 500 Gündür Tutuklu!.....4

5 HABER - ETKİNLİK

Başka Kayda Rastlanmadı: Reşad Ekrem Koçu'nun Çok Boyutlu İstanbul'u / *Alican Tayan* 5
UİA 2023 Kongresi ve Genel Kurulu Kopenhag'da Gerçekleşti / *Ayşen Ciravoğlu* 7
Prof. Doğan KUBAN anısına düzenlenen Yedinci Ulusal Mimari Koruma Proje ve Uygulamaları Sempozyumu Gerçekleşti 9
İstanbul Kültür Üniversitesi Mimarlık Fakültesi "Cumhuriyet, Mimarlık ve Kent: 100 Yıllık Miras" Başlıklı Uluslararası Sempozyumu Düzenledi.....11
Ali Artun'un Kişisel Sergisi "Hayalperest Mimarlık - Özgür Aletlerin Mimarlığı".....11

12 KÜTÜPHANE

İstanbul Art Nouveau'su: 'Yeni Sanat'ın Tanıdık ve Bilinmeyen Aktörleri, İstanbul'a Özgü Yapı ve Nesnelere / *Semra Horuz* 12
Yeni Nesil Popülizm ve Kentsel Gerilim - Pendik Örneği / *Murat Güvenç*.....16
Mimarlar Odası Tarihinden Portreler: Yaşar Marulyalı 17
Cumhuriyet'in İlk Yılı (29 Ekim 1923 - 29 Ekim 1924) 18
Cumhuriyet: Asırlık Bir Muhasebe.....18
Anlamın Sınırı.....19
Mimarlık ve Dekonstrüksiyon 19
Bilimsel Özyaşamöyküsü.....20

21 ANMA

Hareket Halinde Mimarlık *Nihat Gök Ağabey'in Ardından...* / *Nezih R. Aysel* 21
Sakin, Sessiz, Gösterişsiz... Nice Mimar Tayfasından Bir Yetenek Kaydı
Dr. Mimar Nihat Gök Anısına / *M. Serter Karataban*.....22

23 DOSYA ÖZEL SAYI: CUMHURİYET'İN İSTANBUL SURETLERİ

Hep Beraber Çözmeyiz, Hep Beraber Ortak Kanıyı Üretmemiz Gerekliyor... /

<i>Söyleşi: İlhan Tekeli - Mehmet Şahinler, Merve Şahin</i>	24
Cumhuriyet'in İkinci Yüzyılına Girenken / <i>Mustafa Sönmez</i>	36
Cumhuriyet Mimarlığımız ve Mimarlar Odası / <i>Eyüp Muhcu</i>	38
Yapı'nın Merkezinde Bir Kurum: Yapı-Endüstri Merkezi (YEM) / <i>Doğan Hasol</i>	40
Mekân Siyasetinin Yüz Yıllık Tezahürleri / <i>Fatma Ünsal</i>	43
Prost Planı'na Uzanan Kentsel Süreçlerin İzinde İstanbul'da Planlama / <i>Ö. Sıla Durhan</i>	51
Bugünden Düne Bakmak: 1937 Henri Prost Planı / <i>İpek Akpınar</i>	57
1980'ler İstanbul'unda 'Dönüşüm' / <i>Ebru Şevkin</i>	62
İstanbul'da Gecekonduların Gelişimi / <i>Yurdanur Dülgeroğlu Yüksel</i>	67
Cumhuriyet Dönemi İstanbul'unda Bizans Mimari Mirasına Bakış / <i>Mine Esmer</i>	73
"Geçmiş'ten Gelen, Bugüne Direnen: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Geçişte	
Bizans Mirasının Yerli Uzmanları, İstanbullu Rumlar / <i>Firuzan Melike Sümertaş</i>	84

92 Çizgi

Behiç Ak.....	92
---------------	----

Mesleki ve Teknik Bilgilerini Halkın Yararına Kullandıkları İçin Arkadaşlarımız 500 Gündür Tutuklu!

Gezi'yi Sahiplenmeye, Arkadaşlarımızla Dayanışmaya Devam Edeceğiz.

Ülkemizin her bölgesinden, her yöresinden yurttaşlarımızın itirazlarını, taleplerini haykırdığı; ülke tarihinin en görkemli halk hareketlerinden biri olan Gezi Direnişi'ne suç isnat etmek, onurlu direnişimizi lekelemek amacıyla iktidarın güdümündeki yargı mensupları tarafından verilen hukuksuz tutuklama kararının üzerinden 500 gün geçti.

TMMOB Yönetim Kurulu Üyemiz Mücella Yapıcı, Şehir Plancıları Odamızın Onur Kurulu Üyesi Tayfun Kahraman ve Mimarlar Odamızın Hukuk Müşaviri Can Atalay'ın da aralarında bulunduğu arkadaşlarımız Çiğdem Mater, Mine özerden Hakan Altınay ve Osman Kavala herhangi bir hukuki gerekçe, delil sunulmadan cezaevinde tutulmaya devam etmektedir.

FETÖ mensubu emniyet görevlileri tarafından hukuksuz bir biçimde elde edildiği yargı kararlarıyla kesinleşmiş olan "delillerin", FETÖ firarisi bir savcı eliyle yeniden kıymetlendirilmesi sonucunda, AKP Milletvekili Aday Adayı olmuş bir "hakim" kararıyla arkadaşlarımız 500 gündür tutsak.

Kendi amaçları doğrultusunda hukuku araçsallaştıran AKP iktidarı, güdümündeki yargı mensupları eliyle, ülke tarihinde en önemli kırılma anlarından biri olan Gezi'yi suçlamaya, manipülasyonlarla Gezi'nin aydınlık yüzüne leke bulaştırmaya çalışmaktadır.

Değerli Arkadaşlar,

Gezi Direnişi, doğal alanlarımız, parklarımız, meydanlarımız betona boğulmasın; kıyılarımız, ormanlarımız, meralarımız rantta kurban edilmesin diye; sağlıklı ve güvenli yaşam alanlarında hep birlikte, barış içinde yaşayabilelim diye milyonlarca yurttaşın haykırdığı toplumsal bir olaydır.

TMMOB ve bağlı odaların en temel amaçlarından biri, bilimi ve tekniği halkın yararına kullanarak kamusal alanları savunmaktır. Bu kapsamda, milyonlarca yurttaşın, toplumun ortak değeri olan Gezi Parkı betonlaşmasın diye, İstanbul kentinin merkezindeki en önemli deprem toplama alanı yapılaşmaya açılmasın diye yürüttüğü mücadelenin sözcüsü olmak suç değildir.

Arkadaşlarımız, Gezi'ye katılan milyonların sözcüsü olmuşlardır.

Dönemin Şehir Plancıları Odası İstanbul Şube Başkanı Tayfun Kahraman, Mimarlar Odası yöneticisi Mücella Yapıcı ve Mimarlar Odası

Avukatı Can Atalay suç işlememiş; tarihsel bir kimle oluşmuş mesleki etik ilkelerimiz doğrultusunda, TMMOB çatısı altında üstlenmiş oldukları görevlerin gereğini yerine getirmişlerdir.

Halkın çıkarlarını savundukları için, Taksim Meydanı'na ve Gezi Parkı'na sahip çıktıkları için, mesleki sorumluluklarının gereğini yerine getirdikleri için bu arkadaşlarımız 500 gündür hukuksuz, gerekçesiz bir şekilde cezaevindedir.

Cezaevinde oldukları hergün, her an hukuksuzluk katlanarak büyümektedir. Bir yandan da 500 gündür, hergün tuttuğumuz Adalet Nöbetleriyle arkadaşlarımızın yanında olmaya, onlarla dayanışmaya büyümeye devam ediyoruz.

Arkadaşlarımız, dezenformasyon aygıtı haline gelen yandaş medya kanallarının iftiralara, tarihi kendilerine göre eğip bükmeye çalışan siyasetçilerin tüm yalanlarına rağmen toplum nezdinde masumiyetlerini, haklılıklarını koruyorlar.

500 gündür 3 kişilik koşullarda, ailelerinden, sevdiklerinden uzak tutulmalarına rağmen, bir an olsun sendelemeden, onurlu direnişimiz Gezi'yi

kararlılıkla savunuyor, toplum için yazmaya, çizmeye, üretmeye devam ediyorlar.

Gezi Direnişi'ne katılan milyonlardan intikam almak için hukuksuz bir biçimde tutsak edilen arkadaşlarımızla gurur duyuyoruz.

Gezi Direnişi nasıl ki bu ülkenin yüz akı ve onurlu tarihinin bir parçasıysa, Gezi Davası'nda tutuklanan arkadaşlarımız da bizim yüz akımız ve onurlu tarihimizin bir parçasıdır.

Gezi Direnişinin arkasında dimdik durduğumuz gibi, Gezi Davasında yargılanan ve ceza alan arkadaşlarımızın da yanında dimdik durmaya devam ediyoruz.

500 gündür sürdürdüğümüz Adalet Nöbetleriyle, arkadaşlarımıza desteğimizi, arkadaşlarımızla dayanışmamızı dostta düşmana gösteriyoruz.

Değerli Arkadaşlar,

Bizler, Gezi'ye baktığımızda; bilim ve tekniğin ışığında, tüm canlıların yaşam hakkına saygılı, eşit, onurlu, barış içerisinde yaşayacağımız, adil bir ülke umudunun ne kadar da diri olduğunu görüyoruz.

Bizler, bu umudun bastırılması, yok edilmesi için nasıl haktan, hukuktan koparak pervasızlaştıklarının farkındayız. Gezi'nin, iktidar tarafından nasıl bir korku kaynağı olarak hala canlılığını, güncelliğini koruduğunu görüyoruz.

Tam da bu sebeple bizler, Gezi'yi, Gezi Davası'nda tutsak edilen arkadaşlarımızı savunmaya; onlarla dayanışmaya devam edeceğiz.

Bizler, 500 gündür, her gün sürdürdüğümüz Adalet Nöbetlerimizi arkadaşlarımız özgürlüklerine kavuşana dek sürdüreceğiz. Bu kararlı adalet mücadelemizi, tüm dost kurum ve kuruluşları, tüm yol arkadaşlarımızla birlikte devam ettireceğiz.

Değerli Arkadaşlar,

Gezi Direnişi sonrasında, ortak kamusal alanlara dair oluşan farkındalık ve sahiplenme, bugün Akbelen'de, Dikmece'de yeşermeye devam ediyor. Gezi'den korkmakta haklılar.

Gezi'ye suç bulaştırmaya çalışmakta haklılar. Fakat bu beyhude çabaları karşısında, arkadaşlarımızla yan yana, omuz omuza Gezi'yi savunmaya devam edeceğiz.

Tutsak arkadaşlarımızın bir an önce özgürlüğüne kavuşmaları için mücadelemizi kararlılıkla sürdüreceğiz.

Biz kazanacağız! Gezi Kazanacak!

TMMOB İSTANBUL İL KOORDİNASYON KURULU

Başka Kayda Rastlanmadı: Reşad Ekrem Koçu'nun Çok Boyutlu İstanbul'u

"Reşad Ekrem Koçu ve İstanbul Ansiklopedisi Arşivi Sergisi: Başka Kayda Rastlanmadı" 24 Mayıs-29 Ekim 2023 tarihleri arasında İstanbul'da Salt Galata ziyaretçileri ile buluşuyor.

Küratörler, 40.000'den fazla belgeden oluşan bir arşivi düzenleyip bazı bölümlerini kamuya sunuyor. Temalar halinde düzenlenen serginin her bir bölümü Koçu'nun farklı ilgi alanlarını vurguluyor.

Salt Galata tarihi binasının katlarına yayılan İstanbul Ansiklopedisi sergisi, üretken Türk yazar ve tarihçi Reşad Ekrem Koçu'nun hayatının önemli bir bölümünde üzerinde çalıştığı eserin yayımlanmamış bölümlerinin arşivini sunuyor. İstanbul Ansiklopedisi, Koçu'nun kendi zamanındaki İstanbul'un ruhunu yakalamayı amaçlayan anıtsal bir proje. Yazar tarafından "şehrin muazzam kütüğü" olarak adlandırılan ansiklopedi, İstanbul'un farklı yönlerini ortaya koymak amacıyla tarihi, coğrafi, mimari, edebi ve daha geniş anlamda kültürel mercekler kullanıyor.

Koçu, ansiklopediyi 1944 yılında yayımlamaya başladı. Fasikül fasikül ilerleyen ansiklopedi, 1973 yılında G harfine kadar alfabetik olarak 11 cilt halinde yayımlandı. Koçu'nun bu çalışmasında kaynak olarak dergiler, basın makaleleri, mimari çizimler, 3. sayfa haberleri, kolajlar ve orijinal illüstrasyonlar gibi çok çeşitli kaynaktan yararlandı.

Arşivleri açmak, tarihinin uğraşması gereken zorlu bir görevdir. Bir belge kümesinin nasıl gösterildiği, okunma biçimini etkileyeceği için birçok soru ortaya çıkarır. Sergi, bol miktarda malzemeyi yaratıcı tasarım çözümleri kullanarak başarılı bir şekilde sunuyor. Küratörler tematik bir yöntem izlemişler; örneğin bir duvarda Koçu'nun topladığı sansasyonel

haberlere yer verilmiş; birinde "*İstanbul'un en yaşlı hırsız en gencine nasihatla bulundu: Gayet saf görüncesin oğul*" yazarken, bir diğerinde yaşadığı dönemde Türkiye'nin en kilolu sabikalısı olarak bilinen Sabiha Alnal hakkında "*kilosu kadar adam dolandırdı*" yazılmış.

Sergi tasarımını yapan Emirhan Altuner, tavanda ve zeminde standart ahşap elemanlarla çerçevelenmiş dikey sergileme panelleri kullanmış. Arkadan aydınlatmalı bu paneller küratörlerin gruplandırılmış belgelerden seçtikler sergilemesine olanak sağlıyor. Koçu, tuhaf ve enteresan haberler toplamanın yanı sıra, İstanbul'daki hapisane koşulları vb. gibi toplumsal olguların kaydını da tutuyordu. Sergide Koçu'nun gazetelerde yer alan, cezalarına itiraz eden mahkûmlar hakkında sakladığı gazete kupürlerini görmek de mümkün.

Küratörler ve tasarımcı, arşiv belgelerini sergilemek için farklı yollar düşünmüşler. Örneğin, fotoğrafik materyalleri sergilemek için,

1990'lara kadar kullanılan ve sonrasında yavaş yavaş yerini dijital projeksiyonlara bırakan karusel slayt projeksiyonları kullanılmış. Projeksiyonlar tavana asılan ahşap paneller üzerine oturtulmuş; değişen her slaytta makinenin sesi Koçu'nun katıldığı televizyon programlarının görüntülerinin sesleriyle buluşuyor. Tasarlanmış özel vitrinlerde Koçu'nun ansiklopedi için hazırladığı birbirinden güzel illüstrasyonlarda, İstanbul'un geleneksel alışkanlıkları ve tarihi mekanlarından bazıları tanıtılıyor.

Koçu'nun Avrupa'ya bakan bir gözü de olmuş; örneğin, bu sene vefat eden İngiliz şarkıcı Jane Birkin'in bir fotoğrafı ve bu fotoğrafın bir el çizimi versiyonu yan yana sunuluyor. Belki yazar için bu, dönemin değişen estetik kriterlerini ele almanın bir yolu. Belli ki Koçu, yaşadığı zamanı tüm ayrıntılarıyla yakalamaya ve aktarmaya özen gösteren, fazlasıyla ayrıntı bir kişi. Ansiklopedide bu ayrıntılara dair çok sayıda örnek bulmak olanaklı.

Bugün Koçu'nun koleksiyonculuk alışkanlıklarına bakıldığında kendi

Sergi salonundan görünüm.
Fotoğraf: Mustafa Hazneci (Salt)

zamanının eğilimlerini yansıtmakta olduğu görülüyor. Buna bir örnek olarak, erkek gözüyle kadına bakışı sayabiliriz. Koçu'nun projesinde kadın güzelliğine yapılan kuvvetli vurgu fark ediliyor. Yirmi birinci yüzyılda benzer bir ansiklopedik proje yapılacak olsa, farklı bir şekilde ele alınacağı kesin. Küratörler sergiyi tarih-yazımsal açıdan nesnel bir bakış açısı ortaya koyarak düzenlemişler. Koçu'yu hem İstanbul antolojisini bir araya getiren dahiyane ve özgün bir kişi olarak, hem de zamanının 'sade' bir insanı olarak göstermişler.

Koçu'nun çalışması 1970'lerde mikro tarihin yükselişinin bir parçası olarak görülebilir. O dönemde, dünyanın dört bir yanındaki bazı tarihçiler, önceleri önemsiz ya da etkisiz tarihsel olgular olarak görülen olayların altında yatan yapısal sistemleri anlamak için coğrafi ve zamansal olarak konumlandırılmış olaylara ilgi duymaya başlamıştır. Tarihçi Carlo Ginzburg ve Luis Gonzales bu yaklaşımla ilgilenen entelektüeller arasında. Gonzales, tarihsel araştırmaya

değer bulduğu "yerel tarih" ile anekdot olarak nitelendirdiği "petite histoire" (küçük hikâyeler) arasında ayırım yapmıştır. Koçu'nun inatla küçük hikâyeleri bir araya getirme yöntemi, Gonzales'in ikilemine özgün bir karşı çıkış olarak görülebilir: Küçük hikâyelerin (üçüncü sayfa haberleri, kısa makaleler ve fotoğrafik belgeler şeklinde) yığılması, İstanbul'un çok yönlü ve çok sesli, aynı zamanda belirli bir mekânsal-zamansal odağa sahip yerel bir tarihini tasvir etmeye başlıyor. Serginin küratörleriyle konuştuğumda, beş yıllık bir proje olan sergiyi tasarlarlarken "Koçu'nun kafasına girmek" zorunda kaldıklarını, çünkü tarihçinin bazen sistematik bir sıralama yöntemi olmaksızın topladığı kırk binden fazla belgeyle baş ettiklerini söylediler. Cansu Yapıcı, «İstanbul'un pek çok mekânının hikâyesini çeşitli kaynaklar aracılığıyla anlattığı için ansiklopedi, günümüz İstanbul'unda yaşayan bizlerin şehri yeniden görmemizi sağlayacak bir güce sahip» şeklinde konuştu. Gülce Özkara ise, Koçu'yu motive eden

şeyin, mevcut tarih yapma yöntemlerini aşma arzusu değil, gerçek bir merak olduğunu ve "İstanbul ansiklopedisi belki de Koçu'nun döneminin ana akım tarihine karşı açtığı bir savaş değil, entelektüel merakının bir ürünü" olduğunu söyledi. Koçu, yerlerin tasvirlerini yaparken, başkalarının göz ardı edebileceği yönleri detaylandırmış. Özkara, Koçu'nun bir restoranda tabakların nasıl yerleştirildiğini ya da insanların içeride nasıl yürüdüğünü gözlemlediği örneğini de verdi.

Toplumsal yaşamla çok boyutlu olarak ilgilenen Reşat Ekrem Koçu'nun mimariye özel bir ilgi olduğunu da söyleyelim. Örneğin, şehirdeki hamamların kapsamlı bir kataloğunu toplaması, hamamları konularına göre endekslemiş olması, notları ve hatta plan ve çizimlerini de eklemesi bunu gösteriyor. Ayrıca, sergide Sedat Hakkı Eldem gibi mimarlarla Koçu'nun fikir alışverişlerine dair yazışmalarını bulmak da mümkün.

Arşivin kentsel içeriğinin ötesinde, mimarlık Koçu'nun çalışmalarında önemli bir rol oynamıştır. Serginin ilgi çekici tasarımı ve Salt'ın binasına yayılan mekânsal düzenlemesi Koçu'nun mirasını hakkettiği şekilde yaşatıyor ve izleyiciye erişilebilir, bilgilendirici ve zevkli bir deneyim yaşatıyor. Arşiv, gelecekte Koçu'nun dünyasına ilgi duyan araştırmacılar için çevrimiçi olarak erişilebilir olacak. Araştırmacılar malzemenin dijital versiyonunu kullanma fırsatına sahip olacaklar. Küratörler bunun, o dönemin İstanbul'u hakkında yazanlar için son derece önemli bir kaynak olacağını düşünüyorlar.

Bu zengin ve ziyaretçisine farklı kapılar açan sergiyi izlemek özel bir deneyim ve bu fırsat kaçırılmamalı...

Alican Taylan, Y. Müh. Mimar Dr. Öğrencisi, Mimarlık ve Kentsel Gelişmeler Tarihi Cornell Üniversitesi, ABD

İstanbul Darülfünunu Tarih Kürsüsü Asistanı Reşad Ekrem Koçu
Kadir Has Üniversitesi
Bilgi Merkezi - Salt
Araştırma, Reşad Ekrem Koçu ve İstanbul
Ansiklopedisi Arşivi

UIA 2023 Kongresi ve Genel Kurulu Kopenhag'da Gerçekleşti

2-9 Temmuz 2023 tarihlerinde UIA Kongresi ve Genel Kurulu Kopenhag'da gerçekleştirildi. 2-6 Temmuz tarihleri arasında gerçekleşen ve yüz otuz beş ülkeden altı binden fazla kişinin katıldığı kongrede yüz elli oturum, ikiyüz elli bildiri ve içinde Jan Gehl, Francis Kere, Bjarke Ingels gibi isimlerin de bulunduğu dört yüz konuşmacı yer aldı. Kongreyi öncekilerden ayıran en önemli özellik kent yöneticilerinin, politikacı ve kural koyucuların kongreye aktif katılımlarının sağlanmış olmasıydı. Örneğin eski Danimarka Çevre Bakanı Connie Hedegaard ya da Danimarkalı politikacı Margrethe Vestager gibi isimler kongreye sadece sunum yapmak üzere gelmemiş, iklim-politika-mimarlık üçgeninde mimarlarla "diyalog" zeminini yaratan aktörler olarak anlamlı katkılar sunmak üzere hazır bulunmuşlardı. Sözü geçen önemli isimler yer yer moderatörlük, sunuculuk yaparak mimarlık ve iklim konularını mimarlarla, herkesin anlayacağı bir dilden konuşmaya destek oldular. "Sürdürülebilir Gelecekler: Kimseyi Arkada Bırakma" temasıyla toplanan kongre, katılım çeşitliliği, kongre merkezinde sunulan vejeteryan menüsü, öğrenci ve profesyonellerin kongre temasını açmak üzere katkıda bulunduğu kapsamlı sergisiyle Temmuz ayında mimarlık gündeminde tartışmasız önemli bir yer buldu.

Bilindiği gibi UIA Kongresi ile birlikte kongrenin düzenlendiği şehir de o yıl için UIA UNESCO Dünya Mimarlık Başkenti oluyor. Bu bağlamda Kopenhag'da tüm kente yayılmış enstalasyonlar/pavyonlar da kongre mekanı kadar dikkat çekiciydi. Kongre merkezindeki enstalasyon ise Architects SLA tarafından "doğayı dahil etmek" başlığı altında yapılmış ve

doğa temelli çözümlere dikkat çekme niyetiyle kongre iç mekanına taşınmış kırk bir ağaç ve toprak parçalarından oluşuyordu. Kongre sonrası da düşünülerek UIA ağaçları olarak tariflenen enstalasyonun parçası olan yaşayan organizmaları "sahiplenmek" isteyenlere çağrı da yapılmıştı. Açılış resepsiyonunda bir Danimarka geleneği olarak pankek sunumu, oturumlar arasında farklı kültürlerin sentezlendiği canlı müzikle zenginleşen kongre sıradışı ve yenilikçi yönleriyle dikkat çekti. Mimarlar Odası'nın da genel kurul delegasyonu, sergi ve dört farklı oturumda konuşmacılarla katıldığı kongrede sonuç bildirisi bir başka deyişle kongrenin "öğrettikleri" Kongre başkanı Natalie Mossin tarafından şu şekilde özetlendi.

- Tüm insanlar için haysiyet ve temsiliyet mimaride esastır, dışlamada güzellik yoktur.
- Yapılı çevreyi inşa ederken, planlarken ve geliştirirken, geride kalma riski taşıyan insanlara öncelik sağlanmalıdır.
- Mevcut, önceden inşa edilmiş yapılar her zaman yeniden kullanılmalıdır.
- Hiçbir yeni gelişme yeşil alanları ortadan kaldırmamalıdır.

- Doğal ekosistemler ve gıda üretimi, inşa edilen bağlamdan bağımsız olarak sürdürülmelidir.
- Yeniden kullanım mümkün olduğunda, inşaatta henüz işlenmemiş malzeme kullanılmalıdır.
- İnşaatlarda hiçbir atık üretilmemeli veya geride bırakılmamalıdır.
- İnşaat için malzeme tedarik ederken, yerel, yenilenebilir malzemelere öncelik verilmelidir.
- İnşa ettiğimiz her şeyde karbon yakalama, karbon ayak izini aşmalıdır.

- Yapılı çevreyi geliştirirken, planlarken ve inşa ederken, her faaliyetin su ekosistemlerini ve temiz su kaynağını olumlu yönde etkilemesi gerekir.

Kongreyi takiben başlayan ve 6-9 Temmuz 2023 tarihlerini kapsayan Genel Kurul'da öne çıkan başlıklar ise savaş, afet ve iklim gibi krizler ile UIA yönetişi olarak sıralanabilir. Rusya'nın Ukrayna'yı işgali sonrası başlayan savaş ortamı her toplantıda olduğu gibi bu genel kurulun da önemli konularından birini oluşturdu. UIA'yı bu konuda yeterince destekleyici olmadığı yönünde eleştiren üye kesimler kadar, UIA'nın bir meslek birliği olduğu dolayısıyla koşullar ne olursa olsun birlikte üretmek ve dayanışmanın önemine vurgu yapması gerektiğini savunan üye kesimler oldu. Ayrıca, Sudan'dan temsilciler de savaş gündemi ve savaş halindeki ülkelerin mimarlarına ve mimarlık öğrencilerine nasıl destek olunabileceği hakkında görüşlerini sundu.

Genel Kurulun bir diğer önemli gündem maddesi ise UIA'nın gelecek vizyonu hakkındaki görüşmelerdi. UIA'nın rolünün bütünleştirmek, kamusal politikaları etkilemek, tasarım yoluyla toplumu ileriye taşımak olması gerektiği ve bunun için temsil, finansman, yeterlilikler konularının geliştirilmesi gerektiği ifade edildi. Bu bağlamda dönem başından genel kurula kadar çalışmış olan UIA "task force" komitesi UIA yönetişimini iyileştirmek üzere hazırladığı önerilerini paylaştı. Bunların tümü genel kurulda oylandı ve olduğu gibi kabul edildi. Yeni dönem yönetimi bu önerileri hayata geçirmek için adımlar atacak.

UIA'nın gündemini içeriklendiren önemli bir organ da komite ve çalışma gruplarıdır. Kopenhag Genel Kurulunda da komite ve çalışma grupları geçtiğimiz dönemki üretimlerini merkeze alan oldukça ayrıntılı sunumlar yaptılar. Eğitim Komisyonunun sunumunda validasyon süreci devam eden ve tamamlanmış okullarla ilgili bilgi verildi, gelecek perspektifi için yol haritası sunuldu. 'Mimarlık eğitiminde yaratıcılık' ödülü geçtiğimiz dönemin Eğitim Komisyonu-SDG (Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri) Komisyonu ortak çalışması olarak kayda geçti. Meslek pratiği grubu dönem içindeki çalışmalarını paylaştı ve bu dönem içinde çalışmalarını başlayan ve tamamlanan UIA 'Çeşitlilik, Eşitlik ve Kapsayıcılık' politika metnini sundu. Yarışmalar komitesi düzenli yapılan danışmanlık çalışmalarından ve yarışma belgelerindeki düzenlemelerinden söz etti. Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri komisyonu ise BM 2030 hedeflerine yönelik mimarlığın katkısının altını çizen "SDG Guide Book" (Sürdürülebilir Gelişim Hedefleri Rehber Kitabı), bir mimari projenin SDG değerlendirmesini yapma hedefindeki "toolbox" çalışmalarını sundu. Çalışma programla-

rının etkinlik sunumlarının yanısıra 2022 Sağlık için Tasarım yılı etkinlikleri ve Kopenhag Kongresinin ana etkinliği olan Büyük Yeşil Duvar (GGW) öğrenci yarışması hakkında bilgi verildi.

Genel Kurul gündemin kuşkusuz en önemli maddesi seçimlerdi. Adaylık sunumlarının ardından yapılan seçimde yeni UIA yönetimi şu şekilde belirlendi: Başkan, Regina Gonthier, İsviçre; Genel Sekreter, Rui Leao, Çin Halk Cumhuriyeti Makao Özel İdari Bölgesi; Birinci Bölge Başkan Yardımcısı, Teresa Taboas Veleiro, İspanya; İkinci Bölge Başkan Yardımcısı, Jerzy Grochulski, Polonya; Üçüncü Bölge Başkan Yardımcısı, Nivaldo Andrade, Brezilya; Dördüncü Bölge Başkan Yardımcısı, Zhang Li, Çin Halk Cumhuriyeti; Beşinci Bölge Başkan Yardımcısı, Vity Claude Nsalambi, Angola. Ayşen Ciravoğlu ve yedek üye Tonguç Akış UIA ikinci bölge konsey üyeliğine bu dönem de devam ediyor.

UIA, önümüzdeki yıllarda 2024 Kuala Lumpur Forumu, 2026 Barselona Kongresi, 2029 Pekin Kongresi ile mimarlık gündemini belirlemeyi sürdürecektir. 2023 Dünya Mimarlık Günü temasının ise Dirençli Topluluklar İçin Mimarlık olduğunu not ederek, daha iyi bir mimarlık-toplum dinamiği umuduyla satırlarımıza son verelim.

*Ayşen Ciravoğlu, Prof. Dr.,
YTÜ. Mimarlık Bölümü,
UIA II. Bölge Konsey Üyesi*

Prof. Doğan KUBAN anısına düzenlenen Yedinci Ulusal Mimari Koruma Proje ve Uygulamaları Sempozyumu Gerçekleşti

Kültürel ve doğal mirasın korunması ve kamu yararına değerlendirilmesi adına çabalarını sürdüren TMMOB Mimarlar Odası, 2010 yılından bu yana ulusal ölçekte "Mimari Koruma Proje ve Uygulamaları Sempozyumları" düzenlemektedir. Kültür varlıklarının korunmasına yönelik proje ve/veya uygulama yapan mimarların deneyimlerini paylaşmasını teşvik ederek bilimsel tartışma ve değerlendirmelere olanak sağlayacak bir zemin oluşturması hedeflenen sempozyumların yedincisi 22-23 Eylül 2023 tarihinde Mimarlar Odası İstanbul Büyükşehir Şubesi'nde gerçekleştirildi.

22 Eylül 2021 tarihinde yitirdiğimiz; dünya kültürünü ve mimarlığını yorumlayan eserleri ve çalışmalarıyla, çağdaş, bilimsel düşüncüyü benimsemiş kadroların ve genç kuşakların yetişmesine büyük katkılar sunan Prof. Doğan Kuban'ın anısına düzenlenen sempozyumda, öğrencileri ve meslektaşları yer aldılar.

Mardin, Niğde, İzmir, Adana, Sinop, Hatay, Muğla, Edirne, Ankara, Antalya, Çanakkale, Balıkesir ve İstanbul'da

Resim 1. Sempozyum oturumlarından bir görünüm.

gerçekleştirilen on sekiz mimari koruma projesi ve/veya uygulaması iki gün boyunca süren altı oturumda katılımcılarla paylaşılmıştır (*Resim 1*). Sempozyuma eşlik eden iki sergiden birinde sunulan bildiriler konu edilmiş, diğerinde ise Prof. Kuban'ın aldığı uluslararası ödüllerden ve yazdığı kitaplardan oluşturulmuş bir seçki yer almıştır (*Resim 2*).

Resim 2. Sergilerden bir görünüm. Mimarlar Odası Genel Başkanı Eyüp

MUHCU ve Kültürel Mirasın Korunması ve Geliştirilmesi Komitesi üyesi Zeynep ERES ve Baha KUBAN'ın açılış konuşmalarının ardından; Zeynep AHUNBAY ve Cafer BOZKURT, Prof. Doğan KUBAN'ın korumacı ve tasarımcı yönlerini aktaran sunuşlarını yapmıştır (*Resim 3*). Açılış konuşmalarının ardından 6-20 Şubat Depremleri'nin etkilerini incelemeye dönük olarak Mimarlar Odası'nın bölgeye yaptığı inceleme ziyaretlerinde yer

Resim 2. Sergilerden bir görünüm.

Resim 3. Zeynep Ahunbay'ın "Kültür Mirasımız ve Prof. Doğan KUBAN" sunuşundan bir görünüm.

alan Umut ALMAÇ, "Depremi Kültür Varlıklarına Etkileri" konulu tematik sunuşunu gerçekleştirmiştir.

Deniz MAZLUM yönetimindeki ilk oturumda; sırasıyla Leyla ASLAN, "Mardin Midyat Mor Loozor Manastırını", Emel Efe YAVAŞCAN, "Niğde Kemerhisar Sinanbey Camisi"ni ve Zübeyde ÖZKAN ve Dilara TACIROĞLU ise "Ez Hayim Sinagogu"nu konu edinen koruma projelerini sunmuşlardır.

Nadide SEÇKİN'in kolaylaştırıcılığı olduğu ikinci oturumda ise Eren TÜMER, "Tuzhan Fikir ve Kültür Dükkânı", Mehmet ALPER ve İnci ATEŞ KURU, "Teutonia Alman Kültür Merkezi Güçlendirme ve Restorasyonu" ve Müge ALSANCAK FIRTINA, "Sinop Tarihi

Cezaevi Koruma Uygulaması" konulu bildirimlerini paylaştılar.

Koray GÜLER'in yönetimindeki ilk günün son oturumunda ise Sevim ASLAN, "Arkeolojik Katmanların Korunması: Antakya 4642 Parsel-Müze Otel Belgeleme ve Koruma Uygulamaları", Eylem AYDOĞDU KAZIL, "Antik Sur Duvarı Üzerinde Konumlanmış Bir Kırsal Mimarlık Örneği Olarak Simser Evi Restorasyonu" ve Acar AVUNDUK, "Prof. Doğan KUBAN'ın danışmanlığında Edirne-Merkez Selimiye Camisi 2013-2018 Rölöve, Restitüsyon ve Restorasyon Projeleri" konulu sunuşlarını yaptılar.

Sempozyumun ikinci gününde üç oturumda dokuz sunuş ve forum ger-

çekleştirilmiştir. Faruk SOYDEMİR'in yönetimindeki dördüncü oturumda Ankara, Antalya ve İstanbul'dan sivil mimarlık örneklerinin koruma projeleri paylaşılmıştır. Vedat AĞCA, "Ankara İli Haymana İlçesi Kültür Evi", Şerife Gizem ERCİVAN, "Osman Yüksel Serdengeçti Edebiyat Müzesi", İzel ÖZÇINAR ARACI, "Demircioğlu Ahmet Efendi Konağı" ve Nurçe DÜZALAN SALMAN, "Hekimbaşı Salih Efendi Yalısı Restorasyonu" konulu sunuşlarını yapmışlardır.

Cansen KILIÇÇÖTE'nin kolaylaştırıcılığındaki beşinci oturumda Arzu ÖZSAVAŞÇI, "Seddülbahir Kalesi Rölöve, Restitüsyon, Restorasyon, Yeniden Kullanım Projeleri ve Restorasyon ile Yeni Kullanım Uygulaması", Füsun DOĞANYILMAZ, "Büyükkada Rum Yetimhanesi ve Okul Yapısının Rölöve, Restitüsyon Projeleri ile Okul Yapısının Restorasyon Projesinin Hazırlanması İşisi" ve Ali Emrah ÜNLÜ, "Ayalık'ta Tarihi Zeytinyağı Fabrikası RMK Endüstri Müzesi" konulu bildirimlerini paylaştılar.

Altıncı oturumda ise Dide DİNÇ ÜSTÜNDAĞ, "Türkiye İş Bankası Beyoğlu Resim Heykel Müzesi" ve Nevzat SAYIN "İstanbul Bilgi Üniversitesi Mimarlık Fakültesi-Santral-İstanbul" konulu sunuşlarını yaptılar.

Sempozyumun sonunda Zeynep ERES yönetiminde "Depremi Gölgesinde Türkiye'de Kültür Varlıklarının Korunmasında Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri" konusyla gerçekleştirilen foruma deprem bölgesinden gelen Mimarlar Odası Gaziantep Şube Başkanı Aslı TEZEL, Kahramanmaraş Şube Başkanı Yunus Emre KAÇAMAZ ve Hatay Şube Başkanı Mustafa ÖZÇELİK de katkı sağladılar (Resim 4). Deprem bölgesindeki güncel sorunların tartışıldığı forum, bölgede kültür mirasının korunması için ortak aklın egemen olması temennisiyle son buldu.

Resim 4. Forumdan bir görünüm. Soldan sağa Mustafa ÖZÇELİK, Zeynep ERES, Aslı TEZEL ve Yunus Emre KAÇAMAZ.

İstanbul Kültür Üniversitesi Mimarlık Fakültesi “Cumhuriyet, Mimarlık ve Kent: 100 Yıllık Miras” Başlıklı Uluslararası Sempozyumu Düzenledi

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 100. yılı dolayısıyla, İstanbul Kültür Üniversitesi Mimarlık Fakültesi tarafından 12-13 Ekim 2023 tarihlerinde düzenlenecek olan “Cumhuriyet, Mimarlık ve Kent: 100 Yıllık Miras” Uluslararası Sempozyumu, Esra Akcan, Sibel Bozdoğan ve Oya Atalay Franck'in katılımıyla Cumhuriyet döneminde Türkiye'de mekansal tasarım tarihinin çok boyutlu bir resmini çizmeyi amaçlıyor.

Konferans süresince bildiri ve poster sunumları, DOCOMOMO Türkiye paneli ve poster sergisi, SALT Galata

işbirliğiyle atölye çalışmaları, Melike Altınışık, Emre Arolat, Murat Tabanlıoğlu ve Han Tümertekin'in katılımıyla gerçekleşecek olan kapanış paneli aracılığıyla Cumhuriyet'in 100 yıllık tarihi boyunca yaşanan farklı siyasi ve ekonomik süreçlerde tasarım fikirlerinin evrimi, Türkiye'de mimarlık, tasarım ve planlama alanlarının dün, bugün ve geleceğini daha iyi anlamak amacıyla ele alınacak.

Etkinlikle ilgili detaylı bilgiye <https://mim.iku.edu.tr/tr/rac> adresinden erişebilirsiniz.

Ali Artun'un Kişisel Sergisi “Hayalperest Mimarlık - Özgür Aletlerin Mimarlığı”

SODA, Ali Artun'un “Hayalperest Mimarlık - Özgür Aletlerin Mimarlığı” adlı sergisine 16 Eylül - 21 Ekim, 2023 tarihleri arasında ev sahipliği yapıyor.

Sergi, Artun'un yıllar içinde çalıştığı, şakül, makas, mengene, pergel, kum saati gibi aletlerin, kendi aralarında bir araya gelerek meydana getirdikleri asemblajlardan oluşuyor. Aletlerin alet olmayı terk ederek, işlevlerinden

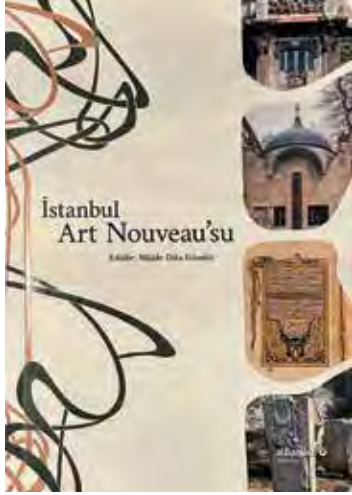
arınıp özerkleştiklerinde yarattıkları estetiği sergiliyor.

“Özgür Aletlerin Mimarlığı”, mimarlığın işlevden ziyade hayalgücüne dayandığı, şiirsel ve gizemli olduğu bir “hayalperest mimarlık” geleneğinden esinleniyor. Bu geleneğin tarihyle, fotoğraf sanatçısı Kayhan Kaygusuz'un gözünden, eserleri sembolleştiren fotoğrafların da yer aldığı bir kitap sergiye eşlik ediyor.

İstanbul Art Nouveau'su: 'Yeni Sanat'ın Tanıdık ve Bilinmeyen Aktörleri, İstanbul'a Özgü Yapı ve Nesnelere

1890-1930 yılları arası, başka bir deyişle yüzyıl dönümü, mimarlık ve sanat tarihi yazımında gün geçtikçe daha fazla çalışmaya konu oluyor. Özellikle, dönemin İstanbul sivil mimarlık üretimlerine dair çalışmalar, son 20 yılda hızla arttı. Daha önceki sessizliğin sebeplerinden biri, 19. yüzyıldan bu yana hâkim tarih yazımında, bu dönemin aktörlerinin Osmanlı mimarlık kültürüne özgün bir katkı sağlamadığı, hatta, 'çöküş' teorisinin bir parçası olarak, 'gerileme'nin müsebbibi olduğu düşüncesi. Dönemin üretimleri klasik Osmanlı mimarlık kanonuna eklenemediği gibi ulus-devlet tasarısının milli mimari arayışlarının da dışında kalıyor. Ayrı-

Resim 1. Müjde Dila Gümüş'ün derlediği *İstanbul Art Nouveau'su* kitabı (Kapak tasarımı: Tali Creative/Emir Tali).

Resim 2. 1898 yılında basılan *Der Moderne Stil* (Modern Üslup) adlı desen albümünden sayfa örneği (Kaynak: *İstanbul Art Nouveau'su*, s.18)

ca, yüzyıl dönümünde İstanbul mimarlık piyasasında etkin olan Ermeni, Rum, Levanten ve Avrupalı mimarlar uzun bir süre, devlet odaklı ve milliyetçi çerçevenin baskın olduğu çalışmalarda yeterince görünür olamadı. Unutulmaması gereken diğer bir nokta, 1928 yılına kadar birincil kaynakların Osmanlıca olması ve bunun birçok araştırmacının kapsamına dair yapay bir sınır oluşturması. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*'nin 1994 yılı ciltlerinde Afife Batur'un kaleme aldığı ilgili maddeler, Gül İrepoğlu'nun Yıldız Sarayı kitaplığındaki kaynakları inceleyen makaleleri, 1997 yılında yayınlanmış Diana Barillari ve Ezio Godoli'nin *İstanbul 1900: Art Nouveau Mimarisi ve İç Mekânları* kitabı, yüzyıl dönümü İstanbul'una damgasını vuran art nouveau üslubuna dair öncü çalışmalar arasında sayılabilir. 2005 yılında yayınlanan, *Avrupa'dan İstanbul'a Yeni Sanat/Art Nouveau From Europe to Istanbul (1890-1930)* başlıklı, XXII. Dünya Mimarlık Kongresi çerçevesinde düzenlenen, aynı başlıklı sergiye eşlik etmesi amacıyla hazırlanmış çift dilli ve kapsamlı derleme, Batur'un alana önemli başka bir katkısı. Bu çalışmalara 2020 yılında, Nigan Bayazıt'ın, *Büyükkada'da Art Nouveau Mimarlık Araştırmaları* (Adalı Yayınları) kitabı da eklendi. Bu eserlerin yanı sıra, Raimondo D'Aronco (1857-1932) odaklı arşiv araştırmaları, sergi yayınları ve makaleler, mobilya tarihi çalışmaları, tekil yapılar üzerine yazılmış pek çok tez çalışması da mevcut. Müjde Dila Gümüş'ün Ocak 2023'te Albaraka Yayınları'ndan çıkan *İstanbul Art Nouveau'su* derlemesi ise İstanbul'a odaklanan, kapsamlı bir arşiv ve saha araştırmasının 367 sayfalık çıktısı. (Resim 1).

Kitabın, İstanbul'un kendine has repertuarını, son derece yerinde bir şekilde başlığına taşıdığını düşünüyorum.

Kaynakçası ve dip notlarıyla titizlikle hazırlanmış olan bu çalışma, akıcı bir okuma deneyimi sunuyor; bu geniş bir okuyucu kitlesine ulaşabilmesi açısından önemli. *İstanbul Art Nouveau'su* kitabının literatüre en önemli ve ihtiyaç duyulan katkılarında biri mimari, bezeme, mobilya, mezar yapıları ve tezhip konularını bir bütün olarak ele alarak, art nouveau üslubunun farklı ölçek ve alanlardaki yansımalarını tek yayında toplamış olmak. Baha Tanman'ın sunuş, Müjde Dila Gümüş ve Ömer Cenker İlicalı'nın giriş yazısını takiben, kitap yedi bölümden oluşuyor. Bölümlerin her biri genel okuyucuya ve akademik ortama uygun bir kurguya sahip. Fakat, *İstanbul Art Nouveau'su*'nun çok yazarlı ve akademik yapısı, belki kaçınılmaz olarak, aynı tarihsel kırılmaların, önemli yapıların ve mimarların tekrar tekrar sunulmasına sebep olduğundan, kitabın yekpare okumasını zorlaştırıyor.

Art nouveau, 19. yüzyılın son çeyreğinde sanayileşmenin yarattığı dönüşüm ve tarihselcilğe gösterilen tepki sonucunda, yeni yapım tekniği ve mimari malzemeler kullanılarak, farklı Avrupa ülkelerinde eşzamanlı ortaya çıkmış bir estetik anlayış. İstanbul bağlamında ise, üslubun yaygın olduğu yılların II. Abdülhamid saltanatı, II. Meşrutiyet, işgal yılları ve Erken Cumhuriyet dönemlerine tekabül ettiği hatırlanmalı. İstanbul'da art nouveau, bu çalkantılı dönemde modern olma arzusunu açığa vuran, kentli sınıfa özgü bir temsil arayışı olarak karşımıza çıkıyor. Kitabın girişinde, eğri, kıvrımlı ve doğadan ilham alan biçim dünyası ile meşhur bu üslubunun, yalnızca görsel özellikleri üzerinde durulmayıp, bağlamın da anlatılması yerinde bir seçim. Bu bölümde ele alınan ilginç noktalardan biri, II. Abdülhamid'e 1898 yılında hediye edilmiş, *Der Moderne Stil* adlı desen

albümü. Bu albümün içeriği ve maddi özellikleri hakkındaki bilgiler sınırlı tutulsa da, basılı yayınların yüzyıl başında imparatorluk sınırlarını aşan bir alışverişe yol açtığını göstermesi açısından önemli. (Resim 2) Ayrıca, İstanbul'da bu döneme ait, saray dışında da dolaşımda olan ahşap, dekorasyon ve çini katalogları mevcut. Kataloglardaki bitki motifleri, metal aksam, vitray ve ahşap tasarımlarının aynısı veya yorumları kitap boyunca gördüğümüz pek çok yapıda göze çarpıyor. Bu katalogların izini sürmek, düşünce, malzeme, yayıncılık, teknoloji ve görsel kültür tarihi gibi alanlarda, üslup çerçevesinin dışına taşabilen yeni çalışmalara zemin hazırlayacaktır.

İlk bölümde Müjde Dila Gümüş, üslubunun İstanbul'daki en büyük uygulama alanı olan konut mimarisine ve az sayıdaki han yapısına toplu bir bakış sunuyor. Gümüş, İstanbul'da art nouveau üslubunun iç mekanlara topyekûn hâkim olmaktan ziyade neo-klasik, barok ve eklektik öğelerle beraber kullanıldığına dikkat çekiyor. İstanbul art nouveau'sunu diğer coğrafi bağlardan ayıran bir başka özellik, üslubun en sık konut mimarisinde -hem ahşap konak hem çok katlı kagir apartmanlarda- kullanılmış olması. Gümüş, art nouveau eser verdiği bilinen tanınmış mimarları sonraki bölüme bırakarak, burada anonim yapılara odaklanıyor ve incelediği yapıları saraylar ve kagir konutlar olmak üzere iki alt başlıkta değerlendiriyor. Bu bağlamda önce Yıldız ve Hıdıva Sarayı'nı ele alan yazar, kagir konutlar başlığı altında ise yapıların yoğunlukla yer aldığı beş bölge üzerinden gruplama yapıyor. Bu kısımda okuyucuya Beyoğlu, Şişli, Kadıköy'de konut, Tarihi Yarımada'da iş hanı ve sayfiye semtlerde ahşap konaklardan oluşan, kalabalık bir yapı seçkisi sunuluyor. Bunların arasından, Dikranyan Yalısı bütüncül bir örnek olarak, Halki Palas Oteli bahçesindeki baldakenleriyle, Vlora Han ve Rassam Apartmanı yoğun ve benzersiz motifle-

riyle, Lüleci Hendek Sokak'ta bulunan apartman cephesindeki milli mimari ve art nouveau mezezi çini kompozisyonu ve Moda Rıza Paşa Sokak'ta bulunan konut natüralist bezemeleriyle dikkat çekiyor. (Resim 3) Kaleme aldığı diğer bölümde Gümüş, Kemaleddin Bey, Yenidünya, Kyriakides ve İsak-Aram Karakaş kardeşlerin yapılarını tanıtıyor. Bu bölümde yazarın vurguladığı noktalardan biri, Kemaleddin Bey imzalı görkemli Ahmed Ratib Paşa Köşkü'nün süsleme programının, barok ve klasik dönem öğeleri ile art nouveauyu buluşturması. Ayrıca yazar, Yenidünya-Kyriakides'in eseri Ravouna apartmanının, özgün mobilya ve iç mekân öğeleriyle günümüze ulaşan nadir örneklerden olduğunun altını çiziyor. Yenidünya-Kyriakides ikilisinin başka bir önemi, İstanbul'da az rastlanan, Viyana ve Paris etkisi taşıyan, kadın başı, stilize hayvan ve böcek motifleri kullanmaları. Ayrıca, Ravouna yapısı gösteriyor ki art nouveau iç mekânlar hakkında araştırılacak çok

riyle, Lüleci Hendek Sokak'ta bulunan apartman cephesindeki milli mimari ve art nouveau mezezi çini kompozisyonu ve Moda Rıza Paşa Sokak'ta bulunan konut natüralist bezemeleriyle dikkat çekiyor. (Resim 3)

Kaleme aldığı diğer bölümde Gümüş, Kemaleddin Bey, Yenidünya, Kyriakides ve İsak-Aram Karakaş kardeşlerin yapılarını tanıtıyor. Bu bölümde yazarın vurguladığı noktalardan biri, Kemaleddin Bey imzalı görkemli Ahmed Ratib Paşa Köşkü'nün süsleme programının, barok ve klasik dönem öğeleri ile art nouveauyu buluşturması. Ayrıca yazar, Yenidünya-Kyriakides'in eseri Ravouna apartmanının, özgün mobilya ve iç mekân öğeleriyle günümüze ulaşan nadir örneklerden olduğunun altını çiziyor. Yenidünya-Kyriakides ikilisinin başka bir önemi, İstanbul'da az rastlanan, Viyana ve Paris etkisi taşıyan, kadın başı, stilize hayvan ve böcek motifleri kullanmaları. Ayrıca, Ravouna yapısı gösteriyor ki art nouveau iç mekânlar hakkında araştırılacak çok

Resim 3. Beyoğlu Turnacıbaşı Caddesi'nde bulunan, 1905 tarihli Rassam Apartmanı (Müjde Dila Gümüş, 2022)
Kaynak: İstanbul Art Nouveau'su, s.62.

Resim 4. D'Aronco'nun 1903-1904 yılları arasında tasarladığı, Şeyh Zâfir Türbesi formlarıyla benzerlikler taşıyan Köşe Çeşmesi (Laleli Çeşme) (Hatice Adıgüzel, 2021)
Kaynak: İstanbul Art Nouveau'su, s.148.

konu var ve özel mülkiyetli yapılar ve eserler en kısa sürede belgelenmeli. *İstanbul Art Nouveau'su*'nda da iç mekânı ve dekorasyonu bütünlüklü ele alan bir bölümün eksikliği hissediliyor. Hatice Adıgüzel ilk yazısında, saray mimarı D'Aronco'nun İstanbul'da bulunduğu 1893-1909 yılları arasında ürettiği art nouveau etkili eserleri inceliyor. D'Aronco, 1894 İstanbul depremi sonrasında, anıtların onarımında görev aldığı sırada edindiği deneyim ile Osmanlı, Bizans ve Avrupa estetiğini harmanlayarak yapılarına yansıtmış bir tasarımcı. II. Abdülhamid Çeşmesi, Mizzi Köşkü rekonstrüksiyonu, Yıldız Sarayı'nda Ada Köşkü ve Ferhan Tavilesi, Laleli Çeşme, İtalyan Elçilik Binası, Memduh Paşa Kitaplık ve Koleksiyon Binası, Huber Köşkü ilaveleri ve günümüzde mevcut olmayan eşsiz Nazime Sultan Yalısı ile Karaköy Mescidi mimarın İstanbul'da ürettiği seçkin art nouveau yapılar arasında. Adıgüzel'in üzerinde durduğu yapılardan en önemlisi, elbette, erken art nouveau örneklerinden Botter Apartmanı (1901-1902). Saray tarzı için inşa edilen, iş

yeri ve konut olmak üzere karma işleve sahip yedi katlı yapı, iç mekânda Osmanlı geleneksel sofalı plan şemasına koridor ve asma kat eklemesi açısından önemli. Ayrıca, yapının kesme taş dış cephesinde kullanılan süsleme dili, merdiven korkuluğu, asansör kabini, vitray ve aydınlatma elemanlarının bütüncül art nouveau çizgisi dikkat çekiyor. Botter Apartmanı, beton, cam, demir, ahşap ve bağdadi sıvanın ilk kez birlikte kullanıldığı yapı olarak, modern bina teknolojisi ve malzeme tarihi açısından da kayda değer. Ardından Adıgüzel, İslam mimarisinin en özgün biçimlerinden mukarnasın benzersiz bir üç boyutlu soyutlamasıyla süslenmiş Şeyh Zâfir Külliyesi üzerinde duruyor. Kitaplık, çeşme ve türbeden oluşan yapı grubu, geometrik desenlerin ritmi, asimetrik cephe kompozisyonları ve neo-osmanlı üslubuna yakın duran öğeleriyle İstanbul'daki en deneysel art nouveau eserlerden. (Resim 4) Yazar, yanı sıra D'Aronco'ya atfedilen yapıları tartışırken, Huber Köşkü'nün inşasında görev almış Antoine Perpignani ve D'Aronco'ya yardımcı olmak üzere İstanbul'a gelen Annibale Rigotti'yi de kısaca tanıtıyor. Dördüncü bölümde Adıgüzel, Yıldız, Dolmabahçe ve Beylerbeyi Sarayı içerisinde bazı hamamlarda, Ahmed Ratib Paşa Köşkü ve Hıdiv Kasrı'nın ıslak hacimlerinde, Markiz Pastanesi, Mon Plaisir Villası ve Karaköy Çinili Han'da bulunan çini örneklerini inceliyor. Pek çok örnekte Alman Ville-Roy Boch imalathanesinden parçalar kullanılırken Markiz Pastanesi, yazara göre banilerin Fransız olması sebebiyle, Fransız üretimi çinileriyle göze çarpıyor. Yazarın değerlendirmesine göre, 1910'dan sonra, mimariye benzer şekilde dekorasyonda da millî mimari arayışı ve Selçuklu formlarına yönelim hâkim olunca, nilüfer ve zambak motifleri veya İstanbul'un simgesi erguvan renkli çiniler tercih edilmez oluyor. İlonca Baytar, beşinci bölümde Émile Gallé tasarımlı mobilya, Daum Nancy

üretimi aydınlatma ürünü ve dekoratif eserleri tanıtıyor. Devamında yazar, Yıldız Çini Porselen Fabrikası, Tamirhane-i Hümayun ve 1843 yılında Dadyan kardeşlerin kurduğu, 1845 yılında saray bünyesine alınan Hereke İpekli Kumaş ve Halı Fabrikası ürünlerini irdeliyor. Özellikle Hereke'de üretilen kumaşlardaki geleneksel Osmanlı ve art nouveau motiflerin birlikte kullanımını ilgi çekici bir nokta. Burada yazarın kaynak olarak *Şark Ticaret Yıllıkları*'na (1931-1945) başvurmasının önemini altını çizmek istiyorum. Ticaret yıllıkları, dönemin İstanbul'una dair kılavuz niteliği taşıyan, sanat ve mimarlık tarihi araştırmalarında göz ardı edilmemesi gereken kaynaklardan. Benzer biçimde, Gümüş'ün de *Annuaire Oriental* (1891-1930) kayıtlarından sıkça yararlanması gözden kaçmaması gereken bir nokta. Kitabın altıncı bölümü, Ömer Cenker İllıcalı'nın İstanbul'daki on beş mezarlıkta yürüttüğü saha araştırmasının, burada ilk kez yayınlanan, çıktılarına dayanıyor. Art nouveau süslemeli kırk adet mezar yapısı tespit ettiğini belirten İllıcalı, mezarlık mimarisi terminolojisini açıkladıktan sonra, örnekleri fotoğraflarla tanıtıyor. Yazara göre, art nouveau mezarlarda sık görülen öğeler, kıvrımlı bitki motifleri, silindirik sütun üstü dalgalı örtüler, kurdele kompozisyonları ve geometrik üçgen motifler. (Resim 5) Yazarın üzerinde durduğu ilginç bir örnek, D'Aronco tarafından tasarlanan Mehmed Şakir Paşa Mezarı. Kapaklı lahit ve üzerinde iki silindirik şahide bulunan mezarın demir kafesinde, art nouveau korkuluk ve parmaklık tasarımlarının etkisi belirgin. Yazar, lahitin ortasına denk gelen tam kubbe ve uçlarındaki iki yarım kubbeli kafesin, Aya Sofya'nın plan şemasının bir yorumu olduğunu kaydediyor. Topluca bakıldığında, kadınların ve genç vefat edenlerin mezar yapılarında art nouveau öğelerinin sık kullanılması dikkate değer bir nokta. Son bölümde Zübeyde Cihan Özsayiner, art nouveau etkili tezhip (yaldız süsle-

Resim 5. Şişli Rum Ortodoks Mezarlığı'nda bulunan, 1892 tarihli Mikhaıl Svoronos anıt mezarı (Ö. C. İllıcalı, 2022) Kaynak: *İstanbul Art Nouveau'su*, s.306.

me) eserlerini değerlendiriyor. Yazar, eserlerin yaratıcısı Sanayi Nefise Mektebi mezunu mimar, ressam, müzehhip ve hattat Mimarzâde Mehmed Ali'yi (1879-1938) kısaca tanıttıktan sonra, kendisinin geç 19. yüzyıl yeniliklerini yansıtan benzersiz yağlı boya tabloları, hat levhaları ve mecmua kapak tasarımlarını inceliyor. Mimarzâde Mehmed Ali'nin bir başka sıra dışı eseri, 1904 yılında bir ilmiye icazetnamesi (hattat diploması) için ürettiği tezhipler. Diploma kapağındaki çiçek bezemeli yağlı boya desende, iç sayfalarında bulunan varaklardaki cetvel tasarımlarında ve duraklarda art nouveau etkisini izlemek mümkün. (Resim 6) Bu ilginç bölüm, çeşitli İslam sanatları, ehl-i hıref teşkilatı ve art nouveau arasındaki ilişkinin araştırılmayı bekleyen bir konu olduğunu gösteriyor. İlk akla gelen kesişim, farklı dönemlerde üretilmiş tekstil ve mimari süslemelerde asimetrik ve bitkisel motiflerin sıkça tercih edilmesi.

Bu kitabın önemli bir başarısı, art nouveau etkili yapılarının inşasında rol almış çok sayıda mimarın eğitim aldığı kurumları tespit etmesi. Mimarların köken ve eğitimlerindeki çeşitlilik, İstanbul'da o dönem yeniliğe açık bir ortam olduğunu bize tekrar hatırlatıyor. Aynı çeşitlilik, Musevi, Rum, Ermeni, Levanten ve Avrupalı gibi farklı bani gruplarına baktığımızda da gözler önüne seriliyor. Erken art nouveau yapılarının banileri arasında, beklenenin aksine, İstanbullu ve Levanten Müslüman tüccarlar, saray çevresi elitler, II. Abdülhamid ve kızı Nazime Sultan sayılabilir. Bu dönemde sarayın inşa ettirdiği kamu yapılarında neo-klasik ve sonrasında millî mimari üslubu öne çıkıyor olsa da saray çevresindeki elitlerin konutlarında art nouveau üslubunu tercih ettiği anlaşılıyor. Ahmed Ratib Paşa Köşkü ve art nouveauyu boğaza 1902 yılından önce taşımış Nazime Sultan Yalısı bu grubun önemli örneklerinden. Ayrıca, Gümüş'ün altını çizdiği gibi İstanbul'un erken art nouveau yapılarından Botter ve Atlas apartmanları, tekstil

Resim 6. Mimarzâde Mehmed Ali Efendi'nin 1904 yılında tasarladığı *İlimiye İcazetnâmesi*'nin 20b ve 21a sayfaları
Kaynak: *İstanbul Art Nouveau'su*, ss.362-363.

modası alanında çalışan iki tüccara ait. Bu bilgilerden yola çıkarak ileride yapılacak çalışmaların metodolojisine dair iki çıkarım yapmak istiyorum. İlki, araştırmalarda etnik köken ve dini gruplamalardansa, meslek grupları ve tüketim örüntülerinin odak alınması yeni ilişkiler ortaya çıkaracaktır. İkincisi, yapıların bani ve mimarlarını birlikte ele alan araştırmalar artmalı; farklı dillerde yazılmış kaynakların yanı sıra aile ve kurum arşivleri kullanılmalı; aktörlerin İstanbul içi ve dışındaki faaliyetleri kapsamlı olarak ele alınmalı. Örneğin, saray yapıları hariç tutulduğunda, Yenidünya-Kyriakides ikilisi İstanbul'da en nitelikli art nouveau eserlere sahip mimarlar; İoannis Karayanis, Apostolos Pistikas, Constantin Pappa, Léon Gurekian, Georges Coulouthros, Isaac Nahoum, Alfredo Psalty, Dimitrios ve Stefanos Georgiades ise bu dönemde İstanbul'da çalıştığı bilinen figürler. Yüzyıl dönümündeki İstanbul'un etraflı bir resmini çizmek için her biri üzerine detaylı inceleme yapılması gerekiyor.

İstanbul Art Nouveau'su kuramsal tartışmalardan ziyade belgelere ve yapıların kendisine odaklanan bir çalışmadır. Bu yaklaşım, yerinde tespitler yaparak yeni sorular sormaya olanak sağlıyor. Bu bilgiler ışığında, kitabın bana düşündürdüğü iki kavramsal konuya kısaca değineceğim. İlki, mimarlık tarihsel

Alina Payne'nin 'taşınabilir mimarlık' kavramı üzerine. Payne, yüzyıl dönümünde modern mimarlık üzerine ateşli tartışmaların sürdüğü Almanca konuşulan ülkelerde, art nouveau üslubunun nasıl sorgulandığına çalışmalarında değiniyor. Mekânı yaratan mobilya ve diğer hareketli nesnelerin modern mimarlığın kavramsallaştırılmasında çok önemli olduğunu düşünen Payne'nin gözünden bakarsak, İstanbul art nouveau'su oldukça modern. Zira, İstanbul örneklerinde, taşınabilir olmayan ve mekâna özgü uygulamalardan çok benzer veya seri üretim ahşap çerçeveler, metal aksam, taş ve plaster süsleme programı, tekrarlanan geometrik ve şematize yorumlar öne çıkıyor. Geleneksel konut kültürüyle modern yapı teknolojilerin harmanlanması, İstanbul'un en özgün ahşap köşklerini ve apartmanlarını ortaya çıkarıyor. (Resim 7) İkinci nokta ise, derinlemesi-

Resim 7. Büyükada'da bulunan ahşap kaplamalı kağır Yelkencizade Köşkü (Müjde Dila Gümüş, 2022)
Kaynak: *İstanbul Art Nouveau'su*, s.103.

ne incelenmeyi bekleyen Osmanlı baroğu ve art nouveau ilişkisi üzerine. Osmanlı toplumunda farklı dönemlerde gözlemlenen yeniye ilgi, mimar ve banilerin bu konudaki rolü dönemler-arası karşılaştırmalı okumalara elverişli bir konu olarak öne çıkıyor.

Kitabın bazı bölümlerinin, örneklerin azlığından dolayı diğerlerinden kısa olduğu göze çarpıyor. Kitap boyunca geçen yapıların bir harita üzerinde gösterilmemesi, temel bilgileri içeren bir liste verilmemesi ve dizin bölümünün yokluğu, birer eksiklik. Dahası kitapta incelenen eserlerin estetiğini daha yüksek çözünürlüklü görsellerle anlatmak, cephe ve süsleme detaylarını, mimar imzalarını, mezarlık tasarımlarını, eşsiz tezhip sanatı ve hat levhası örneklerini, bir koleksiyon kitabı niteliğinde yayınlamak, belki bu çalışmayı takip eden başka bir projenin amacı olmalı. Kısıtları fırsat bilip, böylesine zengin malzemeleri kitap formatı dışında nasıl erişime açabileceğimizi; çalışmalarını nasıl sürdürebilir, katılımcı ve

yenilikçi yayınlara dönüştürebileceğimizi hep birlikte düşünmeliyiz. Benzer şekilde, *İstanbul Art Nouveau'su* gösteriyor ki kalabalık ve farklı dillerde tutulmuş arşivler, tarih alanında süregelen kişisel çalışmalar yerine, disiplinler arası ekip çalışmalarıyla ve dijital yöntemler kullanılarak ele alınmayı bekliyor. Monografilerin yanı sıra örneğin, süreli yayınlarındaki reklamlardan ve ticaret kayıtlarından takiple, art nouveau biçimli mimari ürünlerin (kartonpiyerlerin, metal korkulukların) izini sürmek, katalogların dolaşımını takip etmek veya Hamidiye Çeşmeleri'ndeki art nouveau öğeleri keşfetmek sayısız araştırma konusundan yalnızca birkaçı. Kadın dergilerinde art nouveau izlerinin aranması ise üslubun toplumsal cinsiyet bağlamına ışık tutacak bir başka araştırma konusu olabilir.

Art nouveau üzerine uluslararası literatüre baktığımızda konunun, 1950'lerden itibaren ilgi gördüğünü fakat üslubun farklı kültürlerde nasıl yerleştiği sorusunun ancak 2000'ler sonrasında-

ki çalışmaların konusu olduğunu görüyoruz. Üslubun entelektüel ve maddi bağlamları, toplumsal cinsiyet boyutu, Viktoryen İngiliz, Doğu Avrupa, İslam, Rus, Mağrib, Japon gibi farklı kültürlerle etkileşimi hala güncelliğini koruyan başlıklar. Bu bağlamda çok önemli bir katkı olan *İstanbul Art Nouveau'su*, yukarıda değindiğim ve pek çok başka araştırmaya ilham ve temel kaynak olacak. Daha fazla kayıp olmadan, art nouveau esinli eser ve yapıların korunması için umarım bu çalışmaya ve yazarlarına sıkça başvurulur. Öte yandan, İstanbulluların kente olan ilgisi sosyal mecralarda da artmışken, kentin bu eşsiz katmanı hakkında derinleşmek, temel kavramları ve terimleri öğrenmek, en keyiflisi *İstanbul Art Nouveau'su* rehberliğinde geziler yapmak artık mümkün.

Dr. Semra Horuz

Doktora Sonrası Araştırmacı,
Bibliotheca Hertziana - Max Planck
Institute for Art History

Yeni Nesil Popülizm ve Kentsel Gerilim Pendik Örneği

21. yüzyılın ilk çeyreği geride kalırken, 20. yüzyılın son çeyreğinde gelişen kent çalışmaları metodolojisi günümüzde ne kadar geçerli? Bu meşru, geçerli, ancak yanıtı aşık olmayan bir

soru. 1970'li yıllara özgü toplumsal, ekonomik ve mekansal süreçler, ideolojik çerçeveler, yaşam tarzı farkları, siyasi pratikler, himayecilik patronaj ilişkileri, gündelik zaman kullanma örüntüleri geride kalırken yeni kent morfolojileri, coğrafyaları şekilleniyor. Ancak soruya anlamlı ve geçerli bir yanıt için, hangi yapıların kendilerini yeniden ürettiğini, hangilerinin süreç içerisinde yeni içerikler kazandığını ortaya koymak gerek. Nitekim "geçekundu", "işporta", "dolmuş" tümüyle ortadan kalkmasa da eskiden olduğu kadar ayırt edici değil. Kent çeperleri ile alt merkezler arası etkileşim, günümüzde en az merkezi iş alanı - çeper etkileşimi kadar önemli. Günümüzün kentlisi merkezi iş alanına hiç uğramadan aylar geçirebilir. Oysa 1970'lerde bu pek mümkün değildi. Benzer şekil-

de, günümüzde toplumsal ayrışmayı yansıttığı kadar yeniden üreten, geniş kent kesimlerini "fiilen" kapalı yerleşmelere dönüştüren fiziki sınırlar ve dokular (fabric effects) 1980'lerde olduğu kadar belirgin değil. E5, D100, TEM vb. "sınırların" öteki yakasında beklemediğimiz yeni oluşumlarla karşılaşabiliyoruz. Hemen bütün büyük kentlerde bildik kamusal alan pratiklerinin aşındığı, farklı toplumsal coğrafyaların bitişerek "topolojik kent yapıları" oluşturmaya başladıkları vurgulanıyor. Küreselleşmenin şirketler üzerinden yeniden tanımlandığı, iletişimin hiç olmadığı kadar ucuzlaşıp kolaylaştığı, mesafenin "caydırıcı etkisinin" eskisi kadar bağlayıcı olmadığı, yüksek hızlı trenlerin ve havayollarının etkisiyle, "çok meskenli kent kullanıcılarının" ortaya çıktığı, bu dönüşümün tüm

Yeni Nesil Popülizm ve Kentsel Gerilim: Pendik Örneği, Sema Erder, İletişim Yayınları, 2023, 236 sayfa, 13 x 19,5 cm.

kentleri etkilediği izlenebiliyor. Değişim, tabii ki, İstanbul gibi büyük metropollerin çeperlerinde ve daha ötesinde “kentsel bölgelerde” artık çok belirgin.

İstanbul’a karayoluyla yaklaşırken ne aşına olduğumuz banliyölerle veya desantralizasyonla, ne de kırsal alan peyzajına benzeyen oluşumlarla karşılaşyoruz. Fabrika satış mağazaları, markalı ürünleri ucuza satan yerler (outletler), oteller, lojistik tesisler, üniversite kampüsleri, teknoparklar, havaalanı bağlantılı üretim pazarlama tesisleri, serbest bölgeler 1970’li yıllarda hiç olmayacak mevkilerde karşımıza çıkabiliyor. 14 Mayıs 2023 seçiminin “beklenmedik” sonuçları ve “alışılmadık seçim coğrafyası” metropolün çeperlerinde, merkeze hiç benzemeyen siyasi tercih profilleri şekillendiğini gösteriyor.

Bu büyük dönüşümün izlenmesi; çok boyutlu zamanın ve zeminin özelliklerine duyarlı, kapsamlı, yere bağlı (grounded) kavramlar, kategoriler, bakış açıları ve hepsinden önemlisi sağlam tarihsel - coğrafi referanslar gerektiriyor. Bu tür çalışmaların sayılarının artması Türkiye’de kent çalışmaları açısından stratejik önemde.

Sema Erder’in “İkinci Pendik Araştırması”, işte bu zor toplumsal - mekansal temsil, izleme ve değerlendirme problemlerine, siyasi süreçlere ve yerel olumsuzluklara duyarlı özgün çözümler sunuyor. Erder, “Ümraniye” ve “Pendik (kentsel gerilim)” araştırmalarının bulgularına atıfla, aksi halde gözden kaçabilecek özgün dönüşüm süreçlerini, eski gerilimlerin kalıntılarını saptayıp izleyebiliyor.

İlçe, büyükşehir ve merkezi yönetimin aynı partiden oluşunun, Sabiha Gökçen Havaalanı çevresinde “havalanı şehrinin” oluşumunu kolaylaştırdığı, üç iktidar odağının tek elde toplanışının ikili kent yapısına ilişkin göstergeleri aşındırdığı anlaşılıyor.

İstanbul toplumsal peyzajının bu “üçüncü bileşenin” ortaya çıkışı, altı başlık altında ele alınıyor. “Eski Gerilimler, Uzlaşmalar ve Yeni Gerilimler”in tartışıldığı ilk bölüm, hem ikinci Pendik araştırmasına, hem de benzer yaklaşımla yapılacak diğer çalışmalara “Giriş” niteliği taşıyor. Çok umut bağlanan Kartal yerine Pendik’in yükselişine ilişkin tarihsel anlatı, başka şehirlerde benzer çalışmalar için ilginç ipuçları sunuyor. “İkili kent” yapılarının “üçlü” kent yapısına dönüşümü ve eski

gerilimlerin toplumsal mekansal “tortularının” tartışıldığı dördüncü bölüm, yeni Türkiye’de kent sosyolojisi çalışmaları için bağlam bağımlı bir kuramsal çerçeve sunuyor. Nihayet otuz yıl önce üzerinde çok durulmayan “Projeler, Fanteziler, Hayaller” ve bunların siyasi söylemdeki izleri beşinci ve altıncı bölümlerde ele alınıyor.

Kitapta her bölüm iki alt bölüm içeriyor. İlk bölümde konuya ilişkin yeni literatür ve en yeni yerel saha araştırmaları tanıtılıyor. İlk bölümde elde edilen bulgular, ikinci bölümde irdeleniyor. Bu nedenle kitap, hem Pendik’le ilgili kapsamlı saha araştırması şeklinde, hem de tasarım halindeki araştırmalar için bir “kuramsal - metodolojik çerçeve” şeklinde okunabilir. Bu nedenle kitabın birçok bölümünü iki kez okuduğumu söyleyebilirim.

“Yeni Nesil Popülizm” hem İstanbul çalışmaları, hem de 21. yüzyıl ilk çeyreğinde Türkiye kent araştırmaları için temel bir başvuru kaynağı oluşturuyor.

*Prof. Dr. Murat Güvenç
Kadir Has Üniversitesi İktisadi,
İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi,
Siyaset Bilimi ve
Kamu Yönetimi Bölümü*

Mimarlar Odası Tarihinden Portreler: Yaşar Marulyalı

Mimarlık mesleğine katkı yapmış, Mimarlar Odası’nın çalışmalarında iz bırakmış meslek büyüklerimizle sürdürülen “Mimarlar Odası Tarihinden Portreler” dizisi Yaşar Marulyalı kitabıyla devam ediyor.

70 yıllık uzun meslek yaşamını aktarırken dile getirdikleri, aynı zamanda bir kuşağın meslek tarihi gibi. Söyleşileri okurken, yarışmalar, mimarlık büro ortamlarının çalışma koşulları, bakanlıkların yıllar içerisindeki değişimi gözümüzde canlanıyor.

Giderek azaldığını üzüntüyle gördüğümüz mimarlar kuşağının temsilci-

lerinden biri olarak Marulyalı’nın Oda ortamlarında zevkle dinlenen sohbetleri, her kuşaktan pek çok meslektaşımıza örnek olacak aktarımları çok değerliydi. Kitapta bu aktarımları ve daha fazlasını, belgelerle, görsellerle birlikte genç kuşaklara sunmaktan mutluluk duyuyor, ülkemiz mimarlık meslek ortamının bir başka köşesini aydınlatacağını düşünüyoruz.

Mimarlar Odası Tarihinden Portreler: Yaşar Marulyalı, Dizi Editörü ve Yay. Haz.: Bülend Tuna, Mimarlar Odası İstanbul Büyükşehir Şubesi Yayını, Temmuz 2023, 115 sayfa, 16 x 24 cm

Cumhuriyet'in İlk Yılı (29 Ekim 1923 - 29 Ekim 1924)

29 Ekim 1923'te ilan edilen ve yüzüncü yaşını kutladığımız Cumhuriyet'in en yoğun yılı kuşkusuz ilk yıldır. Yıllarca süren savaşlardan, salgın hastalıklardan, geçim sıkıntısından yorgun düşmüş bir halk... Siyasi tartışmalar, ekonomik sorunlar, nüfus mübadele-

Cumhuriyet'in İlk Yılı
(29 Ekim 1923 - 29 Ekim 1924), Hazırlayanlar:
Banu İşlet, Binnur Mörel
Büyükkertan,
Eser Demirkan, Yapı Kredi
Yayıncılık, 2023, 416 sayfa,
23.5 x 33 cm.

si, idari yapıdan eğitime, yargı sisteminden belediyelere kadar her alanda yapılan yenilikler, Anayasa'nın kabulü, halifeliğin kaldırılması, laiklik yönünde yapılan köklü değişimler ve ülkenin yeniden inşa edilmesi... Tüm bunlar olurken bir yandan da günlük yaşam yeni kitapların yayımlanması, sinemalarda gösterilen filmler, tiyatro oyunları, konserler ve spor karşılaşmalarıyla devam eder. Bütün zorluklara karşın umut hep vardır, bayramlar da kutlanır, Hıdırellez'de mesire alanlarına da gidilir, balo salonlarında dans da edilir. Cumhuriyet'in ilk yılında, muhalif seslerin yanı sıra, Meclis'te mebusların, Gazi Paşa'yı karşılayan halkın, grevlerde işçilerin, genel afra salınan mahkûmların, valiliğe şikâyete giden kadın ve çocukların, kısaca her kesimden halkın ortak sloganı şudur: "Yaşasın Cumhuriyet!"

Bu görkemli dönemin belli başlı siyasi ve ekonomik gelişmelerinin yanı sıra tüm bu ayrıntıları okura yansıtmayı amaçlayan "Cumhuriyet'in İlk Yılı" kitabı, o yıllarda çıkan gazete ve dergilerin titiz bir taraması yapılarak Banu İşlet, Binnur Mörel Büyükkertan ve Eser Demirkan tarafından hazırlandı. Cumhuriyet'in kurulduğu yıl yaşanan olayların kronolojik bir sırayla sunulduğu kitap, Cumhuriyet'in ilk yıllarını o dönem yaşanan önemli siyasi ve toplumsal anlarla anlatıyor. 29 Ekim 1923 - 29 Ekim 1924 arasındaki o günlerde Türkiye'de neler oluyor, toplum nasıl yaşıyor, neler konuşuyor, neler seyrediyor, nasıl eğleniyordu? Tüm bu soruların cevapları Yapı Kredi Yayınları'ndan çıkan "Cumhuriyet'in İlk Yılı"nda.

Cumhuriyet: Asırlık Bir Muhasebe

Cumhuriyet: Asırlık Bir Muhasebe, özlü bir hesap özeti. Yedi başlık altında, Türkiye Cumhuriyeti'nin 100 yıllık tarihinin yoğunlaştırılmış bir değerlendirmesi.

Aynı zamanda derlemeyi de hazırlayan

Cumhuriyet: Asırlık Bir Muhasebe, İletişim
Yayıncılık, 2023, 318 sayfa,
13 x 19,5 cm.

Mehmet Ö. Alkan, "Cumhuriyet'in Siyasal Dönemeçleri" adlı yazısında, cumhuriyetin gelişme seyrini altı dönemsel bağlamda kat ediyor: Atatürk Cumhuriyeti, Milli Şef Cumhuriyeti, Demokrat Parti Cumhuriyeti, Darbeler Cumhuriyeti, 12 Eylül Cumhuriyeti ve AKP Cumhuriyeti.

Sema Erder, kentleşme sürecini ele aldığı "Köylülüğün Zorlu Halleri"nde, "postkentleşme" ve şirket küreselleşmesinin etkisi altında inşaat ekonomi-politiğine dayalı "yeni nesil popülizm" tartışıyor.

Aksu Bora, "Kadınların Yüz Yılı"nın, Cumhuriyet'in "Kız Evlatlar"ından Solun "Bacıları"na, 1980'lerin "Kadınları"na, AKP'nin "hanım kardeşleri"ne uzanan hareketli seyri üzerine düşünüyor.

Şevket Pamuk, "Cumhuriyet Ekonomisi"nin üç döneminde (korumacılık

ve devletçilik; tarıma dayalı kalkınma ve ithal ikameci sanayileşme; neoliberal politikalarla dışa açılma) kopuş ve devamlılıkları analiz ediyor.

Gökhan Çetinsaya da, Cumhuriyet döneminin dış politikasını şekillendiren temel karakteristiklerin eleştirel bir analizinin ardından, bu politikadaki süreklilik ve değişimlere bakıyor.

Tanıl Bora, yüz yılın "ideolojik akışları"ını, yani Türkiye'nin temel siyasi düşünce geleneklerini, dönemsel bağlamlar içinde gözden geçiriyor.

Ahu Antmen "Sanatın Yüzyılı"nda, Osmanlı-Cumhuriyet kopuş veya sürekliliğiyle ve tabii Batı'yla ilgili kültürel çatışmalar ve sentez arayışlarına odaklanıyor. Sanatın hem canlı bir "yansıma," hem de bizzat bir hayat alanı olduğunu göstererek...

Yedi tabloda, cumhuriyet tarihi panoraması..

Anlamın Sınırı

Aykut Köksal'ın, ilk basımı 2009 tarihli olan Anlamın Sınırı başlıklı kuramsal metinler toplama, yeni bir düzenleme ve çeşitlenmiş görsellerle Arketon Yayınları arasında yer aldı. Kitapta, Anlamın Sınırı'nın ikinci basımı üzerine Zühre Sözeri'nin değerlendirmesi de bulunuyor.

Bu önsöz metninde Zühre Sözeri şöyle diyor: "Anlamın Sınırı, Aykut Köksal'ın, 1973 sonrası yirmi yıllık yazma sürecini aktaran Zorunlu Çoğulluk kitabı ile başlayan dizinin ikincisi. 1994 sonrası kaleme aldığı kuramsal yazıları içeren toplam, Köksal'ın sanat ve mimarlık yazılarında vurgulamaya çalıştığı paradigma dönüşümünü sergiliyor. Köksal, bu paradigma dönüşümünü kurgularken tartışmanın temelinde Doğal Dil ve Kurmaca Diller Çağı ayrımını koyarak, okuyucuya, anlaşılır, üretilebilir, dönüştürülebilir bir kurguyu, son derece zenginleştirici bir yol olarak sunuyor. Önerdiği bu yol, geleneksel anlamda mimarlık ve sanat tarihi yazımındaki çıkmazları ortadan kaldırmayı ve artık yeni

sözlere alan açmayı mümkün kılıyor.

Kitap genel bir ifade ile doğa-kültür ilişkisi, mimarlık, koruma, çağdaş sanat, müzik ve grafik tasarım üzerinden biçimlenen altı bölüm ve toplam yirmi altı metinden oluşuyor. Köksal'ın yetmişlerde başlayan yazma süreci, özellikle seksenlerde oluşturmaya başladığı bir eksen üzerinde, sanat ve mimarlığa ilişkin yaptığı değerlendirmelerden, yeni ve/veya yeniden okumalar ve kavramsallaştırmalardan oluşuyor. Köksal'ın mimarlık ve sanat tarihi yazımına yaptığı en önemli katkı, düşünsel üretimlerin gerçek anlamda dönüşebilmesinin ancak özgün kavramlar üretmek mümkün olacağı savını tekrarlamaktan asla vazgeçmemiş olması. Kuşkusuz çok önemli yeni sözler de seriyor önümüze Köksal. Okuyuculara, üzerinde düşünmeye yol açan ve yeni sözler üretilebilecek alanlar açıyor.

Sonuç olarak, Anlamın Sınırı'nda, çok iyi bir parça bütün ilişkisi kurulduğunu ve bir dizge oluşturulduğunu,

Anlamın Sınırı, Aykut Köksal, Arketon Yayıncılık, Mart 2023, 208 sayfa, 15,5 x 23,5 cm.

metinlerin yan yanılığının hem eşzamanlı hem artzamanlı irdelendiğini, en önemlisi yeni araştırmalara yol açan, dönüşümlere/değişimlere zemin oluşturan Kurmaca Dil kavramının ne olduğunun ortaya konduğunu söyleyebiliriz."

Mimarlık ve Dekonstrüksiyon

Dekonstrüksiyon düşüncesinin yaratıcısı ve geliştiricisi olan felsefeci Jacques Derrida'nın Mimarlık ve Dekonstrüksiyon başlıklı kitabı Arketon Yayınları'nın son kitabı olarak raflardaki yerini aldı. Aziz Ufuk Kılıç'ın Türkçeye çevirdiği kitabın editörlüğünü Aykut Köksal, redaktörlüğünü ise Amber Niksarlıoğlu Eroyan ve Bihter Sabanoğlu gerçekleştirdi.

Mimarlık ve Dekonstrüksiyon, Derrida'nın söyleşilerinden, girdiği tartışmalardan ve yazılarından oluşuyor. Ünlü felsefecinin yazdığı, tartıştığı,

söyleştiği mimarlar arasında, dekonstrüktif mimarlığın öncülerinden Daniel Libeskind ve Peter Eisenman da yer alıyor. Derrida'nın katkıda bulunduğu Paris La Villette projesinin mimarı Bernard Tschumi ise tüm tartışmaların odak noktasında bulunuyor.

Jacques Derrida, bir söyleşisinde, yöntem olarak mimari dekonstrüksiyon üzerine şunları söylüyor: "Dekonstrüksiyon, inşa edilmiş olanı dekonstrüksiyona uğratmayı bekleyen mimarın yönteminden ibaret değil; daha ziyade tekniğin kendisine,

Mimarlık ve Dekonstrüksiyon, Jacques Derrida, Arketon Yayınları, Aralık 2022, 348 sayfa, 15,50 x 23,50 cm.

mimari mecazın otoritesine dokunan ve tam da bu sebeple kendi mimari retoriğini dekonstrüksiyona uğratan bir sorgulama.”

Derrida, dekonstrüktif mimarlığın kendisini giderek daha çok ilgilendirdiğini ise şöyle anlatıyor: “Dekonstrüktif mimarlıkla değil de mimarlık hakkında dekonstrüktif söylemlerle ilk karşılaştığımda tepkim şaşkınlık ve güvensizlik oldu. İşin içinde bir analoginin, yer değiştirmiş bir söylemin, kesinlik değil analogi içeren bir şeyin olduğunu düşündüm. Daha sonra dekonstrüksiyonu hayata geçirmenin en etkili yolunun sanattan ve mimarlıktan geçmek

olduğunu fark ettim. Bildiğiniz gibi dekonstrüksiyon bir söylem sorununun ya da söylemin anlamsal içeriğinin, kavramsal yapısının yerinin değiştirilmesi sorunundan ibaret değildir. Dekonstrüksiyon, bazı politik ve toplumsal yapıları boydan boya kat eder, yol üstünde dirençle karşılaşır ve kurumları yerinden eder. Tüm bu sanat biçimlerinde ve her türlü mimarlıkta geleneksel -kuramsal, felsefi, kültürel- kabulleri dekonstrüksiyona uğratmak için yerinden edilmesi gereken ‘katı’ yapılarıdır, yalnızca maddi yapılar oldukları için değil, kültürel, pedagojik, politik ve ekonomik yapılar

olmaları anlamında da katı oldukları için. Ve dekonstrüksiyonun (bu terimi kullanmam uygunsuzsa eğer) hedef tahtasında olan tüm o kavramlar, teoloji, duyulur olanın anlaşılır olana tabiyeti ve bunun gibi bütün bu kavramlar ‘dekonstrüktif mimarlık’a dönüşmek amacıyla bilfiil yerinden ediliyorlar. Yani dekonstrüktif mimarlık beni gitgide daha çok ilgilendiriyor, teknik olarak yetkin olmasam da.”

Bilimsel Özyaşamöyküsü

Aldo Rossi'nin, Arketon Yayınları içinde yer alan ilk kitabı Bilimsel Özyaşamöyküsü, Berk Cankurt'un çevirisiyle yayımlandı. Kitapta, Rossi'nin anlatısına fotoğraflar ve kendi çizimleri eşlik ediyor. Aldo Rossi'nin yazıları mimarlığının ve çizimlerinin oluşturduğu yapıtından ayrılamaz. Bu özyaşamöyküsü basit bir kendine bakışın ya da kuramsal bir soyutlamanın ötesinde, mimari imgelemin ürünü olan yazınsal bir yaratımdır. Rossi'nin kendi geçmişine kurduğu söyleşi, bir yandan çocukluk anılarını ve felsefi

düşüncelerini içeriyor, bir yandan da sanatsal ve yazınsal etkilenmelerini, yinelemenin, kolajların ve tiyatro saplantısının yapıtına taşıdığı büyüğü gösteriyor. Rossi'nin yazısı mimarlığına benziyor: nostaljik, yalın, zarif ve keskin.

Rossi kitabında şunları söylüyor: “Bu notları tutmaya başlayalı on yıldan fazla oluyor. Ve şimdi onları, basit birer anı yazısına dönüşmeler diye bir sonuca bağlamaya çalışıyorum. Yaşamımın belli bir döneminden itibaren mesleği ya da sanatı şeylerin ve kendimizin bir izdüşümü olarak düşünmeye başladım. Bu nedenle Dante'nin otuzlu yaşlarında yazdığı İlahi Komedya'ya her zaman büyük bir hayranlık beslemiştir. İnsan otuz yaşına bastığında belirli bir şeye son halini vermiş veya en azından ona başlamış olmalı ve aldığı eğitimin bilançosunu çıkarabilmeli.

Çizimlerimin ya da yazılarımın her biri bana iki farklı anlamda değiştirilemez görünüyordu: Bir yandan deneyimlerimi kesin bir sonuca bağlıyorlar, diğer yandan da üzerine başka bir söyleme fırsatı bırakmıyorlardı. Her

yaz mevsimi bana sonuncusuymuş gibi geliyordu. İşte bu sürekli değişmezlik hissi birçok projemi açıklamaya yarayabilir. Ama mimarlığımı anlamak veya açıklamak için olayların ve izlenimlerin kökenine bir kez daha inmem, onları betimlemem veya betimlemenin bir yolunu bulmam gerekiyor.

Bu kitapta projelerimi, yazılarımı ve çalışmalarımı, onları yorumlayarak, betimleyerek ve aynı zamanda yeniden tasarlayarak aralıksız bir biçimde çözümlenmeyi düşünüyordum. Ama tüm bunları kaleme alarak, öngörülememiş ve öngörülemez şeylere yol açan başka bir projenin ortaya çıktığını görüyorum.

Benim için her şeye rağmen değerli olmayı sürdüren özgün projeyi değiştirecek başka anılar, başka gerekçeler beliriyor; elbette, ölçülü bir düzensizlik içerisinde. Ve belki de yalnızca tek bir projenin öyküsünü anlatan bu kitabı, birtakım küçük değişiklikler ve düzenlemeler aracılığıyla da olsa yeni projelere, yeni mekânlara, yeni tekniklere ve yaşamdaki diğer bütün biçimlere uydurulabilirdi diye artık burada sonlandırmam gerekiyor.”

Bilimsel Özyaşamöyküsü,
Aldo Rossi, Arketon
Yayıncılık, 2022, 144
sayfa, 15,5 x 23,5 cm.

Hareket Halinde Mimarlık Nihat Gök Ağabey'in Ardından...

Nihat Ağabey'i 1985 yılının bir ekim sabahında akademinin orta holünde eğitimlerinin ilk yılına başlayan öğrenciler arasında otururken tanıdım. Uyum haftası olarak tanımlayabileceğimiz ilk haftada her kürsü bizleri birkaç saatlik bir uygulama ile mimarlıkla tanıştıyordu. Bina Bilgisi grubu ise başlarında kıdemli asistan Nihat Gök ile bizden 'yaşamımızda bizi etkilemiş, üzerimizde iz bırakmış' bir binayı çizgiyle temsil etmemizi istemişti. Çalışma sırasında ara ara sınıfa giren Nihat Ağabey'in bizlerin çizdiklerine bakıp takılması bugün gibi aklımdadır. Kendisine yöneltilen sorulara ve masamızdaki çizimlere zekâ dolu esprilerle yanıt veren Nihat Ağabeyden o günlerde biraz da sahnede gerçekleşen esprilerin parçası olmamak adına çekinmiştim. Dönem ilerledikçe bir masa çevresinde toplanan grubundan yükselen kahkahalar, bu uygulamalı dersin tatlı bir gerilim içinde geçtiğinin de işaretiydi.

Eğitimimin üçüncü yılında değerli hocam Prof. Ataman Demir'in çağrısıyla Utarit İzgi Mimarlık Bürosu çatısı altında Utarit İzgi, Ataman Demir ve Nihat Gök ortaklığında gerçekleşen projelerde çalışmaya başladığımda Nihat Ağabeyi yakından tanımaya başladım. Öğrenciliğinden beri idolü olan Utarit İzgi ile proje ortaklığı, Akademi Bina Bilgisi Bilim Dalındaki akademik yaşamı, vazgeçemediği ve belki kendini özgür hissettiği bireysel proje ve uygulamaları iç içe geçmiş hareketli bir meslek yaşamının parçalarıydı. Günün sınırlı zamanına bu üç mimarlık aktivitesini sığdırmak hareketli bir yaşamın ötesinde günü uzatmayı da zorunlu kılıyordu. Okulda ya da büroda bu kısıtlı zamanın yarattığı gerilimi yerinde duramayan yapısı, mizacı, pratik zekâsı ve yaptığı işten aldığı heyecanla uzun yıllar sürdürdü. Büroda uzayan mesailerde Nihat Ağabeyin üçüncü yani kendi mimarlık dünyası ile tanıştım, bazen tanık bazen de ortak oldum. Günün sonunda masanın üzerindeki etkileyici çizgiler, kolajlar belki okul pratiğinden beslenen yaratıcı önerileri, detay, malzeme, uygulama deneyimi ve birikimi üzerimde her zaman hayranlık ve saygı duygusu yarattı. Okulda öğrencilerle bir masa çevresinde geçen zaman ve akşamüzeri büroda mimarlıkla geçirdiği zaman belki de hareketli yaşamının en dingin ve huzurlu anlarıydı. Öğrencisi olmadım ama ortak mesailerimizde ondan çok şey öğrendim. Duruşundan, ilişkilerinden, tavrından, mimarlığa bakışından... Kendi kuşağının hocaları arasında uygulama pratiği ile hocalığı tüm zorluklarına karşın bir arada yürütmeyi seçenlerdendi. Her iki alandaki düşünce ve üretimin bir diğerini beslediğine inanıyordu.

Nihat Ağabey, kariyerinin son döneminde dingin bir ortamda mimarlık yapma fırsatını buldu, belki ilk kez uzun süreli olarak masada oturdu. Mimarlıkla özlediği ilişkiyi kurduğu bu dönem aynı zamanda okul ile ilişkisini proje atölyesi ile sınırladığı emeklilik sonrasına denk geliyor. Hareketli yaşamı boyunca topladığı tüm enerji ve birikimi en çok bu dönemde öğrencileri ve mimarlık ortamıyla buluşturdu.

Kendisinden 'yoruldum' kelimesini ilk ve son kez sanırım 2016 yılında duydum. Artık projeye gelemeyeceğini nezaketle anlatırken kullandığı bu sözcük, 1977'de asistan olarak katıldığı Akademi'den ve onu dinlendiren öğrencilerden uzaklaşma zamanına işaret ediyordu. Tanıdığım günden beri hareket halinde süren yaşamını yavaşlatma kararı almıştı.

Yollarımız kesiştiği hem pratik hem akademik alanda kendisinden öğrendiklerim için mutlu ve minnettarım. Zaten bize yani geridekilere kalan, yaşamın ardında bıraktığı öz, öğretici değil mi...

*Nezih R. Aysel, Prof. Dr.,
Mimar Sinan Güzel Sanatlar
Üniversitesi, Mimarlık Bölümü*

Sakin, Sessiz, Gösterişsiz... Nice Mimar Tayfasından Bir Yetenek Kaydı Dr. Mimar Nihat Gök Anısına

Yaş almanın alamet-i farikalarından birisi de şüphesiz, kendi nesline sahip çıkarken arkadan gelen nesillerle iletişiminin nerelerde kopmaya başladığını düşünmektir. Ebeveynsiz çocuklarınızla, öğretmensiz öğrencilerinizle, yöneticiyseniz çalışanlarınızla bu duyguyu yaşamamak olanaksızdır. Bilgece olan bu farklılıkları anlamaya çalışarak, sonsuz öğrenme serüveninde bu farkların getirebileceği avantajları hayatınızın içine katabilmenizdir. 90'lı yıllarda öğrenci olmak hele de Akademi'nin kendisinin değil, izlerinin kaldığı bir okulda öğrenci olmak oldukça zordu. Yaş farkı, düşünce

farkı, sınav farkı; bulmak istediğinizde zorlanmayacağınız onlarca farklılık ile sözde kurulmak istenen iletişim hiç bir zaman derin ve samimi olamadı. Birbirinden değerli ve tecrübeli onlarca mimardan maalesef çok azı hayatımıza anlam katabildi. Bizleri anlayan, aynışmanın ve tekdüze olmanın değil, farklılıklarımızın değerli olduğunu bilen nadir Hocalardan biriydi Nihat Ağabey. Öncelikle saçı uzundu. Şantiyeden okula, okuldan toplantıya koşuşturduğu için de rahat kıyafetler tercih ederdi. Teorik eğitimdense, pratik mimarlık hayatının öğretici olduğunun farkındaydı. Almaya çabaladığımız notların, gerçek hayatta bir karşılığı olmadığını çok iyi biliyordu. Disiplinliydi ve son derece düzenliydi, ama bunu ne sözleriyle ne de davranışlarıyla kimse- nin gözüne sokmazdı. Nazikti, sadece istediği ve hak edildiğini düşündüğü zamanlarda. Gereksiz ve yapmacık nezaketten hoşlanmazdı. Asla kaba değildi, yerinde ve dozunda mükemmel kullandığı sokak dili sayesinde herkesle iletişim kurabilirdi. Şantiyede ustayla, okulda öğrencisiyle ya da ofisinde müşterisiyle konuşurken farklı bir Nihat Ağabey'e rastlamazdınız. Nüktedanlığı sevilse de kızdığına esprilerinin hedefi olmak istemezsiniz.

Kavgacı değildi, didişmeyi severdi Nihat Ağabey. İyi ve köklü bir ailede yetişmiş olmanın yanında çok okumuş olmasının da getirdiği entelektüelliği hissederdiniz, O hissettirmese de. Mütevaziydi, öyle olmak istediği için değil, varoluşun doğasını çözdüğü için. Güzel yazar ve çok iyi çizerdi. Elini bu kadar iyi kullanan çok az mimar gördüm, çok yetenekliydi. Müşteriye ya da şantiyede bir ustaya vereceği basit bir eskize saatlerini verebilirdi. Bu özenin sebebi ise karşısındaki kişiye duyduğu saygıdan çok, mesleğine duyduğu saygıydı. Çok kötü araba kullanmasına rağmen buna aldırılmazdı, kullanmaya devam ederdi. Onunla çok seyahat edenler, daima kaportasında göçükleri olan bir arabaya binebileceklerini bilirdi. Bir duayen mimarın, hele de bu dünyadan göçtükten sonra arkasından kötü ne yazılabilir ki? Bense, hayatının neredeyse 30 yılında çok etkisi olmuş birisinden bahsederken onu ancak dürüstlük ve gerçekçilikle anabilirim. Kasıntı değildi Nihat Ağabey, insan seçerdi. Çok şanslıyım ki ben de kendi hayatına gerçekten dahil ettiği sınırlı sayıda kişiden biri oldum. Nesil farkını hissetmediğimiz, birbirimizden öğrenebildiğimiz, aramızda saygı ve sevgi bağını koparmadan gerçek bir dostluk kurabildiğimiz için şanslıydık. Genetiğine ve nesline de fark atarak, atalarından yaklaşık 20 sene önce aramızdan ayrıldı Nihat Ağabey. Türkiye'nin en önemli yapılarına, yüzlerce başarılı mimarın eğitim hayatına ve benim gibi bazılarının da tüm yaşamına değer katarak, 20 sene önce ama hepsinden daha da fazla yaşamış olarak aramızdan ayrıldı. Odamda yıllardır biriktirdiği dergiler, bir kaç özel eşya ve kırkıncı yaş günümde çektirdiğimiz bir fotoğrafla.

M. Serter Karataban

Nihat Gök'ün çizgileriyle yer aldığı, "Altı Tasarımcıdan Eskizler" Sergisinin Açılışında (22 Ocak 2020), resimdekiler (soldan sağa) Ayhan Böyür, Kayahan Türkantoz, Serter Karataban, Nihat Gök, Nezih Aysel, Kaya Sönmezler, Rıdvan Kutlutan
Kaynak: Serter Karataban.

Dosya:

Cumhuriyet'in İstanbul Suretleri

Cumhuriyet'in kuruluşu Türkiye tarihi için şüphesiz önemli bir kırılma noktası. Yalnız siyaseten değil, beraberinde getirdiği toplumsal, kültürel ve ekonomik değişikliklerle, mimari üretimin de koşul ve tercihlerini dönüştüren bir olgu. Başlangıç ivmesini ağırlıklı olarak Cumhuriyetin 50. yıldönümünün tetiklediği retrospektif bakıştan alan erken çalışmalar, Cumhuriyet döneminin mimari ve kentsel ölçekteki üretimini belgeleme, tarif ve tasnif etmeye odaklı idiler. Bu öncü çalışmalara, söz konusu üretimi toplumsal, kültürel ve iktisadi bağlamla ilişkilendiren değerlendirmelerin eklenmesiyle çeşitlenen yazın, modernleşme ve ulus-devlet inşa süreçlerine dair sosyal bilimlerin birikiminden beslenerek yeni okumalara açıldı; erken aşamalarında sınırlı bir tarihsel aralık ve sınırlı sayıda mimarın yapıtına odaklanırken, farklı yapı türleri ve mimar grupları, yapı üretim süreçleri veya meslek tarihi gibi konulardaki çalışmalarla zenginleşti; eleştirel tonların eklenmesiyle katmanlaştı. Erken çalışmalarda Cumhuriyet'in modernlik anlayışını kavramak için daha elverişli görülen Ankara'nın yanına İstanbul ve daha pek çok Anadolu şehrine odaklanan çalışmalar eklendi.

Bu sayıda Cumhuriyetin bir başka kritik eşiği olan 100. yılında konumlandığımız tarihsel noktadan, İstanbul'un Cumhuriyet dönemi birikimine dair bir yeniden değerlendirmeyi hedefledik. Kentin Osmanlı başkentinden devraldığı mimari, demografik ve yönetsel mirasın Cumhuriyet'in hedef ve koşulları ile buluşmasında İstanbul'a özgü bir bağlam oluşturduğu kabulünden yola çıkarak, bu dönemin kentteki farklı tezahürlerine dair bir seçki oluşturmaya çalıştık.

Mehmet Şahinler ve **Merve Şahin**'in **İlhan Tekeli** ile gerçekleştirdiği söyleşi Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde kent ve mimarlığa dair gelişmelerin yüz yılının ana güzergahları ve kırılma noktalarına dair kapsamlı bir genel değerlendirme yaparken; **Mustafa Sönmez** Cumhuriyet'in ekonomik ve siyasi açıdan halihazırda bulunduğu noktaya dair eleştirel bir bakış sunuyor. Takip eden iki yazı İstanbul mimarlık ortamının öne çıkan iki kurumsal figürüne odaklanmakta. **Eyüp Muhcu** Mimarlar Odası'nı Oda'nın penceresinden bir bakışla değerlendirdi. **Doğan Hasol** ise kurucularından olduğu ve İstanbul'da yalnızca mimarlığın değil kültürel üretimin farklı alanlarını da bir araya getiren, bir buluşma ve tartışma platformu oluşturan Yapı Endüstri Merkezi'nin kısa tarihçesini kendi tanıklığının izinde kaleme aldı. **Fatma Ünsal**'in çalışması İstanbul özelinde mekan siyasetinin yüz yıllık bir serimini ortaya koymayı hedeflemekte. Takip eden üç makale ise kentin imarında öne çıkan üç döneme odaklanmaya çalıştı. **Ö. Sıla Durhan**'in çalışması Cumhuriyet İstanbul'unun uzun müddet göz ardı edilen Prost öncesini ele aldı, büyük imar hamleleri içermese de fikri açıdan kentin oldukça hareketli bir dönemini inceledi. **İpek Akpınar**'ın yazısı kritik bir dönüm noktası oluşturan Prost planını ardılı Menderes dönemi ile birlikte ve Prost planı ile kurduğu ilişki çerçevesinde değerlendiren bir bakış sunmayı hedefledi. **Ebru Şevkin**'in Dalan dönemi imarını konu alan makalesi ise mevcut yazında henüz pek yer bulmamış ancak dikkat çekici değişimler barındıran bu yakın dönemi, Türkiye tarihinde ANAP iktidarının siyasi ve ekonomik bağlamı içinde değerlendirmeye çalıştı. **Yurdanur Dülgeroğlu Yüksel** ise kentin gelişiminde uzun müddet önemli ancak enformel bir bileşeni oluşturan gecekonduları artık içine yerleşmiş olduğu tarihsel bağlamın izinden okumaya çalıştı. İstanbul'un ayırd edici karakteristiklerinden biri şüphesiz barındırdığı önemli Bizans mirası. Bu çerçevede **Mine Esmer** Cumhuriyet döneminde Bizans mirası ile kurulan ilişkiyi koruma faaliyetleri açısından incelerken, **Firuzan Melike Sümertaş** ise çok etnili Osmanlı payitahtının Rum sakinlerinin kentin Bizans geçmişine ilişkin yürüttükleri çalışmalara odaklanarak bu çalışmaların Cumhuriyet dönemindeki seyir ve dönüşümünü farklı arşivlerdeki özgün malzeme üzerinden ele alan bir makalede değerlendirdi.

Dosya Editörü: **Gül Cephaneçigil**

Hep Beraber Çözmemiz, Hep Beraber Ortak Kaniyı Üretmemiz Gerekliyor...

Söyleşi: İlhan Tekeli
Mehmet Şahinler, Merve Şahin

Cumhuriyetin 100. Yılı dolayısıyla hazırladığımız bu özel sayıda, özellikle İstanbul kentinin mimarlık, kentleşme, ekonomi politik ve sosyal yaşam bağlamındaki yüzyıllık serüvenine, sürecin vurgulanması gereken ana başlıklarına ve değerlendirilmesine dair önemli notlar neler olabilir?

Prof. Dr. İlhan Tekeli ile yüzyıllık sürecin siyaset, kent, mimarlık, ulaşım, eğitim, kamu yararı ve yönetimi pencerelerinden bakarak genel çerçevede bir analizini konunun özü niteliğinde bu sayımızda sunmak istedik.

Geçen yüzyıla bugünden bakıldığında, kuşkusuz her alanda olduğu gibi toplum, kent, tasarım, mekân, eğitim vb. gibi konularda önemli dinamikleri olan bir tarih süreci izleniyor. Bu büyük resim bizlere bir analiz, bir öz eleştiri ve ileriye dönük yeni bir perspektif fırsatı da sunuyor.

Bu fırsatı değerlendirerek, özel söyleşimizde ülkeye, kente, dönüşüme, insana ve kültüre Türkiye'nin değerli bilim ve kültür insanı, yazarıyla birlikte, onun birikimleriyle bakmak istedik.

Mehmet Şahinler: Bizimle buluşmayı ve değerli fikirlerinizi paylaşmayı kabul ettiğiniz için çok teşekkür ederiz İlhan Hocam. Bildiğiniz gibi *mimar.ist* dergisi, Cumhuriyet'in 100. yılı için özel bir sayı hazırlıyor. Biz de bu söyleşiye, Cumhuriyet'in 100. yılına dair bir değer-

lendirme sorusuyla başlayabiliriz diye düşündük. Yazılarınızda kent planlaması ve kent yönetiminin hedeflerinin tarih içinde değiştiğini vurguluyorsunuz. Bu dönüşümleri Cumhuriyet'in ilk yüzyılı çerçevesinde değerlendirirseniz, gerçekleşen veya gerçekleşmeyen hangi hedeflerden, evrelerden ve kırılma noktalarından bahsedebiliriz?

İlhan Tekeli: Tabii bir cumhuriyetin tarihinde 100. yıla ulaşmak önemli bir yer ve bir başarı noktası. Bunun için de çeşitli kutlama veya değerlendirme yazıları yazılıyor, toplantıları yapılıyor. Ben de bu konuda iki kitap yazdım. Bir tanesi kent planlamasının 150 yıllık tarihi gibi; bu Marmara Belediyeler Birliği Kültür Yayınları'ndan çıkacak 7 kitaplık seriden biri. Diğeri de Cumhuriyetin kentsel altyapısının yüz yıllık tarihi. Farklı çalışma gurupları da ayrıca benden 7-8 makale aldılar; kimisi ekoloji ile ilgili, kimisi belediyecilikle ilgili. Bunların hepsini yan yana koyduğum zaman ilk yazdığım yazılarla son zamanda yazdığım yazılar arasında farklılıklar bulunuyor. Yazdıkça yeni farklılıklar elde ediyorsun. Bir sonrakini etkiliyor. Daha önce görmediğini görmeye başlıyorsun.

Biz genelde yüzyıllık tarih yazmayı, özellikle kent ve belediyecilik konularında yeterince bilmiyoruz. Biz genellikle kısa uzunlukta belediye tarihleri yazıyoruz. Çoğu kez bir belediye başkanının döneminde yapılmış işler üzerinde yoğunlaşıyor. Bunlar 100 yıllık değerlendirme değil, bir belediye başkanının faaliyetlerinin beyaz kitabı niteliğindeki çalışmalar oluyor. Onun için yüzyıl tarihi yazmak deyince, önce "yüzyıl tarihi nasıl yazılabilir?" diye sormalıyız. Çünkü burada *longue durée* denilen uzun erimli bir tarih konusu var. Diğerlerinde kentlerin ve belediyelerin 5 yıllık, 10 yıllık tarihlerinde siyasal aktörler var. Halbuki yüz yıllık tarih deyince siyasal aktörler yerine daha çok dönüşümler, krizler gibi başka değişkenler ortaya çıkıyor. Bir anlamda bu yüzyıl kutlamaları dolayısıyla, biz yüzyıl tarihi yazmayı biraz

pratikte öğrenmeye çalıştık ve öğrendik diye düşünebiliriz.

Yüzyıllık bir tarih yazıyorsanız, büyük eğilimlerin nasıl değiştiği, kırıldığı, dönüştüğüyle ilgili bir dönemleme yapmanız gerekiyor, yoksa bunu okunabilir büyüklükte bir tarih olarak yazmak mümkün olmaz.

Ben yazdığım yazılarda bu yüzyılı genellikle dört döneme ayırdım. Birinci dönem, Cumhuriyet'in ilanından, yani 1923'ten İkinci Dünya Savaşı sonuna, 1948'e kadar olan yıllarını kapsıyor. Tek parti dönemi, yönetimde cumhuriyetin kurucu 'baba'ları var, o kurucu 'baba'larının iddiaları var. Birinci dönem ben genellikle "radikal modernite" dönemi olarak adlandırdım.

İkinci dönem, aslında 1948'den -yahut 1950 diyelim- 1980'e kadar giden, modernitenin ortadan kalkmadığı ama çok partili rejime geçildiği için popülist bir nitelik kazandığı "popülist modernite" dönemi oluyor.

Üçüncü dönem ise bu "popülist modernite"-den uzaklaşıp, dünyada yaşanan bir büyük dönüşümün Türkiye'deki yansımalarını da içeren bir "postmodern" in inşa başlamasıyla ilişkilidir. Bu geçiş neo-liberal bir politika içinde 2000 yılına kadar gidiyor.

Dördüncü dönem olarak ise, 2000 yılından günümüze kadar AKP'nin iktidarda olduğu, bir anlamda üçüncü dönemde ortaya çıkan neo-liberal politikaların izlendiği ama köktenci modernite karşısında da vaziyetlerin alındığı bir dönem var. Ben yazdığım 100 yıl tarihlerinde böyle bir dört dönemlik ayrımı kullandım.

Bu dönemlerin yazılma meselesini biraz açmakta yarar var. Aslında Anadolu'nun, yaşadığı modernleşme Cumhuriyet ile başlamıyor, Osmanlı ile başlıyor. Osmanlıların 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra -ben ona "utangaç modernite" dönemi diyorum- bir modernleşme yaşıyor. Bu dönemi tanımadan, Cumhuriyetin uyguladığı modernleşme süreci tam olarak kavranamaz. Onun için ben yazdıklarımında "utangaç modernleşmenin" nasıl yaşandığı ve dolayısıyla Cumhuriyetin nasıl bir modernleşme mirası devraldığı sorusu üzerinde durdum. Ama bu söyleşide onlara girmeyeceğim.

"Utangaç modernite" yıllarında modernleşme konusunda değişik alanlarda bazı yollar alınmıştır. Örneğin demografik geçiş bakımından özellikle İstanbul'da yol alınmış, toplumun örgütlenmesinde/yönetiminde modernist eğilimler başlamış, eğitimde yavaş da olsa modern bir eğitim sistemi kurulmaya başlan-

mış, kent planlamasının ilk örnekleri uygulanmıştır. Cumhuriyet modernitesi "utangaç modernitenin" bu birikimi üzerine oturtulmuştur. Ama yaşanan savaşlar sonucu ortaya çıkan büyük kayıplar, bu sürekliliğin açıkça gözlenmesini engellemiştir. 1912 ile 1922 arasındaki on yılda Türkiye çok önemli savaşlar yaşıyor; Balkan Savaşı, Birinci Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı. Türkiye bir savaş alanı haline geliyor ve bu savaştan önemli bir tahribatla çıkıyor.

Bütün büyük kentlerinde yangın yerleri olan, büyük bir nüfus kaybı yaşamış, nüfusun demografik nitelikleri tehcir ve mübadele dolayısıyla değişmiş, kozmopolit bir yapıdan çok, Müslüman nüfusun hâkim olduğu bir yapıya dönüşmüştür. Ayrıca savaşlarda, "utangaç modernite" döneminde yetiştirilmiş hünerli iş gücünün büyük kısmını yitirmiştir. Cumhuriyet işte böyle bir büyük yıkım üzerine kurulu-
yor.

Ben bunları yazarken daha çok mekân meseleleriyle ilgili olarak yazmaya çalıştım. Evet, bir modernleşme oldu ama o modernleşmeye paralel olarak Türkiye'nin mekânsal yapısında da bir dönüşüm yaşandı ve benim yazdıklarımında daha çok bu dönüşümün anlaşılmasına dönük bir ele alış var. Bunu yapabilmek için de önce Cumhuriyetin iddiasını biraz ortaya koymamız gerekiyor.

Cumhuriyet neyi kurmaya çalışıyor? Tabii çözülmüş bir imparatorluktan bir ulus devlet inşa edeceksiniz. Bu kolay bir şey değil. İnşa edeceğiniz ulus devlet, ideolojisiyle, yurttaş anlayışıyla hep yeniden inşa edilecek. Bir çeşit tebaadan yurttaş çıkartacaksınız, imparatorluktan ulus devlet çıkartacaksınız, demografik yapısı tamamen dengesiz hale gelmiş bir topluluktan dengeli bir nüfus yapısına geçeceksiniz ve bunların hepsi çok kısıtlı kaynakla yapılacak. Geliştireceğiniz Cumhuriyet, büyük toprak kaybederek küçülmüş, geliri düşmüş bir imparatorluğun toprakları üzerinde, halkını tebaa olmaktan kurtararak özgür yurttaş haline getirdiği, bir ulus devlet kuracak. Bu tabii öyle kolay bir iş değil.

Cumhuriyetin ilk döneminde, bizim açımızdan, mekânsal bakımdan 4 önemli politikasının belirleyici olduğu görülüyor. Bunlardan birincisi, Ankara'nın başkent ilan edilmesi. Cumhuriyetten 15 gün önce Ankara başkent ilan ediliyor, yani kurulan bir cumhuriyet, kendisine bir başkent bulmuyor. Verili bir başkent var onun Cumhuriyeti kuruluyor.

İkinci politika, demiryolları politikası. Osmanlı'dan bazı demiryolu hatları alındı ama bu demiryolları farklıydı. Bu demiryolları, genellikle yarı sömürge olan bir imparatorluğun değişik etki alanlarını kapitalist merkeze, bir liman aracılığıyla bağlayan, limandan hinterlanda uzanan ağaç şeması şeklinde olan ve birbirine bağlı olmayan bir demiryolu sistemiydi. Temelde ülkeyi dış pazara bağlayan, ama iç pazarın bütünlüğünü, ekonominin pazara açılmasını sağlamayan bir demiryolu sistemi. Cumhuriyetin politikası bu sisteminin iç pazarı bütünleştiren bir demiryolu ağına dönüştürülmesini amaçlıyor. "Yurdu demir ağlarla ördük", böyle bir slogan.

Dönemin bir üçüncü mekânsal politikası var. 1929 yılına kadar, yani dünya krizine kadar Cumhuriyet devletçi bir politikaya sahip değil, daha çok özel kesim eliyle sanayisini geliştirmeye çalışan bir yönetim bulunuyor. Ama 1929 krizi sonrasında Cumhuriyet devletçiliğe geçip sanayileşmesini devlet eliyle kurmaya başlayınca fabrikaların kurulmasında, demiryolu politikasıyla da bütünleşen bir mekânsal strateji izliyor. Bu mekânsal strateji doğrultusunda, iç bütünlüğü sağlanan demiryolu ağının küçük yerleşmelerinde devlet birer fabrika kuruyor. Bu politika gelişmeyi mekâna yaymak şeklinde yorumlanabilir, ama ondan çok daha derin bir anlamı da var. Çünkü siz bir sanayi toplumuna doğru yol almak istiyorsanız, emeğinizin işçileşmesi gerekiyor. Oysa köylerden gelerek fabrikalarda çalışanlar bu disiplinine sahip değil, hasat var diye işi bırakıp köyüne gidebiliyor.

Bu politika çok önemli, hem sosyal olarak işçinin dönüşmesini sağlayan, hem de modern yaşam tarzını o yerellikte yaratan, gelişmeyi mekâna yayyan bir politika.

Mekânsal sonuçları olan dördüncü politika, ülkede hemen her yerleşmede Halkevleri ya da Halkodaları kurulması oluyor. 1932'de Türk Ocakları, Halkevleri'ne dönüştükten sonra ülke içinde sayıları hızla artıyor. Yurt dışında tek Londra'da da açılıyor. Cumhuriyetin modern yaşam biçimini ülkenin her noktasına yayyan, sayıları 4000'in üzerinde olan bir modernleşme ajanları ağı oluşturuluyor.

Yüzyıllık tarihe baktığınızda böyle bir birinci dönem var. Bu birinci dönemin içinde son saydığım üç nokta daha çok ekonomik ve siyasal politikaların mekânsal reperküsyonları üstünden analiz edilmiş. Ama bunun içinde bir tanesi -Ankara'nın başkent olması- çok daha

önemli. Çünkü Ankara'nın başkent olması, Türkiye'nin modernleşmesi bakımından en iddialı karar ve bu süreç Türkiye'de kent planlamasının modern hünerlerinin örgütlendiği ve uygulandığı bir döneme denk geliyor. Ankara'nın başkent ilan edilmesi basit bir karar değil. Üç imparatorluğa başkentlik yapmış bir başkenti, dünyaya en iyi eklemelenmiş bir kenti, İstanbul'u bırakıp, Ankara'yı başkent ilan ediyorsunuz. Bu aslında devrimci bir karar. Ulusun içinde bir yeni odak noktası yaratacaksınız ve bunu liman kentinde değil, Anadolu'nun içinde bir merkezde yapacaksınız. Bu karar bir anlamda Kurtuluş Savaşı öyküsünün bir uzantısı olarak da görülebilir. Çünkü, Ankara Kurtuluş Savaşı sırasında bir yönetim merkezi olarak hizmet etmiş, bir karargâh gibi çalışmış ve bunun doğal uzantısı olarak başkent oluyor diye bakabilirsiniz. Ama, Mustafa Kemal bakımından böyle bir doğallık var gibi görünse de, bu uygulanması çok zor bir karardır. Çünkü gerek Türkiye'de uluslararası örgütlerin, sefaretlerin, gerekse Türk aydınlarının İstanbul'da yaşamak istemeleri söz konusu. Bu örgütlerin Ankara'ya taşınmalarını sağlamak çok kolay değil. Burada Mustafa Kemal'in ne kadar kararlı olduğunu görüyoruz. Sefaretler Ankara'da yapılmaya başlayınca kadar, 8 yıl boyunca İstanbul'a gitmiyor.

Öte yandan Osmanlılar 19. yüzyılın sonunda biraz harita mühendisliği biraz da mevzii plan kavramı çerçevesinde bazı planlar yapıyorlar ama bir kentin tümünü planlayan bir uygulama henüz yok. İşte bu, ilk kez Ankara'da yapılacak. Ama yeni bir kent yapmak çok pahalı olan bir şey. İstanbul'da yerleşik bir kent varken onu bırakıyorsunuz, bütçenizin çok küçük olmasına karşın onunla yarışacak bir başkent kurmaya kalkıyorsunuz. Bu ne demektir? Bu büyük bir siyasi risk almak demektir, başarısızlık riski almak demektir. O riski alıyor.

Cumhuriyet, Ankara'da bir başkent kurmakta kararlıdır. Bunun için önce Ankara'da bir kent kurma kapasitesi yaratılması gerekir. Ama, en basiti Ankara'da yapı malzemesi yoktur. İstanbul Şehreminini Ankara'ya naklediyorlar. O Avrupa'ya gidiyor, ilişki kuruyor bilgi alıyor. Ankara'da kireç, tuğla, çimento yapan tesislerin ve amelelerin yerleştiği bir mahalle kuruyor. Usta yok, Macaristan'dan geliyor. Böyle bir karmaşa içinde önce kentin tarihi kesimi ve Yenişehir için Lörcher'e iki plan yaptırıyorlar ve kentin eski kesimi için yapılan plan uygulanmaya çok uygun değil. Yenişehir'in bataklık arazisini, yani

istasyon ve çevresindeki bataklık alanı istimlak ederek hazırlanan plan uygulanmaya başlıyor. 1923 ile 1927 arasında Cumhuriyet Lörcher planı üzerinden bir başkenti inşa girişimi oluyor. Bu inşanın mimarlığını da İttihat Terakki zamanında İstanbul'da gelişmiş olan Birinci Ulusal Mimari ekolünün mimarları, Mimar Vedat, Mimar Kemaleddin, Mongeri ve Arif Hikmet Koyunoğlu bir arada yürütüyor.

Şimdi şöyle bir şey düşünebilirsiniz; bir ulus devlet kuruluyor, gelişmiş bir ulusal mimari akımı var, Ankara'da uygulanıyor ve devam edecek. Hayır bu öyle olmuyor. 1927'de Başkentim imar süreci tamamen değişiyor. Mustafa Kemal, ilk üç yıllık deneyim sonunda gelinen noktayı yetersiz bulup, tüm projesini değiştiriyor. Tüm projesini derken sadece şehir planını demek istemiyorum, tüm modernleşme projesini demek istiyorum. Mustafa Kemal'in modernleşme projesi 1924'te, Ziya Gökalp'in Türk ulusundan, İslam ümmetinden, batı medeniyetinden olan sentezci kültür anlayışını terk ediyor ve 1926'da Medeni Kanun'u almakla "*köktenci modernite*"ye geçmiş oluyor. 1926'de Medeni Kanun'un alınması tam bir modernist tutum, hiçbir sentez aramıyor ve bu mimarlığa da yansıyor. Çünkü Birinci Ulusal Mimari ekolü, Ziya Gökalp çizgisine yakın sentezci bir mimari. Onu reddediyor, 1927'de Ernst Egli'yi çağırıyor, modern mimari uygulanmaya başlanıyor. Planlamada 1927'de Hermann Jansen'in kazandığı sınırlı kent planlaması yarışması açılıyor. Jansen Planı kabul edildiğinde, planın uygulanmasını sağlayacak bir kurum olarak Ankara İmar Müdürlüğü kuruluyor ve güçlü yetkilerle donatılıyor. İstimlak edebiliyor, devletten kaynak alıyor; bir şehir plancısının isteyebileceği tüm yetkileri olan bir kurum.

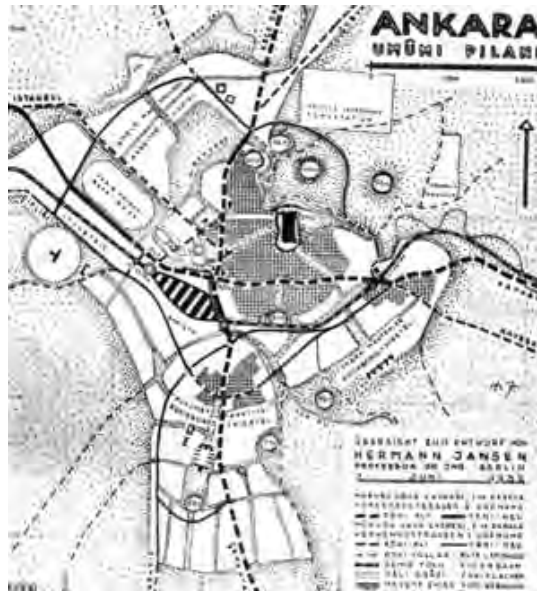
Ankara'nın planlama ve inşa deneyimi, Cumhuriyete kentlerin imar süreci hakkında önemli bir bilgi birikimi sağlıyor. Bu birikim kendisini 3 önemli yasadaki; 1930'da 1580 sayılı Belediyeler Kanunu, yine 1930'da Umumi Hıfzıssıhha Kanunu ve 1933'te 2290 sayılı Belediye Yapı ve Yollar Kanununda kurumsallaştırıyor. O yıllarda yaşanan ekonomik kriz yüzünden, Türkiye bunların tamamlayıcısı olacak bir belediye gelirleri yasası çıkartamıyor. Ayrıca, bu dönemde özellikle Ankara'da arsa fiyatlarının denetlenememesi bu modernist projenin uygulanmasını zora sokuyor.

1930'larda Ankara'dan kimse çok memnun değildi. Falih Rıfkı'nın, Yakup Kadri'nin yaz-

dıkları Ankara'nın farklı bir yaşamı olduğu ama bu yaşamın sahte olduğu, istenileni karşılamadığı yönündedir. Jansen'in planı da uygulamada, özellikle arsa fiyatlarının kontrol edilememesi dolayısıyla önemli sıkıntılarla karşı karşıya kalıyordu. Bakanlar Kuruluna bağlı olan İmar Müdürlüğü'nün yetkileri genişti, ama özellikle arsaların kente yeni gelenler tarafından paylaşılması ve arsa fiyatlarının yükselmesi, planı uygulanamaz hale getirmişti. Bakanlıklar sitesinin Clemens Holzmeister tarafından yapılan planının uygulanmasına başlandığında, devlet bütçesine konulan para, sitenin toprağını istimlake yetmiyordu. İsmet Paşa, Atatürk'e içine girilen durumu anlatarak, buradaki arsa sahibi milletvekillerini şikâyet etmiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal oradaki tüm arsa sahiplerini toplayarak, "İsmet Paşa'nın bütçesinde 100 bin lira var. Burayı istimlak edecek, kimse de mahkemeye veremeyecek" demiştir. Bakanlıklar sitesi böyle inşa edilebilmiştir.

Burada şunu görüyoruz: Cumhuriyet büyük bir iyi niyetiyle bir modern planlamayı kurmak için çaba gösteriyor, ama arsa fiyatlarını denetleyemediği için planı uygulamak çok güçleşiyor. Ankara'nın kurulmasıyla birlikte İstanbul'un başkentlik fonksiyonları Ankara'ya taşınmış, Ankara'ya yeni milletvekilleri, çok sayıda memur gelmiştir. onlara konut sağlayacaksınız. Sorunu çözmek için Kira Yardımı Kanunu çıkartılıyor, ancak tabii bu konut sorununu çözmüyor ama memurların görel olarak daha iyi konutlarda kalmalarını sağlıyor.

Ancak böyle bir dönemde bir başkenti kurmak yalnız konut sorununu çözmek değildir, aynı zamanda başkentim sembollerini ve tören-

Resim 1. Hermann Jansen, Ankara İmar Planı (Kaynak: Alâeddin Kırıl Basimevi, İstanbul, 1937)

lerin yapılacağı kamusal alanları oluşturmak demektir. Bu açıdan bakıldığında, Jansen Planının temel bir kamusal eksene sahip olduğu görülür. Bu eksen, Ulus'tan çıkıp, Çankaya'da Mustafa Kemal'in köşküne kadar gider ve Mustafa Kemal'e bir Ermeni bağ evinin Belediye tarafından hediye edilmesiyle oluşmuştur. Ankara'nın esas eksenini, kamusal aksı buydu ve Ankara tek akslıydı. Çünkü kenti ucuzlatmak bakımından kentin çok yollu yapılmaması gerekiyordu ve Jansen bu konuda çok duyarlıydı.

Plan uygulanırken başkentin sembolleri de bu aks üzerine yerleştirilmeye başlandı. Ulus Meydanı'ndaki, Zafer Meydanı'ndaki, Güven Parkı'ndaki Atatürk heykelleri, Güven Anıtı gibi. Aks aynı zamanda kentin imarındaki mimarlık ekolünün değişmesinin de izlerini taşıyordu. 1927'ye kadar, o zamanki Dışişleri Bakanlığına ve Türk Ocağı'na gelinceye kadar olan kısmı Birinci Ulusal Mimari ile, sonrasında da modern mimariyle donatılan bir aks ortaya çıktı. Jansen planında bir ikinci aks daha vardır. Bu ikinci aks, bugün Gençlik Parkı, Hipodrom, Stadyum bulunmaktadır. Bu aksın oluşumu 1940'lara kadar gecikti ve 1943'ün ortalarında gerek hipodromun yapılması, gerekse mimar Paola Vietti-Viola'ya stadyumun yaptırılması ve Gençlik Parkı'nın açılması büyük ölçüde gerçekleşti. Ankara'nın bir başarı öyküsü gibi görünmesi, bu tarihten sonra oldu. Cumhuriyet yirmi yılda bir şekilde iddiasını gerçekleştirmiş oldu.

Merve Şahin: Hocam, sanıyorum bu gelişmelerle birlikte ilk dönemin bittiği yıllara geliyoruz. İkinci dönemde mekân düzenlemeleri açısından Cumhuriyetin ne gibi gelişmeleri ya da farklılıkları hedeflediğine dair hangi olaylar ve başlıklar öne çıkıyor?

İlhan Tekeli: Benim de, esasında daha çok vurgulamak istediğim bu ikinci dönem. İkinci dönem, Türkiye'nin çok partili rejime geçişiyle başladı. 1948 sonrasında iktidarın halktan alınacak oya bağlı hale gelmesi sonucu, gerek CHP'nin, gerek Demokrat Parti'nin popülist modernite yaklaşımı doğrultusunda şekillendi. Türkiye'de siyasal yaşam artık "*köktenci modernite*"nin rasyoneline göre değil, "*popülist modernite*"nin rasyoneline göre şekillenmeye başladı.

Bizim Türkiye'de 'hızlı kentleşme' dediğimiz süreç bu ikinci dönemde oluyor. Çok partili rejime geçilmiş, artık iktidar herkesin katıldığı seçimlerle belirleniyor. İktidar olmak için, halktan oy almanız gerekiyor. Oy alabilmek için politikalarınızı popülistleştiriyorsunuz. Ama burada önemli mesele, İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan çok hızlı kentleşme olayı. Birinci dönemde Türkiye'de yalnızca Ankara %6 hızla büyürken, ikinci dönemde Türkiye'deki bütün kentler % 6 hızla büyüdü. Ancak bunun gerektirdiği konut ve altyapı yatırımlarını vb. yapabilecek bir bütçe ve kaynak yoktu. Şimdi burada birkaç konuya daha vurgu yaptıktan sonra bunu ayrıntılandıracağım.

Resim 2. İstanbul'da çarpık kentleşme örneklerinden.

Birinci özelliği bu kentleşmenin sürpriz olmasıydı. Kentleşme yalnız Türkiye'ye değil, Dünya'ya da sürpriz oldu. Savaşı kazanan ülkeler, savaş sırasında savaş sonrası nasıl bir düzen kuracaklarını görüşürken kentleşme konusu hiç konuşulmadı. Evet, savaşta yıkılan yerlerin yenilenmesi konuşuldu ama yeni kentleşme olgusu dünya için de sürprizdi. Kentleşme olgusuyla birlikte, kırdan büyük kitleler kopup kente geldiler. Türkiye'de bu konularda yapılan analizlerde denir ki: "Marshall Planı'ndan traktörler geldi, toprağı traktörler sürdü. Boş kalan iş gücü de kentlere akın etti..." Bu yanlış bir analiz. Böyle olmadı. Evet, traktörler geldi, daha çok toprak sürdüler ama dünya ticaretinin geldiği durum sonunda daha çok tarımsal ürün talebi yaratıldığı için, Türkiye'de ekilen toprağın miktarındaki artış traktörlerin sürdüğünden fazla oldu. Traktörlerin girişi dolayısıyla kırsal alanda toplam istihdamda bir azalma olmadı. Traktör artarken çeki hayvanlarının sayısı ve çeki hayvanları ile sürülen toprağın miktarı da arttı. Eğer böyleyse niye göç oldu? Göçün nedeni, köydeki canlanma ve istihdam örüntüsünün değişmesidir. Köy, dünya ekonomisine entegre olmaya başlayınca; köyde doğan canlanma sonucu gizli işsizlerin miktarında bir azalma yaşandı. Köyde önceki dönemlerde çok insan vardı ama köylerde yaygın bir gizli işsizlik bulunuyordu. Gizli işsizlik azaldıkça, bu köy nüfusu tarıma yeterli emeği sağlarken kente göç için önemli bir nüfusu açığa çıkarabiliyordu. Nüfusa da alan açıldı. Bir anlamda ilginç bir kırdan canlanma ve onun ortaya çıkardığı büyük genleşme.

Mehmet Şahinler: Hocam acaba bu da bir çitleme, ilk birikim süreci gibi mi oldu? Yani ortak toprakların özelleştirilmesinin bir etkisi oldu mu bu köyden kente göçte?

İlhan Tekeli: Hayır, toprak mülkiyetleri meselesi de konuşulduğu gibi değildi. Türkiye 1945 yılında toprak reformu yaptı. Türkiye'de problem toprağın olmaması değildi; tarımın iş gücü yokluğuydu. Büyük toprak sahipleri vardı ama topraklarını ekemiyorlardı. Çünkü iş güçleri yoktu ve toprak reformu aslında toprak sahibinin iş gücünü toprağı bağlamasını ortadan kaldırmaya, bir rahatlama sağlamaya dönüktü. Toprak kıtlığı yoktu ve zaten Adnan Menderes döneminde de toprak reformu devletin elinde büyük toprak varlığı olduğu için toprağın dağı-

tılması şeklinde oldu. Bir anlamda klasik bir toprak reformu problemi yoktur. Buradaki problem biraz farklıdır.

Bizim bu tarihten sonra yaşananları anlayabilmemiz için iki şeyi bilmemiz gerekiyor. Bunlardan birincisi şu: Kopup kente geldi, şimdi ne olacak? Kentte yaşamak ve kentsel yaşama entegre olabilmek için iş bulması gerekiyor; yani istihdamın yaratılması gerekiyor. İkinci olarak, konut sağlanması gerekiyor. Ayrıca da kentsel altyapı ve hizmet sağlanması gerekiyor. Niye gerekiyor? Çünkü bizim 1930'da çıkarttığımız yasalar böyle bir "radikal modernite"nin meşruiyetini istiyor. Evet, insanca yaşam için bunların yapılması lazım ama bunların üçü de çok para gerektiriyor ve Türkiye'nin böyle bir sermaye birikimi yok. Eğer parasını konuta ve altyapıya harcarsa o zaman sanayiye - bu dönemde özel kesim eliyle sanayileşilmeye çalışılıyordu- bir kapital birikimi kalmayacaktı.

Türkiye'nin sanayileşmesinin gerektirdiği kapital birikimini sağlayabilmesi için kentleşmesinin ucuzlatılması gerekiyordu. Kentleşmeyi bürokratlar ve onların kurduğu meşruiyet çerçeveleri ucuzlatamıyordu. Onu ucuzlatan kim oldu peki? Kente yeni gelen bu grupların emrivaki talepleri oldu ve gecekondular doğdu. Gecekondular olgusu kenti ucuzlattı, kentte yaşamayı ucuzlattı ve sanayileşme için bir kapital birikimi payı çıkarttı. Bir anlamda gecekondular, Türkiye'nin bulması gereken bir çözümdü. Çözümü imar bürokrasisinin meşruiyet kavramları içinde bulmasına olanak yoktu. Bu yalnız Türkiye'de değil, bütün dünyada da böyleydi.

Biz bugün artık anlıyoruz ki, gecekondular olgusu bir çözümdür. Oysa biz çok uzun süre gecekondunun bir sorun olduğunu düşündük ve hala siyasetçilerimizin kafasında gecekondular bir sorundur. Büyük bir nüfus gelip gecekondular yapmaya başlayıp kentlilerin etrafında gecekondular kuşakları oluşunca, popülist bir ortamda siyasetçiler ne yapabilir? Bunları yıkmaz. Zaten yıksa, bu insanların ekonomik biri-

Resim 3. İstanbul'da gecekondular yerleşmelerinden bir görünüm. (Kaynak: <http://mimdap.org/2021/04/gecekondusuz-istanbul-ve-yikici-muhafazakarlik/>).

kimleri yok. O zaman bu durumun meşrulaştırılması gerekiyor. Bu sebeple o zaman gecekondu afları çıkmaya başladı. 1948'de başlayan ilk gecekondu affı, izinsiz inşaata nasıl muamele edileceğine dair bir yasadır. 'Gecekondu' kelimesi kullanılmadı; 1948'den itibaren 1966'da 775 sayılı Gecekondu Yasası çıkıncaya kadar Türk mevzuatında 'gecekondu' kelimesi geçmez. İlk defa 775 sayılı yasada 'gecekondu' kavramı kullanıldı. Bu gecekonduyu tanımak demektir. Sonrasında İmar Mevzuatı ikiye bölündü, ikili bir mevzuat haline geldi. Türkiye 1962'de, Charles W. M. Hart'ın "Zeytinburnu: Gecekondu Bölgesi" araştırması ile gecekonduyunun bir suç nesnesi değil, incelenmesi gereken bir olgu olduğunun farkına vardı. Dikkat ederseniz, bir önceki dönemde kurulan meşruiyet çerçevesi, bir sonraki dönemin olgusunu anlamamanın önünde bir engel haline gelebiliyor.

Aslında bu dönemde daha önce de sözünü ettiğim gibi, bu hızlı kentleşme, arsa fiyatlarının artması Ankara'da olduğu gibi bütün Türkiye'de problem olmaya başlıyor. Arsa fiyatlarındaki artış kentlin eski modern konut alanlarında da önemli dönüşümlere neden oluyor. 1930'ların mevzuatı içinde, bir parselde yapılan binanın ancak tek bir sahibi olabiliyor. Oysa tek parsel çok pahalı hale gelince orta sınıflar konut yapamaz hale geldiler. Orta sınıfların konut sahibi olabilmesi için Kat Mülkiyeti Kanunu'nun geçmesi gerekti. Kat mülkiyeti, bir anlamda o zamanki kentleşmenin ve arsa fiyatlarının yükselmesinin bir sonucudur. Türkiye gecekonduyu tanımadığı nasıl geç kaldıysa, Kat mülkiyetini kavramlaştırmakta o kadar erken davrandı. Ebül-Ulâ Mardin'in Kat Kanunu kitabı 1948 tarihlidir. Kat Kanunu orta sınıfların konut mülkiyetini çözmek için çıkmıştır ve bunun paralelinde yeni bir konut sunum biçimi olarak yap-satçılık gelişmiştir. Böylece kentler eski dokularını kaybettiler, Kat Mülkiyeti sorununun çözülmesiyle yap-satçılar eliyle apartmanlaşma başladı. Aslında Türk kentlerinin dönüşümü 2000'lerden sonra değil, 1950'lerde başlamıştır. Bu süreçte büyük sermaye eliyle değil, küçük sermaye eliyle kentler dönüşmüş ve kentlerin eski dokuları tahrip olmuştur. Bu 'yık-yap-sat' süreci sonucunda bir yeni kent formu ortaya çıkmıştır.

Bu, tek tek binaların yapılmasıyla ana yollar etrafında yağ lekesi gibi yayılan, sürekli olarak tek olan merkezini yoğunlaştıran bir büyüme-

dir. Ayrıca merkeze giden ana yollar etrafında trafik sorunları yaratan bir kentleşme sürecidir. 1961'de DPT'nin kurulmasından sonra konut sorununa kooperatifler eliyle çözüm aranmaya başlanması ile kat mülkiyeti sorununun çözülmüş olması bir araya gelince kentlin yeni alanlarında üçüncü bir konut sunum biçimi olarak kooperatif sunum biçimi gelişti. Bu olurken aslında kent merkezleri; sürekli yoğunluğunu artıran, etrafında modern konut alanlarını önce yap-satçılarla, sonra konut kooperatifçiliğiyle kuran, onun etrafında da bir gecekondu halkası olan bir forma dönüşmüştür. Bu gecekondu halkasında kentlin büyümesi paralelinde çok sayıda gecekondu belediyesi oluştu. Kentlerin merkezde bir büyük belediye ve çevresinde çok sayıda küçük belediyeden oluşmuş yapısı yönetimlerini zor hale getirmiştir. Bu parçalanmış yapı, içinde koordinasyonu sağlayamıyor, alt yapılarını üretecek kaynak bulamıyordu. Kentlerde hiçbir arıtma yoktu, atık sular künklerle denize ve akarsulara götürülüyordu ve şehirleri büyük bir ötrofikasyon ve koku kaplıyordu. İzmir kokuyor, İzmit kokuyor, Haliç kokuyordu...

Bu yapı tamamen tıkanmıştır. Gelirleri yetersiz olan bu belediyeler yeterli kent hizmetleri ve altyapıları üretmiyor ve bu kapasitesizlikleriyle kentlin ucuzlatılması sürecine katkı yapıyorlardı. Toplu taşıma gelişmeyince dolmuşlar gelişti, onun paralelinde özel kesimin sanayileşmesinin, Avrupa göçüne rağmen istihdamı karşılamakta yetersiz kalması üzerine, enformel sektör ve işportacılar gelişti. Kentte bir çeşit bir ikili yapı ortaya çıktı; gecekondu, işportacı ve dolmuşlu şehir diye.

Orta sınıfların yap-satçılar elindeki arsa değerleri, yani kat karşılığı yapılan arsa satışlarında arsa sahibinin aldığı oran yüzde altmışa çıktığı için orta sınıf da konut yapamaz hale geldi. Konut üretimi tıkanı, kentlin büyüme biçimi trafik sorununu iyice yoğunlaştırdı ve biz 1980'e kriz içinde girdik...

Mehmet Şahinler: Hocam, birinci, dönemi ele alırken ülke mekanındaki dönüşmeye ilişkin çözümler yapmıştınız. Bu dönemde ülke alt yapısında ve mekanında ne tür değişimler yaşandı?

İlhan Tekeli: Ben de şimdi bu konu üzerinde duracaktım. "Popülist modernite" döneminde Türkiye'de kentsel alt yapıya yeterli kaynak ayrılmazken, ülkenin yol, su ve enerji alt yapıları

için önemli ölçüde kaynak ayrılmıştır. Kanımca bu Türkiye'nin popülizminin bir özelliğidir.

Bu dönemde, Türkiye'de ilginç ve çok başarılı bir karayolu politikası uygulanmıştır. Bu politikanın merkezinde 1948 ve 1957 arasında uygulanan 9 yıllık karayolu programı bulunmaktadır. **Karayolları Genel Müdürlüğü**, Vecdi Diker'in Karayolları Genel Müdürü olduğu dönemde 1948 yılında kurulmuştur. Türkiye'de şöyle bir yanlış kanı var ve bu belki siyasilerin konuşma biçiminden geliyor: "Demiryolu cumhuriyetin politikasıdır, karayolu cumhuriyetin politikası değil, Amerikalıların politikasıdır". Bu tamamıyla yanlış bir yorumlamadır. "*Radikal modernite*" döneminde de 1929'da Türkiye bir karayolu programı hazırlamış, ancak kriz dolayısıyla uygulamamıştır. 1948 sonrasında uyguladığı program ise çok önemli bir programdır. Amerika'nın istediği program değil, Türkiye'nin hazırladığı program uygulanmıştır. Amerikalılar Türkiye'yi kapsayan bir karayolu ağı kurmak istemiyorlardı. Onların programlarında sadece Çukurova'dan Rus sınırına kadar giden iki büyük otoyolu bulunuyordu. Bu yollar uluslararası ihaleyle yabancılara yaptırılıyordu. Vecdi Diker'in Amerikan federal yol teşkilatından Harold Hilt's'in yardımını alarak geliştirdiği, Türkiye'nin bütün sathını yollarla kaplayan, bir çeşit demiryolu ağını ince gözenekli, karayolu ağıyla tamamlayarak ülkenin tüm tarımını piyasa için üretime açan çok önemli bir programdı. Bu programın uygulanması çok başarılı hale gelince, 1957 yılında Dünya Yol Kongresi Türkiye'de toplandı. Bu tabii Türkiye'de modernleşmenin canlanması, kentleşmenin kılcal noktalara kadar inebilmesi vb. gibi bakımlardan çok önemli bir olay oldu.

İkinci önemli olay 1954 yılında **Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğünün (DSİ)** kurulması oldu. Cumhuriyetin ilk yıllarında, eldeki sınırlı olanaklarla özellikle sıtmayla mücadele ve taşkınları önlemek için su yatırımları yapılmıştı. Ancak su işlerinde büyük paradigma değişikliği Devlet Su İşleri ile geldi. Her nehirde bir ana baraj kuran, sonra bu baraj dolayısıyla hem enerji üreten hem taşkın önleyen; zaman içinde nehir boyunca çok sayıda baraj yaparak tüm enerjiyi alan bir performans. Türkiye'nin bu konudaki performansı karayolu performansı gibi çok yüksektir ve bunlar çok önemli gelişmelerdir. Birçok girdi bu gelişmelerin performansını artırmaktadır ama daha da önemlisi şudur: Düşünün, ülke-

nin her yerinde enerji üretiyoruz. Bu enerjiler, İkinci Dünya Savaşı öncesinde bugünkü gibi bölgesel tesislerde üretilmiyordu. Kentte veya bir büyük sanayi kuruluşunda bir otoprodüktör kuruluyordu ve o yerellik için enerji üretiyordu. Bu üretimden o yerellikteki insanlar ve varsa sanayi faydalanıyordu. Bir girişimci otoprodüktörlerin olmadığı alanlarda sanayi kuramıyordu.

Oysa DSİ'nin kurulması sonrasında bölgesel hidroelektrik santraller ve onun paralelinde bölgesel termik santraller yapılmaya başlandığında kaçınılmaz olarak enerji enterkonnekte sistemleri gelişti. Türkiye'nin her noktası sanayi yapılabilir hale geldi. Bu, Türkiye'nin mekânsal potansiyelini yeniden tanımlamak demektir. Bu sistemin yönetimi için de 1970'te **Türkiye Elektrik Kurumu (TEK)** kuruldu ve böylece enerji sistemleri birbirlerine bağlanarak bütün Türkiye'yi sardı.

Diğer önemli bir değişim **Organize Sanayi Bölgelerinin (OSB)** kurulmasıdır. Çünkü bu dönem, sanayileşmenin geliştiği bir dönemdir. Eğer organize sanayi bölgeleri kurulmamış olsaydı, her sanayici istediği yerde bulduğu arsada fabrika yapabilecekti ve bu yağ lekeli gibi büyüyen kente yedirilmiş bir sanayi sistemi olacaktı. Bu bir felaket olurdu. Organize Sanayi Bölgeleri, Türkiye Ekonomi Kurumu'nun (TEK) raporuna göre hazırlanan Doğu Marmara Planında da önerilmiş, 1964'de Bursa OSB'sinin yapılmasıyla başlamıştır. Bunu 1965 yılında Manisa OSB izlemiş, daha sonra bütün Türkiye'ye dağılmıştır.

"*Popülist modernite*" döneminde, kentsel altyapıda fakirlik vardı ama bölgesel alt yapı alanında karayolu, baraj yatırımları oldukça büyük bütçelere sahipti. Barajlara bütçenin %10'u veriliyordu. Türkiye, kentte altyapı yatırımı yapılmazken, bölgesel altyapıyı geliştirerek ülke mekanını her türlü işlerin yapılabilceği bir hale dönüştürüp, kapasitesini arttırıyordu. Bunun çok önemli olduğunu düşünüyorum. Cumhuriyet bir önceki dönemde Anadolu'nun küçük kentlerinde sanayiye düzenli bir şekilde kurarken, bu dönemde de popülist bir dönem olmasına rağmen, OSB aracının kullanılmasıyla sanayi gelişmelerinin düzenli kalması sağlanmıştır.

Mehmet Şahinler: Hocam, 1980'li yıllara doğru yaklaşıyoruz böylelikle. Yaşanan bu gelişmelerin ülkeyi 1980'li yılların küresel açılımlarına da hazırladığını söyleyebilir miyiz? 1980'ler-

deki kırılmayla yine mekânsal dönüşümlerin baskın olduğu bir sürece mi girildi?

İlhan Tekeli: Evet, 1981 yılı yeni bir dönüm noktası ve üçüncü dönemin başlangıcı olarak karşımıza çıkmaktadır. Aslında bu yalnızca bir şehircilik krizi değildi, büyük bir ekonomik kriz yaşanıyordu. Petrol piyasasında şoklar yaşanmıştı, dünya yeni bir dönüşüme doğru gidiyordu. Bu kırılma noktasında biz iki farklı açıdan önemli dönüşümler yaşadık. Bu dönüşümlerden biri, dünya ölçeğinde yaşandı. Sanayi toplumundan bilgi toplumuna ve ulus devletler dünyasından, küresel dünyaya geçiş yaşanıyordu. Ayrıca Fordist üretimden esnek üretime geçiş vardı. Ve bunların yanında modernist çözüm arayışları yerine postmodernist çözüm arayışları gündemdedi.

Dünya o tarihten bugünlere kadar bu dönüşümü yaşıyor. Bu küresel dönüşümde, Türkiye de tabii yer alacaktı. Ama Türkiye kentleri ucuzlatan çözümleriyle, fakir yerel yönetimlerin gelirini arttıran yeni bir yönetim anlayışına geçti ve bundan sonra biz yeni bir alana girdik ve bu alan dünyanın gelişmelerine paralel olarak, neoliberal ekonomi uygulamalarını başlattı. 1984 yılında çıkarılan yasayla 3030 sayılı Büyükşehir Belediyesi Türkiye'ye iki kademeli bir belediye mimarisi getirildi. Ayrıca belediyelere devletin ve merkezin gelirlerinden pay alınarak önemli gelirler sağlandı, yurt dışından borçlanma olanakları kolaylaştırıldı. Bir anlamda belediyeler popülist dönemde ihmal ettikleri sorunları gündemlerine alarak daha derinden bir belediyecilik uygulamasına girmeye başladılar. 1990'lı yıllarda dünyada yaşanan ekolojik krizler ve 1992 Rio Dünya Zirvesi sonrasında ise uluslararası finans kuruluşlarının çevre sorunları konusundaki projelere sağladığı finans kolaylıklarıyla Türkiye yeni bir döneme girdi.

Tabii, bu gelişmelere paralel olarak dört önemli gelişme yaşandı. Bunlardan ilki, dünya sanayi toplumundan bilgi toplumuna ve küresel sisteme geçiyorken, geliştirdiği telekomünikasyon kapasitelerinin Türkiye'de de kurulmasıydı. Daha önce telekomünikasyon alt yapısı cumhuriyetin ilk döneminde bir şirket elindeydi. Sonra 60'lı yıllarda TRT kurulmuştu. Bu dönemde de **Telekomünikasyon İdaresi** kuruldu ve Telekomünikasyon İdaresi ile birlikte küreselleşmeye bağlı olarak cep telefonlarının gelmesi, televizyonun devlet tekelinden çıkartılıp özel girişimcilere açılması vb. gibi gelişmeler yaşandı.

Bir anlamda Türkiye'de kültür endüstrisinin önü açıldı. Türkiye bilgi toplumuna ve küresel dünyaya entegrasyon açısından temel altyapıyı sağlamış oldu.

İkincisi, bir önceki dönemde geliştirildiğini gördüğümüz karayolu sistemine bu dönemde **otoyolların eklenmesi** oldu. Aslında Türkiye'nin Hilt's'in stratejisine göre çok ekonomik olarak gelişmiş olan karayolu sistemi dünya otoyol standartlarında yapılan pahalı otoyollarla iki standartlı hale geldi. Otoyolların geliştirilmesine, önce büyük kentlerin kent içi trafik sorununu çözmek için kentin etrafında oluşturulan çevre yollarıyla başlandı. Daha sonra bu çevre yolundan ayrılan oto yollar ulaşacağı varış noktasına ya da diğer bir büyük kente bağlanıyordu. Otoyollar kullanıcıya var olan bir karayoluna, daha hızlı bir seçenek sunuyordu. Kullanıcıya zaman kazandırıyor. Ama bu seçenek paralıydı. Kullanıcı kazandığı zamanı ödüyordu.

Aynı dönemin üçüncü önemli ögesi, **Toplu Konut İdaresi (TOKİ)'nin** kurulması oldu. İkinci dönemin sonunda krize takılmış olan konut arzının önünü açabilmek için toplu konut sunum biçiminin gerekliliği anlaşılmış ve ilk arayışları uygulama yoluna girmişti. Toplu konut arzının ilk başarılı örneği Batıkent uygulamada bir başarı örneği olarak ortaya çıkmıştı. Bu gelişmeler sırasında Toplu Konut İdaresi, Toplu Konut Fonu kurularak toplu konut sunum biçimi kurumsallaştırıldı. Başlangıçta kooperatif sunum biçiminin uzantısı olarak düşünülen bu kurum yalnız kooperatifler elinde kalmayıp büyük firmalara, daha sonra gayrimenkul yatırım ortaklığına açılarak çok yönlü bir konut sunum biçimi haline geldi. Bu gelişme Türkiye'deki kentlerin büyüme dinamiğinin değişmesi anlamına geliyordu.

Dördüncü öge ise, **Ege ve Akdeniz'de turizm altyapısının kurulmasıdır**. Türkiye 1960'lardan beri özellikle Devlet Planlama'nın ortaya çıkmasından sonra gündeme girmişti. Turizmini geliştirmek için değişik öneriler geliştirmişti. Ama bu dönemde turizm alanında esaslı ve dünyayla yarışan bir alt yapı oluşturuldu. Önce Akdeniz, Antalya'dan başlayarak, sonra Ege'ye sıçrayarak turizm alt yapısı güçlendirildi. Turizm Türkiye'nin dış gelirleri arasında önemli bir yer tutmaya başladı.

Mehmet Şahinler: Evet Hocam, bugün halen turizm teşvik politikalarının olumlu olumsuz etkilerini özellikle kıyı kentlerde yoğun şekilde

yaşıyoruz. Sanırım günümüze uzanan döneme geliyoruz. Son dönemde bu konularda neler yaşandı, nasıl gelişmeler oldu?

İlhan Tekeli: Evet, dördüncü dönem 2002 ile 2023 arasındaki dönem. Bu dönem süresince iktidar tek partinin elinde kalmıştır. Bu 20 yıl içinde iktidarını uzatabilmiş bir parti var. Bu parti başlangıç yıllarında farklı bir çizgi izlemesine karşın zaman içinde, İslamcı bir siyaseti ve onun değerlerini ön plana alan bir çizgi izlemeye başlamıştır. Bu dönem kendine özgü bir iktidar periyodu olmuştur. Bu periyod içinde özellikle Cumhuriyetin modernist dönemindeki değer yargılarının, laikliğin, vb. değerlerinin sorgulandığı siyasi bir pratik yaşandı. Bu pratik, ülkenin mekânsal yapısının yeniden üretilmesi sürecini etkiledi. Bu etkilenmeyi ortaya koyabilmek için bu dönemde göze çarpan mekânsal sonuçları olan altı politikadan bahsedebiliriz.

Bu dönemde AKP iktidarının ilginç bir öyküsü var. İktidarın yapısı zaman içinde değişti; daha çok demokratik ve dünyayla bütünleşmiş bir yapıdan, daha içe dönük tek adam yönetimine dönük bir yapıya dönüştü. Bu da bir önceki dönemin ekonomi anlayışıyla önemli süreklilikler ve bazı önemli farklılıklar taşıyan bir ekonomik politikayla gerçekleşti. Burada önce önemli mekânsal dönüşümü yaratan altı uygulamayı/politikayı sayacağım, sonra da bu uygulamalar sonunda ortaya çıkan mekânsal durumu özetlemeye çalışacağım.

Bu dönemde de ilginç bir tamamlayıcılık ve dönüştürücülük meselesini karayolu politikalarında görüyoruz. AKP'nin karayolu politikalarında, bir dönem önceki karayolu sisteminin yanında bir otoyol sistemi sunma problemini yeniden ele aldığını görüyoruz. Bunlardan birisi karayolu sisteminde parasız olan **bölünmüş yol sisteminin** ülkenin hemen hemen tümünü kapsayacak şekilde yaygınlaştırılmasıdır. Bu çok önemli bir şeydi. Aslında, Hilts'ten gelen karayolu sistemini geliştirerek bölünmüş yollar haline getirme düşüncesi, Özal döneminde Kara Yolu Planlama Dairesi'nin bir projesiydi. İlk defa Ankara-Silivri arasında uygulandı. Fakat AKP geldiğinde hem sürüş hızını arttırması hem de kaza miktarını azaltması için ve halkı da çok yakından ilgilendirmesi bakımından ciddi bir bölünmüş yol programı uygulandı. Bu dönem yöneticileri otoyoldan vazgeçmedi fakat otoyolun finansmanını değiştirdi. "Yap-İşlet-Devret" modeline göre çok

pahalı ve kilometre garantisi verildiği için yüksek geri ödeyişleri olan bir sisteme geçildi. Karayolu sistemi, bir anlamda geleneksel karayolu sistemi, bölünmüş yol sistemi ile geliştirilerek kendi mantığı üstünde uzatılırken, otoyol sistemleri de devletin finansman payını, doğrudan finansmanını başlangıçta azaltan ama buna karşılık, geleceğin ödemelerini çok pahalı hale getiren; -Çanakkale veya Osmangazi Köprülerinde olduğu gibi- çok yüksek geri ödemeleri olan bir sisteme geçti.

İkinci nokta ilginçtir, Cumhuriyetin karayolu sistemine geçilerek ihmal edilmiş olan demiryolu sistemine de önemli yatırımlar yapıldı. Eski demiryolu sistemi raylarıyla, traversleriyle, alt geçitleriyle, üst geçitleriyle yenilendi. Öte yanda da **hızlı demiryolu sistemi oluşturuldu**. Bu sistem genellikle Ankara-İstanbul, Ankara-Konya, Ankara-Sivas, Ankara-İzmir gibi Ankara merkezli bir ağ halinde yapıldı. Tabii bir de Boğaz'dan Avrasya Tüneli ile geçildi.

Ama burada ilginç bir durumla karşı karşıyayız: Çok büyük yatırımlar yapıldı, ama bu Türkiye'deki taşımacılık içinde demiryolu taşımacılığının payını arttırmadı. Bir anlamda burada bir eksik uygulama söz konusu veya gerçekleştirileni doğru ve yeterince kullanamama nedeniyle yaratılan kapasiteye göre daha fazla yatırım yapılan bir durum söz konusu. Bunun yeterince tartışıldığı ve irdelendiği kanısında değilim.

İlginç bir başka durumumuz var. AKP döneminde kapasitelerin yahut yaşam kalitelerinin dağılması bakımından önemli bir olayı, kümelenebilirliği görüyoruz. Bu da **Türkiye'nin büyük kentlerinde uluslararası standartta spor alt yapısının yaygınlaştırılmasıdır**. Bunun ilk örneği 'Asfalt Osman' (Osman Kibar) döneminde İzmir'de Akdeniz Olimpiyatları alınarak yaratılmıştır. Siz uluslararası bir organizasyon yaptığınızda, mecburen onun gerektirdiği her

Resim 4. Osmangazi Köprüsü (<https://www.sabah.com.tr/galeri/ekonomi/osmangazi-koprusu-7-yasinda-kurban-bayraminda-yeni-rekor-kirildi>).

altyapıyı da yapıyorsunuz. İstanbul için de birçok kere Olimpiyat Oyunları alınmaya çalışıldı, alınamadı. Bunun için özel kanun çıkarttırdı, kaynak sağlandı ve tesisler yapıldı. 2011'de Uluslararası Üniversitelerarası Kış Olimpiyatları Erzurum'da, 2005'te Dünya Üniversiteler Yaz Oyunlarının İzmir'de gerçekleştirilmesi bu kentlerin spor alt yapısının bir sıçrama yapmasını sağladı.

Eğer bu alt yapıları yapıyorsanız, bu şehirlerin yaşam deneyimini zenginleştirme bakımından potansiyelini, yapılabiliğini artırılıyorsunuz ve bu neye yansıyor? İnsanın, iş gücünün ve kapitalin mekandaki yeniden dağılımına yansıyor. Bir mekânsal yapı dönüşümü söz konusu oluyor.

Dördüncüsü ise **yüksek öğretim kurumlarını ülke mekanında yaygınlaştırılmasıdır**. 2000 öncesinde, Türkiye'de üniversite eğitimi talebi artmıştı, henüz üniversite sayısı yeterince artmamıştı. Üniversite giriş sınavlarında büyük kriz yaşanıyordu. Bu dönemde üniversite sayısında ve kapasitesinde büyük bir artış sağlandı, üniversitelerin sayısı 200'ü aştı, bunların önemli bir kısmı da vakıf üniversitesi. Tabii İstanbul, Ankara, İzmir'de bir yığılma var, ama baktığımızda hemen hemen ülkenin tüm illerinde bir üniversite bulunuyor. Hemen hemen önemli her ilçede yüksekokul var. Bu bir anlamda geliri düşük yerleri canlandırmak için Cumhuriyetin ilk yıllarında kullanılan, askeri birlik yerleştirerek oradaki iş olanaklarını artırma stratejisinin, üniversiteli nüfus yerleştirerek hem yaşam kalitesinde hem de esnafın gelirlerinde iyileşme sağlayacak bir mekanizma olarak kullanılması durumu gibi.

Tabii bu dönemin bir diğer problemi de, 1999 depremleri sonrasında Türkiye'nin yaşadığı büyük şok ve sonrasında afet sorununun Türkiye'nin gündemine oturmasıyla birlikte bir **kentsel dönüşüm programını/yasasının** getirilmesi. Bu TOKİ'nin varlığıyla da ilişkilendirilebilir. Diğer taraftan burada şunu görüyoruz; kentsel dönüşüm bir deprem problemi gibi meşrulaştırılmasına rağmen, bir anlamda kent yöneticilerinin gecekonduyu tasfiye problemi olarak da ele aldıkları; onun için her iki tarafta da problemin doğru olarak formüle edilmediği bir durum yarattı.

Son olarak bir başka öge ise; su kaynakları konusundaki durum. 2 önceki dönemde geliştiğini gördüğümüz su kaynakları durumu. Özelleştirme kanalında da ilerleyerek **su kaynaklarında HES yapımları** ve benzeri bir başka ele alış görüyoruz.

Bu ögeleri yan yana getirdiğimizde, daha çok ekonomi ve nüfusun dağılımıyla ilgili bir mekânsal yeniden yapılanmayı yönlendirme çabasına girildiğini görüyoruz. Ama bu dönemin diğer dönemlerde bulunmayan bir başka özelliği var. Mekâna, özellikle de **kentsel mekana İslami bir peyzaj vermek için yapılmış** cami kampanyaları, yaklaşımları var. Bu dönem başta da söylediğim gibi İslami bir renkle işe yaklaştığı için büyük bir cami yapımı kampanyası yürüttü ve bütün ülke mekanına, ülke peyzajına İslami görünüş kazandırmaya çalıştı.

Bunun da birkaç mekanizması olduğunu görüyoruz. Bu mekanizmalardan birisi cami ve mescit yapımıyla alakalı. Yönetmeliklerde, 400 metre yürüme mesafesinde bir dini kurum yahut cami yapmayı şehir planlama faaliyetinin bir parçası olarak kurumsallaştırıldı ve halkın bağışlarını da örgütleyerek bunların yapılması için bir mekanizma kuruldu. Diğer taraftan kentin kamusal alanlarında, önemli kamusal alanlarda uzun mücadeleler de vererek bir dini bina yapmak. Mesela Taksim Camii, Levent Cami yapmak gibi bir başka kampanya var ve bunun da başka bir amacı var; kamusal alanlardaki görüntüyü artırmak. Bunların dışında kentin silüetinin İslamlaşmasını sağlamaktan da bahsedebiliriz. Önemli bir örneği Çamlıca Camii. Çok büyük, cemaati ile hiç ilgisi olmayan, İstanbul'un doğu yakası ile batı yakasındaki imaj farkını ortadan kaldırmaya çalışan bir tutum. Ülke mekanını laik bir çizgiden bir anlamda çıkartan bir yaklaşım, bir alt öge.

Bu dört dönemi yaşadıkten sonra günümüze ulaştık. Bu tabii birikimli ve olumsal bir süreç. Türkiye, önemli bir demografik geçişi yaşadı ve gelinen noktada nüfusu artık çok hızlı artmıyor. Böyle bir noktaya gelmesinin nedeni, ailelerin subjektif istekleri değil, çocuk yetiştirmenin ailelerin taşıyamayacağı kadar pahalılaşmış olması. Nüfus artışını ekonomik gerçekler belirliyor. Geldiğimiz noktada nüfusunuz bakımından daha önce olmayan iki önemli göç problemiyle karşı karşıyayız. Bunlardan birisi yabancı göçü iken diğeri beyin göçü oluyor.

Yabancı göçü iki boyutlu olarak ortaya çıkıyor. Birisi Türkiye'nin dış politikasının özellikleri dolayısıyla gelen Suriyeli sığınmacılar, çok büyük bir kitle olarak Türkiye'nin ekonomik büyüme dinamiğini de etkileyen bir nitelik kazandı ve bu Türkiye siyaseti bakımından

önemli bir uzlaşmazlık konusu oluşturuyor. Ama bence daha önemlisi Türkiye’de vasatlığın kazandığı önem sonucunda Türkiye’nin iddiasını ve yetişmiş gruplar için ilginçliğini kaybetmesi ve çok yüksek bir beyin göçü vermesi. Türkiye bir anlamda yüzyılın sonunda bu coğrafyaya yeni alt yapılar yaparak, kentler kurarak yerleşmeye çalıştı ama insanlar yerleşmiyorlar, hareketliler ve ülkeyi terk ediyorlar. Bir anlamda Türkiye nüfus dengesini, yetiştirdiği ve büyük paralar sarf ettiği kişilerin terk etmesi üstüne kurarken, onun iş gücü açığını yetişmemiş, düşük hünerli kimselerle ve düşük verimlilikte bir üretimle karşılamaya çalışıyor. Yüzyıllık çok önemli bir deney var ve bana bu deneyin sonuçlarını almakta zafiyet gösteriyoruz gibi geliyor.

Merve Şahin: Benim soracağım son soru biraz da geleceğe yönelik bir soru Hocam. Yaşam kalitesi yüksek, demokratik ve parçalanmamış komünitelerin oluşumunu sağlayan kentleri kurarken ne gibi hedeflerimiz olmalı ve hangi ilkeleri temel almalıyız? Bu süreçte önemli aktörler kimlerdir?

İlhan Tekeli: Bu soru bir plancı sorusu. Aktörler var ve aktörlerin iyi niyetleri var, o iyi niyetleriyle bir şey yapacaklar evet ama bunun biz gerçekleşir olmasını istiyoruz. Şimdi bu sorunun böyle sorulmuş olması, bugünkü plancının bir anlamda kapalı plan yapma alışkanlığıyla ilgili bir şey. Bir iyiyi tanımıyoruz, bu iyiyi yapacak aktörlere yetki veriyoruz, sonra da ortaya çıkan iyiyi yaşayarak mutlu olacağız. Bugünkü dünyada acaba böyle bir planlama olabilir mi? Belki 1960’ta sorsalardı, bunun yanıtını olumlu verirdim. Bugün vermiyorum. Yine bir şeyler söyleyebilirim ama bunun samimi olduğunu düşünmüyorum.

Mehmet Şahinler: Sadece planlamanın ve plancının meselesi olmasının ötesinde, gelecekte toplumda ortak bir yaklaşımla ve kültürel bir uzlaşıyla çok aktörlü bir anlayışı önerdiğinizi söyleyebilir miyiz?

İlhan Tekeli: Evet, bir anlamda hep beraber nasıl demokratik bir toplumda bir gelecek inşa edeceğimiz meselesi. Bu mesele de, plancının rolünü bir bilen ve yol gösterenden çıkarıp, durumun, aktivitenin bir parçası olan, sorumluluk alan, birlikte üreten başka bir role dönüştürüyor. Her an yapılan, her an yeni fırsatları algılayan, yeni fırsatları insanların yaratıcılığıyla birlikte rüşvete konu olmadan, olamayacak bir süreç içinde gerçekleştiren başka bir paradigma, ben söyledim diye değil, kendisi bularak geçsin diye düşünüyorum. Çünkü ben bu dakikada şuna inanıyorum ki, meslektaşlarımız yaptıkları işlerden dolayı mutsuz ve bunu bir kişi çözemez. Hep beraber çözmemiz, hep beraber ortak kanyı üretmemiz gerekiyor. Dikkat ederseniz doğrusu şudur demeye çalışmıyorum. Hep birlikte bulacağımız, Türkiye için bir doğruyu birlikte üretme, -bakın birlikte üretme-kapasitemizin olduğu konusunda iyimserliğe sahibim.

Mehmet Şahinler: İyimser bir notla bitirmiş olduk Hocam böylece, çok teşekkürler.

Merve Şahin: Bize zaman ayırdığınız için tekrar çok teşekkür ederiz Hocam.

İlhan Tekeli, Prof. Dr., E. Öğretim Üyesi, ODTÜ Mimarlık Fakültesi

Mehmet Şahinler, Arş. Gör., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Doktora Öğrencisi (MSGSÜ, Sosyoloji Bölümü)

Merve Şahin, Arş. Gör., İstanbul Ticaret Üniversitesi, Doktora Öğrencisi (MSGSÜ, Sosyoloji Bölümü)

Cumhuriyet'in İkinci Yüzyılına Girerken

Mustafa Sönmez

2023, Cumhuriyetin ikinci yüzyılına adım. Geride kalan 100 yılın muhasebesi yapılıncaya şunu söylemek gerekiyor: Cumhuriyetin ikinci yüzyılına Türkiye daha iyi şartlarda girebilirdi.

Türkiye her şeyden önce demokratikleşmiş, laik, bir uygar dünya üyesi olma yolunda önemli mesafeleri geride bırakmış bir ülke olabilirdi. Demokrasinin niteliği kadar, ekonomisinin gelişkinliği, Avrupa Birliği ortalamasına uygun olabilirdi mesela. 100 yılın sonunda Türkiye, emeğin özgürce örgütlendiği, sosyal devleti gelişkin, toplumsal kimliklere, kadın-erkek eşitliğine, inanç farklılıklarına saygılı bir toplum olma yolunda çok daha ileri bir yerde olabilirdi.

Gelişmenin mekana yansımada, daha az bölgesel eşitsizlik sorunumuz olabilirdi. Köyleri, kasabaları bu kadar hızlı ıssızlaşmamış, hem bölgelerarası hem kent-kır arası fark bu kadar derinleşmemiş bir ülke olabilirdik. Tarımı sanayisiyle entegre, gıda, enerji güvensizliği yaşamayan bir ülke. Büyük kentler bu kadar sorun yüklü olmayabilirdi, betonlaştırılan, kent arsası yağmalanan İstanbul'un içinden çıkılmaz bir sorun yumağı olması önlenbilirdi, İstanbul kurtarılabilirdi. Dünyanın ortak sorunu olan iklim krizi karşısında çok önceden önlemler almış olmalıydık. Bir deprem ülkesi olduğumuzu hiçbir zaman unutmayıp afetle yüzleşeceği çok önceden belli olan illerde, riski azaltacak önlemleri alabilir, kırılğanlıkları azaltıp daha az can ve mal kaybı ile afetlere karşı koyabilirdik. Bunların maalesef çok azı gerçekleşebildi.

Cumhuriyetin ikinci yüzyılına Türkiye, ağır bir ekonomik krizle girdi, adil bir seçimin yapıp yapılamayacağı endişesi gerilimleri artırdı. 2018'den bu yana uygulanmakta olan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin dayattığı sağlıksız "tek adam" kararlarıyla yönetilen Türkiye'nin her yandan dikişleri attı ve bunun en acı faturası, dehşetli bir depremi devlet yönetemeyince ödendi: 50 bini aşkın can kaybedildi, 650 bini aşkın konut ve işyeri yıkıldı.

Özellikle 12 Eylül 1980 askeri darbesiyle toplum birçok açıdan çok geriye götürülmüş

olsa da 2000'lere doğru Türkiye'nin geçmişe dönük kayıplarını telafi etme şansı, uzlaşının, her düzeyde adaletin tesis edilebileceği konjonktürleri olmadı değil. 1990'ların birçok yılı böyleydi, ama bu başarısızdı.

Hem ekonomide yaşanan türbülanslar, hem belli odaklarca körüklenen şiddet iklimi, Türkiye'ye sağlam bir halkayı yakalama, sağlam bir yol haritası çizerek istikrarlı bir yürüyüşe geçme imkanı tanımadı. 17 bin can kaybının yaşandığı 1999 Marmara depremi, 'hiçbir şey eskisi olmayacak' dedirtti ama öyle olmadı. Depremin de sarsıntısıyla 2001'de yaşanan ağır ekonomik kriz, sonraki yıllara da damgasını vurdu. Krizi aşmak için katlanılan ağır ekonomik reçeteler, belki tünelin ucundaki ışığı gösterdi ama tünelden gelen lokomotif, özellikle kamu desteğine muhtaç tarım kesimini, dar gelirli emek sınıflarını, sosyal yardımla ayakta duran kesimleri ezdi geçti. Bu kesimlerin 3 Kasım 2002'de sandıktaki öfkesi, acı reçeteyi uygulayan koalisyon ortağı partileri, seçim barajının altına itti. Bu cezalandırma yaşanırken "Muhafazakar-demokrat" olduğunu iddia eden Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP), politik İslam kimliğini örtülü tutarak iktidara oturdu ve adım adım devleti, parti devletine dönüştürdü.

2002 sonrasının dünya konjonktürü, izlenen acı reçetenin açtığı yol, yeni bir başlangıç yapmaya yine uygundu. Bu yeni ufukta, siyasetten farklı kimlikler, farklı sınıflar bir uzlaşma noktası bulabilir, yılların yapısal sorunlarına ortak akılla çözümler üretilebilir, dünya ekonomisi ile salt yatırım, ticaret, finans üstünden değil, adil yargı, sosyal devlet, liyakat, sekülerizm temelinde entegrasyon sağlanabilirdi. Anayasal hakların özgürce kullanıldığı, sendika, toplu sözleşme, grev haklarının verildiği, sosyal devletin yeniden inşa edildiği, eşit yurttaşlık temelinde barışık bir toplum için bir yol haritası çizilebilir ve o patikada birlikte yürünebilirdi.

Ama öyle olmadı. "Vesayeti kırmak" adı altında hukuk devletini ele geçirip ülkeye korku iklimini salan AKP iktidarı, "Vesayetçi" diye kodladığı sivil-askeri bürokrasiyi adil olmayan

yargıyla teslim alırken adım adım iktidarını bir korku imparatorluğuna dönüştürdü.

2001 krizi sonrası önü açılan özelleştirmeler ile hatırı sayılır bir dış kaynak temini sağlayan iktidar, dışarıya verdiği “Muhafazakar demok-rat” görünümüyle AB adaylığına hazırlanan bir yönetim imajını da yine dış kaynak girişine tahvil etti ve bu girişler, uzun yıllar döviz kurunu aşağıda tutarken yıllık yüzde 6-7’leri bulan bir büyümenin ve seçmen desteğini artırmanın da rüzgarı oldu.

İktidar, ülkenin konut ve kentsel altyapı açığı fırsat bilerek, özellikle İstanbul eksenli inşaa-ta dayalı büyümeyi rota olarak seçti. İstanbul ve Marmara’nın, riskli fay hatları üstünde oldu-ğunu umursamayan rejim, köpürtülmüş İstan-bul rantını, partinin organik inşaat sermayedar-ları arasında ve parti aktörleri arasında paylaştırdı. İç pazara dönük bu inşaat faaliyetini finanse edecek dış kaynak girişi, yarattığı kırılmalara rağmen sürdükçe çark da işledi ve üst üste seçimler kazanıldı.

Ancak, dış kaynak girişinin rüzgarı kesilince, 2013 sonrası şemsiye ters döndü. Artık, döviz fiyatının yükselmesi tehdidi altında sarsılan, demokratlık yıldızları Gezi gösterileri ile dökü-len despotik bir yönetimin hukuksuzluklarına şahit oldu ülke.

Türkiye, özellikle 2013 sonrası hızla otoriteleşen, yargının araçsallaştırıldığı, kamu kaynaklarının, varlığının kayırmacı bir biçimde talan edildiği bir yapıya dönüştü. Bu yönelişle, ne eskiden olduğu gibi toplumdan rıza almak ne de ekonomik yeniden üretimi genişletmek mümkündü artık.

2018 sonrasında Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile yönetme sorununu açacağı sananların kısa sürede yanıldıkları ortaya çıktı. 2019 yerel seçimlerinin sonuçları, bu rejimin çökmeye başladığının ilk işaretiydi. 2020 ve 2021’de Covid’19 pandemisini yönetmekte de başarısız olan rejim, 2023 seçimlerini kurtarmak telaşı ile attığı tüm adımlarda büyük hatalar yaptı. Özellikle döviz fiyatını patlatan düşük faiz politikası ile tüketici enflasyonu yüzde 80’leri aşan boyutlara tırmandı. Tapındıkları piyasa ekonomisinin tüm kurallarını ihlal etme pahasına atılan adımlar, kırılmalığı artırdı.

6 Şubat 2023 depremleri, bu rejimin ne kadar liyakatten uzak, yanlış karar ama süreçleri yaratmış, beceriden yoksun ve kayırmacı olduğu gerçeğini bir kez daha sergiledi. Depreme müdahalede yetersizlikler, atalet, insan ve maddi kaynakların kötü kullanılması ve dışlama, olabi-

lecekten çok daha fazla can ve mal kaybına neden oldu.

2023 seçimleri, yeni yüzyıla geçişte bir fırsat penceresi olabilirdi. Ama öyle olmadı. Türkiye’nin acı bedeller ödeyerek ne yapmaması gerektiği konusunda yeterli dersini biriktirmiş olduğu sanılıyordu, ama yanılındı, yetersiz kalındı. İkinci yüzyıla laiklik karşıtı, kayırmacı ve kutuplaştırıcı bir rejim ile girildi.

Bugüne kadar yaşananlar tarihin motorunun sınıflar mücadelesi olduğunu bir kez daha öğretti. Mücadele etmeden hiçbir şey kazanılmıyor. Demokrasi, adalet, eşitlik için Cumhuriyetin ilk yüzyılında yapılanları azımsamamalı ama bu konuda yetersiz kalındığı da bir gerçek. İkinci yüzyılda da ya insanlık kazanacak ya da barbarlık!

İnsanlığın kazanması için mutlak sabır, mücadele, azim ve kararlılık gerekiyor. **m**

Mustafa Sönmez, İktisatçı, Yazar.

Cumhuriyet Mimarlığımız ve Mimarlar Odası

Eyüp Muhcu

Gazi Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde gerçekleştirilen 1923 Cumhuriyet Devrimi ile; “uygarlaşma ve bilimi” esas alan; siyaset, sosyo-kültürel yapı, eğitim, bilim ve bütün toplumsal yaşamı ilgilendiren alanlarda tarihsel öneme sahip düzenlemeler için adımlar atılmıştır.

Cumhuriyet 29 Ekim 1923 tarihinde ilan edildiğinde “Tarihselci Mimarlık” anlayışı (Neo-Osmanlılık) egemendi.

1930’lu yıllarda her alanda önemli gelişmeler yaşanmıştır. Mimarlık alanında gelenekçi anlayışlar yerine çağdaş tasarımları esas alan modern mimarlık sürecinin önü açılmıştır.

Yeni dönemde mimarlık ve kentleşme alanında “Çağdaş ve bilimsel planlama ile birlikte kamu denetimi” yürürlüğe sokulmuştur.

İlk kent planlama örnekleri 1924 yılında başlatılan İzmir ve Ankara planlarıdır. Bataklık- ların kurutulması, göçmenlerin yerleştirilmesi, Ankara’nın yeni başkent olarak inşası için çalışmalara başlanmış ve 1932 yılında Hermann Jansen planı uygulamaya konmuştur.

1935 yılında İstanbul Nazım İmar Planı hazırlıklarına başlatılmış ve 1939 yılında Henri Prost Planı yürürlüğe girmiştir.

Modern mimarlık anlayışı çerçevesinde Cumhuriyet mimari mirasını oluşturan pek çok meydan, kent, cadde ve yapılar kazandırılmıştır.

Ülkemiz doğal, tarihi arkeolojik zenginliğinin yanı sıra büyük bir mimarlık birikimine de sahiptir. Cumhuriyetimizin ilk yıllarındaki çağdaşlaşma serüveninin bir yansıması olarak planlama ve mimarlık - mühendislik uygulamaları, o günkü koşullar içinde öncü deneyimler kazanılmıştır.

Ancak, 1950’li yıllardan itibaren seçilen merkezi ve yerel yönetim politikalarının etkisiyle yaşanan kentlere göç sürecinde; plansızlık, kaçak yapılaşma, gecekondulaşma süreci, bir kimlik kaybı içinde kentsel dokunun, tarihsel mirasın ve doğal çevrenin bozulmasına neden olmuştur.

Yatırım öncelikli mevzuat düzenlemeleri ne yazık ki tarihsel geçmişe ve gelişmelere, evrensel meslek kuram ve kurallarına aykırı biçimde

mimarlık ve mühendislik hizmetlerinin kamu ve toplum yararına yürütülmesinin önüne geçmiştir.

Ülkemizde yakın dönemde yaşanan afetlerle birlikte yoğun ve yakıcı gündemler arasında yaşamsal düzeyde pek çok karar alınıp yürürlüğe konmaktadır. Plansız yapılaşma, toplumun nitelikli mimarlık ve mühendislik hizmetlerine erişiminin sağlanamaması, eksik ve kalitesiz malzeme kullanımı, yapı denetim sürecinin özelleştirilerek işlevsizleştirilmesi, yerel yönetimlerin ve merkezi idarenin kamusal denetim görevlerini yerine getirmemesi, imar affı gibi uygulamalarla kaçak ve güvensiz yapılaşmanın teşvik edilmesi, meslek odalarının işlevsizleştirilmesi yönünde atılan adımlar gelecek için endişe vermektedir.

Cumhuriyet Devrimi meslek örgütlerinin güvencesi olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu zamanında modern anlamda mimarlık örgütlenmeleri yoktu. Saray teşkilatı içinde kamu yapılarını üreten “hassa mimarları” yer alıyordu. Yapılara ilişkin kuralların belirlenmesi ve yapı faaliyetlerinin denetlenmesi bu kurum tarafından yapılıyordu. Kamu yapıları dışında konut vb. yapıların tasarımı ve uygulaması, loncalara bağlı “yapı ustaları” eliyle yürütülüyordu.

Cumhuriyet devrimi ile birlikte ilk örgütlenme 1928 yılından Mimarlar Odasının kurulduğu 1954 yılına kadar mimarlar, dernek statüsünde çalışan “Yüksek Mimarlar Birliği” ve “Mimarlar Derneği” ile mesleki örgütlenmelerini sürdürmüşlerdir.

Mimarlar Odası 1954 yılında çıkarılan 6235 sayılı Türk Mühendis ve Mimarlar Birliği Yasası ile kurulmuş ve Mimarlık derneğinin yetkilerini devralmıştır.

Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği Mimarlar Odası, kamu tüzel kişiliğine sahip bir meslek odası olarak; Anayasamızın 135’nci maddesi kapsamında, kuruluş kanunu olan 6235 sayılı Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği Kanununun 2’nci maddesinde belirlenen amaçları doğrultusunda; “Mesleki alanda ülke

ve kamu çıkarları ile uluslararası gelişmeler çerçevesinde çalışmalar yapmak, mesleğin ve üyelerin değişen toplumsal ve ekonomik yapı içindeki değişen konumlarını izlemek, tespit etmek, değerlendirmek, mesleğin ve üyelerin görev, yetki ve sorumluluklarını düzenlemek, ulusal ve uluslararası ölçekte mesleğin gelişmesini izlemek ve sağlamak” üzere “kamu yararını” gözetmek temel ilkesiyle çalışmalarını sürdürmektedir.

69 yıldır “Mimarlar Odası Toplum Hizmetinde” ilkesi ile çalışmalarını yürüten Mimarlar Odası kendisine yasalarla verilen görevleri toplumsal sorumluluk açısından en geniş biçimde yorumlamış ve toplumsal gelişmeler içinde etkin bir konum kazanmıştır.

Mimarlar Odası diğer meslek kuruluşları ve aydın çevrelerle birlikte ülke siyasal yaşantısının etkin bir ögesi olmuştur. Oda, Türkiye’deki siyasal gelişmeler içinde kuruluşundan bu yana meslek alanının yanı sıra genel konularda, ekonomik kalkınma, insan hakları ve demokratikleşme mücadelesinde görüş belirten ve mücadele eden bir işlev üstlenmiştir.

Mimarlar Odası olarak yayınladığımız “Türkiye Mimarlık Politikası” çerçevesinde faaliyetlerimizi geliştirmek; kurum ve kuruluşlarla çalışmalar yapmayı öngörmekteyiz.

Sağlıklı ve güvenli yapı çevreleri oluşturulması, mimarlık mesleğinin geliştirilmesi, meslektaşlarımızın hak ve yetkilerinin korunması; kamu yararını temel alacak biçimde mimarlığın toplumla buluşturulması için çaba göstermekteyiz.

Cumhuriyetin 100. Yılında Mimarlar Odası; Cumhuriyetin kazanımlarının ve mimarlık birikiminin korunması ve geliştirilmesinin en önemli güvencelerinden biri haline gelmiştir. **İM**

Eyüp Muhcu, TMMOB Mimarlar Odası Genel Başkanı

Cumhuriyet'in
II.
YÜZYILINA DOĞRU

28.10.23

saat **9.30**

Goethe Enstitüsü
Atatürk Bulvarı
No: 131
Çankaya/Ankara

SEMPOZYUM
SERGİ

TMMOB Mimarlar Odası
www.mo.org.tr

TMMOB Mimarlar Odası
Ankara Şubesi

Yapı'nın Merkezinde Bir Kurum: Yapı-Endüstri Merkezi (YEM)

Doğan Hasol

İdealist olarak tanımlanabilecek bir grup, bir “Yapı Merkezi” kurmak üzere 1967’de bir araya gelmiş, uzun süren hazırlık çalışmalarından sonra, Yapı-Endüstri Merkezi 8 Mart 1968 günü İstanbul-Harbiye’deki Yapı Malzemesi Daimi Sergisi’yle kapılarını açmıştı.

Kurulan, aslında bir daimi serginin çok ötesinde, o zamanlar pek telaffuz edilmese de bir “bilgi merkezi” idi. Kurucuların arasındaki basit söyleyişle, “Merkezin yapı alanında uçan kuştan haberi olacaktı”, yani yapı alanında bilgi derlenecek, işlenecek ve üretici-uygulayıcı-kullanıcı arasında bilgi akışı sağlanarak bilgi yaygınlaştırılacaktı.

O yıllarda, “bilgi”den pek fazla söz edilmiyordu. Bilgi Çağı’nın, Bilişim Çağı’nın adı bile ortalarda yoktu. Örneğin, telefon edinmek bile hiç kolay değildi; telex ve faks ortalarda yoktu.

Daha sonraları yavaş yavaş gelecek bilgisayarın adı da “elektronik beyin” olacaktı. Türkiye sanayi çağına adımlarını yeni yeni atmaktaydı. Yapı malzemesi sanayisi ise daha kuruluş evresindeydi. Malzeme çeşidi azdı, üreticilerin sayısı da azdı, üretim kapasiteleri bugünkülerle hiç kıyaslanamayacak düzeydeydi... Yapım teknolojisi geriye... Müteahhitler de henüz yeterli olgunlukta değildi.

Siyasal ve toplumsal ortama gelince... Avrupa’da olduğu gibi Türkiye de, sonradan 1968 olayları olarak anılacak öğrenci hareketleriyle çalkalanıyordu: Üniversitelerde forumlar, boykotlar, işgaller... Öğrenciler üniversitelerde yönetime katılmak istiyorlardı. Sloganları, “Yasaklamak Yasaktır” idi. Bir süre sonra Avrupa ülkelerinde olayların yatışmasıyla işler yoluna girerken bizde toplumsal ve siyasal çalkantılar öğrenci olayları boyutunu da aşarak, öldüresiye çatışmalarla bütün 1970’li yıllara yayıldı.

Yapı-Endüstri Merkezi’nde etkinlikler daimi sergi boyutunu giderek aşmaktaydı. Geçici sergiler, çeşitli illeri dolaşan gezici sergiler, yurtdışında Filibe ve Kıbrıs fuarlarına katılım, kurslar, konferanslar, teknik geziler... Bir yandan da konferans salonu konferansların yanı sıra tiyatrolara açılıyordu. Şehir Tiyatrosu’nun Harbiye Bölümü ilk kez orada gösterilere başladı. Daha sonra Taşdelenler Tiyatrosu, Genco Erkal’ın Dostlar Tiyatrosu, Ulvi Uraz, Vasıf Öngören tiyatroları ile DGSA Sinema ve TV Enstitüsü hep o sahneden geçtiler. Son olarak da 1980’de Ferhan Şensoy’un Orta Oyuncular Tiyatrosu orada kuruldu.

1973 yılı YEM’de tam bir atılım yılı oldu... İlk Yapı Kataloğu, YAPI Dergisi, Sanat Galerisi, Demirtaş Ceyhun’la birlikte Yapı-Endüstri Merkezi Kitabevi, ünlü edebiyatçıların katılımıyla Konferans Salonu’nda sürekli düzenlenen edebiyat ve sanat toplantıları ve imza etkinlikleri 1973’ün gerçek bir atılım yılı olmasını sağladı. Bir yandan da ülkede yapı malzemesi üretimi ve yapım teknolojisi geliyordu; müteahhitlerin yurtdışı açılımları başlamıştı. Bütün bu gelişme-

5. yıldönümü kutlaması, üye firmalara günün anısına sunulan flamalar, Mart 1973, Yapı-Endüstri Merkezi, Harbiye (soldan 4. Göksin Sanal, İsmail Evin, Erdal Müldür, Doğan Hasol, Mehmet Ağıcı, Canan Keskin, ...)

20. Kuruluş Yılı kutlaması, YEM çalışanları ile kuruculardan Ruhi Kafesçioğlu ve Doğan Hasol, İstanbul Hilton, 1988.

ler Yapı-Endüstri Merkezi'ni başka bir düzeye taşıırken, bilinirliğini ve güvenilirliğini de artıracaktı.

Kuruluştan on yıl sonra 1978'de ilk Yapı Fuarı gündeme geldi. Fuar, bugün İstanbul Lütfi Kırdar Uluslararası Kongre ve Sergi Sarayı olarak anılan İstanbul Spor ve Sergi Sarayı'nda düzenlenecekti. 1953'te açılmış olan bina, aslında sergiler için pek de uygun olmasına, zamanlama, tribün söküp takma türünden katlanılan güçlülere karşın yine de işe yaramıştı.

Fuarlar 1995 yılına kadar orada yapıldı. Sonraki yıllarda Ankara ve İzmir, zaman zaman da Gaziantep Yapı Fuarları İstanbul'dakileri izledi.

1980'li yıllar, 12 Mart 1980 askeri darbesi sonrası ve ANAP iktidarı dönemi yıllarıydı. Hükümetin liberal ekonomi politikasının sonucu olarak ithalatın serbest bırakılması sektörün rekabete girişmesine ve kendisini daha hızlı bir şekilde geliştirmesine yol açtı. 1985'te Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği'nce Moskova'da düzenlenmesi planlanan fuarı YEM üstlenerek gerçekleştirdi. Sonuç gerçekten göz kamaştırıcıydı.

Fuarın açılışına Türkiye'den 3 bakan ile TOBB Başkanı ve yöneticileri ile 400 kişilik bir iş grubu katılmıştı. Açılış töreninde konuşan SSCB'nin, sanırım, Ekonomi Bakanı, "Biz bugüne kadar Türkiye'yi fındık ülkesi olarak bilirdik. Gördüklerimiz sizin artık tam bir sanayi ülkesi olduğunuzu kanıtlıyor" diyecekti.

Türkiye geliyordu, YEM de ona paralel olarak ve etkinliklerini sürekli artırarak geliştirdi. Yalnızca yurt içinde değil, yurt dışında da söz sahibiydi artık. 1989 ve 1995 arasında üçer yıllık iki dönem için YEM temsilcisi olarak ben Stockholm'de Uluslararası Yapı Merkezleri Birliği UICB'nin Başkanlığı'na seçilecektim. Yıllar sonra da Barış Onay, UICB'nin Genel Sekreterliğini üstlenecekti.

1996'da artık iyice gelişmiş olan YEM, limited şirketten anonim şirkete dönüştürüldü. 1996 sonrası büyüme, çağdaş bilgi teknolojilerine uyum dönemi oldu. Yurt içi ve yurt dışında çeşitli kurumlarla daha etkin işbirlikleri kuruldu, araştırma çalışmaları genişletilirken dijital ortamda bilişim sistemleri geliştirildi. YEM etkinlikleri hep artarak sürdü. YAPI fuarları, yeni düzenlenmiş gerçek fuar alanlarına taşındı.

2000'li yıllara gelindiğinde YEM, etkinlikleri ve genişlemiş kadrosuyla Harbiye'deki kabına

25. kuruluş yıldönümü kutlamasında kurucuların dördü. Soldan sağa: Erdal Müldür, Ruhi Kafescioğlu, Doğan Hasol, İzzettin Somer, İstanbul, 1993.

sığamaz oldu. 40'ıncı yılında kararlı bir atılımla bu kez Fulya'da kendi yerine taşındı. Geniş alanlı yeni yerin sağladığı olanaklarla toplu etkinlikleri daha da arttı. Etkinlik salonu sektörün, çok canlı bir etkinlik alanı haline geldi. Yayıncılık ve Kitabevi gelişti. Öğrenci Kitaplığı açıldı. Basılı yayının yanı sıra sanal yayınlar yepyeni boyutlara ulaştı. O kadar ki birkaç ciltlik Yapı Kataloğu mobil platformlarda binlerce kişiye ulaştı.

2011 yılı başında YEM'in yan kuruluşu YEM Fuarçılık A.Ş. bünyesinde ünlü İngiliz fuarçılık firması ITE ile fuarlar konusunda ortaklık kuruldu.

45'inci yıldönümünü gönülden kutlarken 1968'de birlikte yola çıktığımız YEM kurucularını bir kez daha anmak isterim: Kardeşim Yalçın Hasol, Prof. Ruhi Kafescioğlu, Erdal Müldür, Bülent Özer, Ergin Serter, İzzettin Somer, Yalçın Tezer, Turhan Uyaroğlu, Hikmet Vardar.

Bazılarının yokluklarına olduğu kadar, YEM'in daha sonraki gelişmelerini göremediklerine de yanmak gerekir diye düşünüyorum.

30. kuruluş yıldönümü münasebetiyle YEM kurucularına ödül verildi, 1998. Soldan: Doğan Hasol, Arzum Hasol (Yalçın Hasol adına), Ruhi Kafescioğlu, Erdal Müldür, Mervin Somer (İzzettin Somer adına), Turhan Uyaroğlu, Tomris Vardar (Hikmet Vardar adına), Muzaffer Yalçınalp.

YEM'in kurucularından dördü: Doğan Hasol, Yılmaz Zenger, Turhan Uyaroğlu, Ruhi Kafesçioğlu, 2008.

Yapı-Endüstri Merkezi 40. Yıldönümü kutlama gecesi, Fulya, 2008.

Zaman içinde YEM'in kurucusu olan arkadaşlarımızdan bazılarını yitirdik. (Kendilerini bir kez daha sevgiyle anıyorum.) Vefat eden kurucu ortaklarımızın yerine mirasçıları geldiler ve zamanla YEM'de söz sahibi olmaya başladılar. Ne var ki onların çoğu meslek dışından insanlardı ve YEM'in amaçlarını, etkinliklerini değerlendirmekten uzaktılar. Yayın, meslekî kurslar, 500-600 kişinin katıldığı konferanslar türünden etkinliklerimiz onlar için anlamsızdı. Onlara göre YEM bir ticari kuruluştu, bu büyüklüğüyle çok daha büyük kârlar sağlamalıydı. Aralarında, Fulya'daki binamıza değer biçenler, satılması durumunda kendilerine düşecek payı hesaplayanlar bile vardı.

O anlayış ve koşullar altında görevi sürdürmeyeceğimi anladım ve Nisan 2013'te, kurucusu olduğum ve 45 yıl emek verdiğim Yapı-Endüstri Merkezi'ndeki görevlerimden ayrıldım.

O tarihten sonra varlıkların paraya dönüştürülmesi süreci başlatıldı. Önce etkinlikler, YEM Yayın, YAPI Kataloğu, yapı.com.tr, mimarizm.com.tr, YAPI Dergisi birer birer elden çıkarıldı. YEM'in özenle oluşturulmuş deneyimli kadrosu da eritilmişti. Sonunda sıra YEM binasının satılmasına geldi. 2020 yılında o da yok pahasına satıldı ve ne yazık ki "Yapı-Endüstri Merkezi" 52'nci yılında bitirildi.

Tek tesellimiz, YEM'in çeşitli etkinliklerinin tek tek de olsa değerbilir, uzman kişilerin eline geçmesi ve onların büyük özveriyle sürdürülmesi oldu. Bugün o etkinliklerin çoğu hâlâ canlı.

Dr. Doğan Hasol, Y. Müh. (Mimar), YEM Kurucu Üyesi ve Eski Yönetim Kurulu Başkanı

40. yılda Yapı-Endüstri Merkezi çalışanları, 2008.

Mekân Siyasetinin Yüz Yıllık Tezahürleri

Fatma Ünsal

Tarih boyunca mekân, siyasetin kaynağı, amacı ve aracı olmuştur. Mekân, haklar ve gereksinimlerin olanaklar ile eşleşmesinin en somut halidir. Doğasında paylaşım olan bu eşleşme kaçınılmaz olarak mekânı siyasetin kaynağı kılmaktadır. Mekândaki her türlü planlı veya plansız eylem, olanaklara erişim yoluyla güç dengelerinin değişimine neden olduğu için, gücün yeniden dağıtımını ve mekâna perçinlenmesini siyasetin amacı haline getirir. Bu amaca yönelik her türlü mekânsal müdahale veya bu müdahalelere karşı verilen mücadeleler de, siyasetin öznesi olan iktidar ve muhalefetin oy potansiyelini oluşturan ve sağlamlaştıran araçlara dönüşmektedir.

Müdahaleler ve mücadelelerden oluşan siyasetin ve mekânı siyasetin nesnesi kılan gerçekliğin, Türkiye Cumhuriyeti tarihi boyunca İstanbul'da izini sürmeyi hedefleyen bu yazıda, bir çözümleme denemesi yapılmakta ve tarihsel kırılma kabul edilen üç dönemden sınırlı sayıda, sembolik önem taşıyan kesitler olarak mekân siyasetinin panoraması sunulmaktadır.

Erken Cumhuriyet Yılları

Cumhuriyetin ilanı ile başta Ankara olmak üzere Anadolu kentlerinde yaşanan köklü değişim, İstanbul için geçerli değildir. Tanzimat reformları ile başlayan yeniden yapılanma ve 1831 yılında 'Mimarbaşılık' ile 'Şehreminliği' nin birleştirilmesiyle kurulan Ebniye-i Hassâ Müdürlüğü'nün Ebniye Nizamnânesi'ne (Turan, 1963, s. 178-179) göre başlamış olan imar faaliyetleri, 1868'de yeniden düzenlenen Şehremaneti bünyesinde, olağan akışında devam etmektedir. Nitekim, son Osmanlı Şehremini Cemil Topuzlu ile Cumhuriyet rejiminin ilk Şehremini Emin Erkul, İstanbul'un planlama faaliyetlerini yönetmek için kurulan komisyonda (Tekeli, 2013, s. 75) birlikte ve uyum içinde çalışmışlardır.

İstanbul belediye başkanlarının siyasi iradesi ve kişilikleri, İstanbul'un şekillenmesinde iz bırakmıştır. En fazla hatırlananlar ise mekâna köklü biçimde müdahale eden ve imar operasyonları ile anılan Belediye Başkanlarıdır. Oysa, İstanbul Belediye Başkanlığı görevine 1926'da

atanan ve 1938'e kadar görev yapan Muhittin Memduh Üstündağ, sosyal belediyeciliğin kurumsallaşmasına öncelik vermesi ile kendisinden önce ve sonra görev yapan 'operatör doktor' belediye başkanlarından ayrılmaktadır. Öncelikli müdahale alanı toplumsal üst yapının güçlendirilmesi olmuştur. Toplumsal üst yapının mekânda simgesel yapılar ile somutlaşması ve görünürlük kazanması, toplumda zihniyet dönüşümüne katkıda bulunarak çarpan etkisi yaratmıştır. Başka bir deyişle, Üstündağ'ın determinist mekân siyaseti başarılı olmuştur.

Üstündağ'ı farklı kılan girişimlerinde, Atatürk ile yakın çalışmasından kaynaklanan güç ve Cumhuriyet devrimlerinin yarattığı iklim önemli rol oynamıştır. 1930 tarihli ve 1580 sayılı Belediyeler Kanunu'nun 149. maddesine dayanarak, İstanbul'da Valilik ile Belediyenin tek elde toplanması ile birlikte, Üstündağ geniş yetkiler kazanmış ve bu yetki genişliğini müfettişlik döneminde edindiği deneyimle birleştirmiştir. Üstündağ bir yandan okuma yazma seferberliğine İstanbul'da 1208 "millet mektebi" açarak katkıda bulunurken, diğer yandan salgın hastalıklarla mücadele etmeye yönelik sağlık kurumlarını hayata geçirmiş, dispanserler açarak ve gezici sağlık ekipleri kurarak yoksul semtlerde sağlık hizmeti verilmesini sağlamıştır (Güneş, 2020, s.52-56).

Eğitim seferberliği ve halk sağlığının iyileştirilmesinin yanında, kentsel hizmetlere erişimin sağlanması ve denetlenebilmesine yönelik önemli atılımlar gerçekleştirilmiştir. Yabancı şirketlerin tekelinde olan kentsel altyapı hizmetlerinin İstanbul Belediyesi'ne devredilmesi sağlanarak, ulusal kimliğin güçlenmesi ve özgürleşmesine katkı sağlanmıştır. Kentsel altyapı hizmetlerinin, mekânsal kurgunun görünmeyen unsurları olarak imaj etkisi ve siyasi getirisi düşük olduğu halde, sosyal adaletin sağlanması ve toplumsal mücadeleye katkısına önem ve öncelik verilmiştir. Başka bir deyişle, mekân siyasetinde uzun vadeli toplumsal kazanımlara yönelik hamleler belirleyici olmuştur. Terkos şirketi 1932'de, Üsküdar ve Kadıköy Su şirketi 1938 de, İstanbul Elektrik Şirketi 1938'de satın

alınmıştır. Bunları işletmek için 1933'te İstanbul Sular İdaresi, 1939'da İ.E.T.T kurulmuştur (Tekeli, 2013; Güneş, 2021; Yurdakul, 2017).

Ne var ki, ulusal kimliği güçlendiren bu yaklaşımın ekonomik yaşam üzerindeki etkilerini göz ardı etmemek gerekir. Cumhuriyetin devraldığı ekonomik yapı, İstanbul'un üretim ve ticaret hayatında gayrimüslim nüfusun, müslüman nüfusa göre ağırlıklı olarak etkin olduğunu ortaya koymaktadır (Pamuk, 1994; Tekeli, 2009; Ortaylı, Küçükaya, 2012). Cumhuriyetin ilanı ile birlikte, İstanbul'da ekonomiyi kontrol eden gayrimüslim nüfusun İstanbul'u terk etmesi, bir yandan ekonomide önemli bir zafiyet yaratırken, diğer yandan milli üretimin desteklenmesini tetiklemiştir. Milli sermayenin desteklenmesi ile kurulan yeni üretim odakları ve etrafında oluşan konut alanları, ilerleyen dönemlerde sadece makroformun değil, mekân siyasetinin de belirleyicisi olmuştur.

Yerli malların üretim ve tüketimine yönelik seferberliğin sembollerinden biri, bizzat Atatürk'ün talimatı ile İş Bankası öncülüğünde 1934'de kurulan Paşabahçe Cam Fabrikası'dır. Geniş üretim hacmi ve işçi kapasitesi ile ekono-

miye katkısının yanında, zanaatçılık boyutu olan cam sanatının gelişmesi bakımından da sembolik önemi büyük bir girişimdir. Nitekim bu dönemde, millileşme girişimleri ekonomik yaşam ile sınırlı kalmamış, kültür ve sanat alanlarında da etkili olmuştur.

İstanbul'da kültür ve sanat faaliyetlerinin mekâna kavuşması ve simgesel yapılar ile görünürlük kazanması kadar, Belediye çatısı altında kurumsallaşmış olması da önem taşır. Atatürk tarafından prensipleri belirlenmiş olan kültür politikaları çerçevesinde Dârülelhan'dan İstanbul Belediye Konservatuarına dönüşüm sağlanmış, bu dönemde ortaya konan irade ve kararlılıkla 1934 yılında Cemal Reşit Rey şefliğinde kurulan yaylı orkestra, 1944'de İstanbul Şehir Orkestrası, 1972'de ise Devlet Senfoni Orkestrası'na dönüşerek günümüze kadar etkin varlığını korumuştur (Uluskan, 2010, s. 337-339). Kültür ve sanatın Belediye çatısı altında mekânsallaşması, psikolojik eşiklerin aşılmasını sağlamış, elitist çemberin dışına çıkarak geniş toplumsal kitlelere yayılmasına olanak yaratmıştır. Bu yaklaşımın en somut göstergelerinden biri, Dârülaceze'den gelen çocukların Belediye Konservatuarı'nda 7 yıllık eğitim almasının sağlanması ve 1935 yılında ilk Belediye Bاندosu'nun kurulmasıdır (Güneş, 2021, s. 296). Toplumsal yararın yaygınlaştığı, mekânsallaştığı ve görünürlük kazandığı bu dönem, planlama tarihi bakımından da önemli bir başlangıca işaret etmektedir.

İstanbul'un geniş kapsamlı mekânsal planlama sürecinin başlangıcı Prost Planı'dır. Henri Prost'un davet edilmesi ve planlama çalışmalarına başlaması Üstündağ döneminindedir. Ancak, köklü mekânsal müdahalelerin hayata geçirilmesi bir sonraki 'operatör doktor' Belediye Başkanı Lütfü Kırdar dönemine kalmıştır. Prost Planı için, İstanbul'da uygulanabilen ve günümüze kadar izleri kaybolmayan tek üst ölçekli plandır demek yanlış olmayacaktır. Çok sayıda akademik araştırmaya konu olan Prost Planı'nın içerik detayları, tekrara düşmemek için bu yazının kapsamı dışında tutulmuş ve siyasi bağlama ilişkin değerlendirme ile sınırlı kalmaya özen gösterilmiştir. Liman ve sanayi bölgesi yer seçimi kararları dışında, siyasi otoriteler ile uyum içinde plan kararları verilmiştir. Prost, uluslararası çevrelerde tarihi yapılara olan duyarlılığı ile tanınmasına rağmen İstanbul'da modern bir toplum yaşamı yaratmaya yönelik siyasi beklentilerin etkisi altında kalarak müdahaleci bir yaklaşım sergilemiştir (Bilsel, 2010, s. 63). Prost'un Tarihî Yarımada için koymuş olduğu 40 m rakımdan yüksek yapı

Terkos Şirketi'nin Satın Alınması Haberi
(<https://www.gastearsivi.com/gazeteSayisi/milliyet/1931-06-03>)

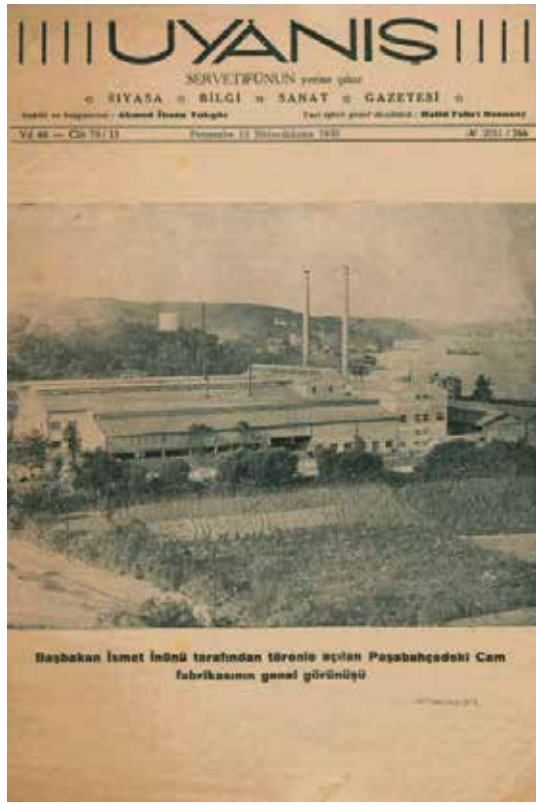
yapılmaması kuralı, kentin eşsiz silüetinin günümüze kadar büyük ölçüde korunmasına olanak yaratmıştır. Bununla birlikte, büyük ulaşım yollarının bir ekonomik gereklilik olduğunu savunması ve otomobile öncelik veren ulaşım politikaları, tarihi dokunun tahribinde etkin olmuş ve 1939-1948 arasında, meydan ve yol genişletmeleri nedeniyle 1.148 bina yıkılmıştır (Tekeli, 2013, s. 88). Bu yıkımın bir sonraki dönemin fragmanı olduğu söylenebilir.

Planı uygulayan güçlü siyasi iradenin mi, yoksa bir sonraki dönemden itibaren İstanbul'un mekânsal gelişmesinde egemen olan, demokrasi görüntüsü altında plansız kalabilme becerisine sahip mekân siyasetinin mi daha yıkıcı etki yaratmış olduğu, tartışmaya açık bir soru olarak kalmıştır.

Çok Partili Siyasete Geçilmesi

Prost'un, Valilik ile Belediye Başkanlığı yetkilerinin tek elde toplandığı ve Atatürk'ün güçlü gölgesine sığınmış bir dönemde sahip olduğu geniş yetkiler, 1946'da çok partili siyasi hayata geçilmesi ile birlikte sorgulanmaya başlamıştır. Devletçi ve denetim kabiliyeti yüksek bir siyasi ortamda üretilen planın, özel sermaye yanlısı ve spekülasyona açık bir ortamda uygulanmasından kaynaklanan tutarsızlıkların, Prost'un İstanbul'u terk etmesinde etkin olduğu düşünülmektedir. Prost siyasi irade ile uyuşmadığı için 1950'de İstanbul'u terk etmiş olsa dahi, Menderes tarafından benimsenen ulaşım kararları, planın bütünlüğünden ayrıştırılarak, köklü ve dönüştürücü mekânsal müdahalelere dayanak teşkil etmiş ve yıkıcı etki yaratmıştır.

İstanbul Belediyesi bünyesinde kurulan bir komisyon tarafından hazırlanmış olan 'Güzelleşen İstanbul', aslında Prost'un 10 yıllık planının (1943-1953) bir özetidir. İstanbul Mıntıkası Planı olarak planlama tarihinde yerini alan ve köklü müdahaleler içeren plan ve program; Taksim-Karaköy, Taksim-Tepebaşı, Eminönü-Beyazıt bağlantı yollarının açılmasının yanında Haliç'in iki yakası ve Tarihi Yarımada'nın Marmara sahilinde bulvarların açılmasına dayanak teşkil etmiştir (Bilsel, s. 64). Bununla birlikte, Menderes operasyonları olarak bilinen köklü mekânsal müdahalelerin planlı programlı, bütçesi hazırlanmış operasyonlar olmadığı, hızlı ve pragmatik biçimde yapıldığı bilinmektedir. Hesapsız ve denetimsiz yaklaşıma, Menderes'in "Hızımız kesilmesin... asfalt yollarda saatte 120 kilometre hızla yağ gibi kayan otomobiller" söylemi ile meşruiyet kazandırılmıştır (Boysan, 2020). Yeni açılan yollar tari-

Paşabahçe Cam Fabrikası
(<https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/27885>)

hi dokuyu tahrip etmekle kalmamış, mekânsal yayılmayı kolaylaştırarak kompakt kent formunun kaybedilmesinde de etkin olmuştur. Böylelikle ulaşım olanakları ile kent makroformunun toksik ilişkisinin temelleri atılmıştır. Ulaşım olanakları arttıkça yayılan kent, yeni yolların yapılması için talep yaratan kaynağa dönüşmüştür.

Menderes operasyonları, sadece İstanbul'un tarihi dokusunda dramatik değişiklikler yaratması ve yıkım etkisi ile değil, mekân siyasetinin dönüşümünün anlaşılması bakımından da önem taşır. Artık İstanbul, siyasi gücün gösteri alanıdır. 26 Şubat 1957'de, İstanbul'un imarı için denetimsizce yapılan harcamalar hakkında sorulan sorulara "....İstanbul'u bir kere daha fethe-deceğiz" diyerek yanıt veren Adnan Mende-

Aksaray 1959
(<http://www.eskiistanbul.net/448/aksaray-bolgesi-hava-fotograf-1959#lg=0&slide=0>)

res'in (TBMM Tutanak Dergisi, 1957, s. 910) imar işlerini bizzat yönetmesi ve nihayet 20 Mart 1958'de İstanbul'un fahri Belediye Başkanı ilan edilmesi, İstanbul'un mekân siyasetinde tahrip gücü yüksek yeni bir çığır açmıştır.

Menderes'in İstanbul üzerinden icra ettiği mekân siyaseti, yabancı sermaye yatırımlarını teşvik eden yaklaşımından ve özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nin Marshall Planı'ndan bağımsız ele alınamaz. Marshall Planı Türkiye'yi tahıl üreticisi olarak işaretlemiş, stratejik önem taşıyan ağır sanayi yatırımları yerine karayollarının inşasını desteklemiştir. TBMM'nin Refik Koraltan Başkanlığında toplanan 28.2.1951 tarihli oturumunda müzakere edilen Marshall yardımının, bütçeye aktarılması ve TBMM'nde müzakere edilerek alınacak kararlar doğrultusunda kullanılması gerekirken, Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ın ifadesiyle "...dost Birleşik Amerika ile mutabık kalınmak suretiyle tahsis edilmesi..." İstanbul'un karayolları öncelikli mekânsal gelişme yapısının temel belirleyicisi olmuştur. Bütçe kullanımına dair mevzuata aykırı olan bu uygulamaya itiraz eden Van milletvekili Ferit Melen "...tevehhüm (evham) ediyor." olmakla itham edilmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 1951, s. 1201-1203). Ne var ki, zaman evham sahiplerini maalesef haklı çıkarmıştır. Marshall Planı, karayollarının inşasının yanında, Anadolu'da traktör satışı ve tarımda mekanizasyona bağlı olarak kırsal nüfusun çözülmesinde de etkin olarak, İstanbul hedefli büyük göç dalgalarının kaynağı olmuştur.

1950'li yıllardan itibaren İstanbul'da sanayileşme hızının artması ve hızlı nüfus artışının etkileri, düzenli ve düzensiz gelişen konut alanlarında farklı sonuçlara neden olmuştur. Düzenli konut alanlarında, 1954'de 2644 sayılı Tapu Kanunu'nun 26. maddesi değiştirilerek kat mülkiyetine olanak sağlanması, yapsatçı üretimin ilk yasal dayanağıdır. Hızlı kentleşme karşısında konut üretimi için finansman kaynağı yaratamayan siyaset, 1965'de çıkan 634 sayılı Kat Mülkiyeti Kanunu'nu çıkararak, finansman darboğazını yapsatçı denilen küçük girişimcinin kaynakları ile aşmanın yolunu açmıştır. Bu yeni konut finansman modeli müteşebbis Türk halkı tarafından hızla benimsenmiş ve tarihi dokuyu oluşturan sivil mimari örnekleri yerini çok katlı yapılara bırakmıştır. İnşaatçılığı özendiren ve etkin denetimden kaçınan siyasi irade, günümüze kadar etkisini sürdürerek, düzenli konut alanlarında dahi niteliksiz yapı stoğunun oluşmasına neden olmuştur ve olmaya devam etmektedir.

Düzenli konut alanlarının gelişmesi küçük girişimciler ve yapsat tarzi üretim ile sınırlı değildir. 1953'de sermaye yapısı güçlendirilen Emlak ve Kredi Bankası, Hazine'ye ait arazilerde nitelikli tasarım örnekleri olan toplu konut projeleri inşa edilmesinde öncü olmuş ve düşük faizli, uzun vadeli kredi olanakları yaratarak talebin oluşmasını sağlamıştır. Banka, inşaat maliyetlerinin sübvansede edilerek en aza indirilmesi ve inşaat kalitesinin denetlenmesinde de etkin olmuştur. Böylelikle, kamu sektörü konut üretiminde düzenleyici olmanın ötesine geçerek icracı olmuş ve mekân siyasetine yeni bir boyut katmıştır. Bu boyutun, sonraki dönemlerde değişen ve dönüşen kamu yönetimi anlayışı ile birlikte dönüşümünün yaratacağı etki henüz bilinmemektedir.

Kamu sektörünün Emlak ve Kredi Bankası aracılığıyla İstanbul'da gerçekleştirdiği ilk proje 1947-1957 yıllarında, Kemal Ahmet Arû ve Rebiî Gordon tarafından tasarlanan Levent Projesi'dir. Farklı yapı tipleri içeren Proje'nin inşası sürmekte iken, Bakırköy'de yeni bir proje başlatılmıştır. Bakırköy Baruthanesi 1955 yılında Emlak ve Kredi Bankası tarafından satın alınmış ve 1956 yılında mimari tasarım proje yarışması düzenlenmiştir. Jüri'nin beğenilen projelerin sentezini yaparak ilerleme kararından sonra, yine bir yarışma ile projeye "Ataköy" ismi verilmiş ve 15 Eylül 1957'de bizzat Menderes'in katılımıyla temel atılmıştır. Dönemin öncü tasarım ve üstün mimarlık vizyonunu hayata geçiren projelerin, mekânsal determinizmin başarılı örnekleri olarak, sosyal ve siyasal etkileriyle de anılması gerekmektedir. İlk kez Kemal Ahmet Arû ve ekibi tarafından 4. Levent Projesi kapsamında, tüm açık alanlar kamusal yeşil alan olarak Belediye'ye bırakılmış ve kamusal mekân üretimine yönelik bu ilke Ataköy Projesi'ne de örnek teşkil etmiştir (Yöneş, 2018).

Kamusal mekânı kazanmak ile yetinilmemiş, yapıların cephelerine yerleştirilen sanat eserleri ile açık sergi alanı oluşturulmuştur. Bedri Rahmi Eyüboğlu, Eren Eyüboğlu, Sabri Berkel gibi değerli seramik sanatçıların eserlerinin yer aldığı cepheler, İstanbul için yeni bir orta sınıf tahayyülünü de yansıtmaktadır. Bu yeni mekân siyasetinin kazanımları sadece edinilebilir konut sayısının artması ve barınmada sosyal adaletin sağlanması ile sınırlı kalmamış, kent çeperlerinde yer alan Hazine arazilerini değerlendirerek kentin makroformunun kontrol altına alınması, yeni bir yaşam kültürünün topluma tanıtılması ve belki de en önemlisi, sonraki dönemlerde sahip çıkmadığımız, ortak kullanıma açık kamusal mekân anlayışının tasarlanması ve uygulanmasıdır.

Düzensiz konut alanlarında ise bambaşka dinamikler etkin olmaktadır. Yeni karayollarının inşası ve sanayi kuruluşlarının karayollarını takip eden yer seçimine bağlı olarak, plandan ve denetimden ‘muaf’ bir gelişme yapısı ortaya çıkmaktadır. Karayolları öncelikli ve özel sektör yanlısı piyasa ekonomisi ile desteklenen sanayi yatırımları, yeni açılan yolların güzergahları üzerinde yer seçerek, plansız ve denetimsizce yayılmıştır. Sanayi kuruluşlarında çalışmak için İstanbul’a göç edenleri barındıran ve ucuz işgücü deposu olarak kurulan gecekondu mahalleleri, kısa sürede sanayi kuruluşlarını kuşatmıştır. Gecekondu yapımını önlemek ve sanayi çalışanları için edinilebilir konut üretmek yerine, denetimsiz konut üretimini görmezden gelen ve imar afları ile örtülü destek veren popülist mekân siyasetinin temelleri atılmıştır.

Mekâna doğrudan müdahale içermeyen ve demokrasi kılıflı bu yeni mekân siyaseti, mekânın sınıfsal bölüşümünü sabitlemiş ve gecekondu mahallelerinin hızla yayılmasında etkili olmuştur. Gecekondu mahallelerinin ortaya çıkması ve yayılması, sanayinin yapısı ile birlikte ele alındığında anlam kazanmaktadır.

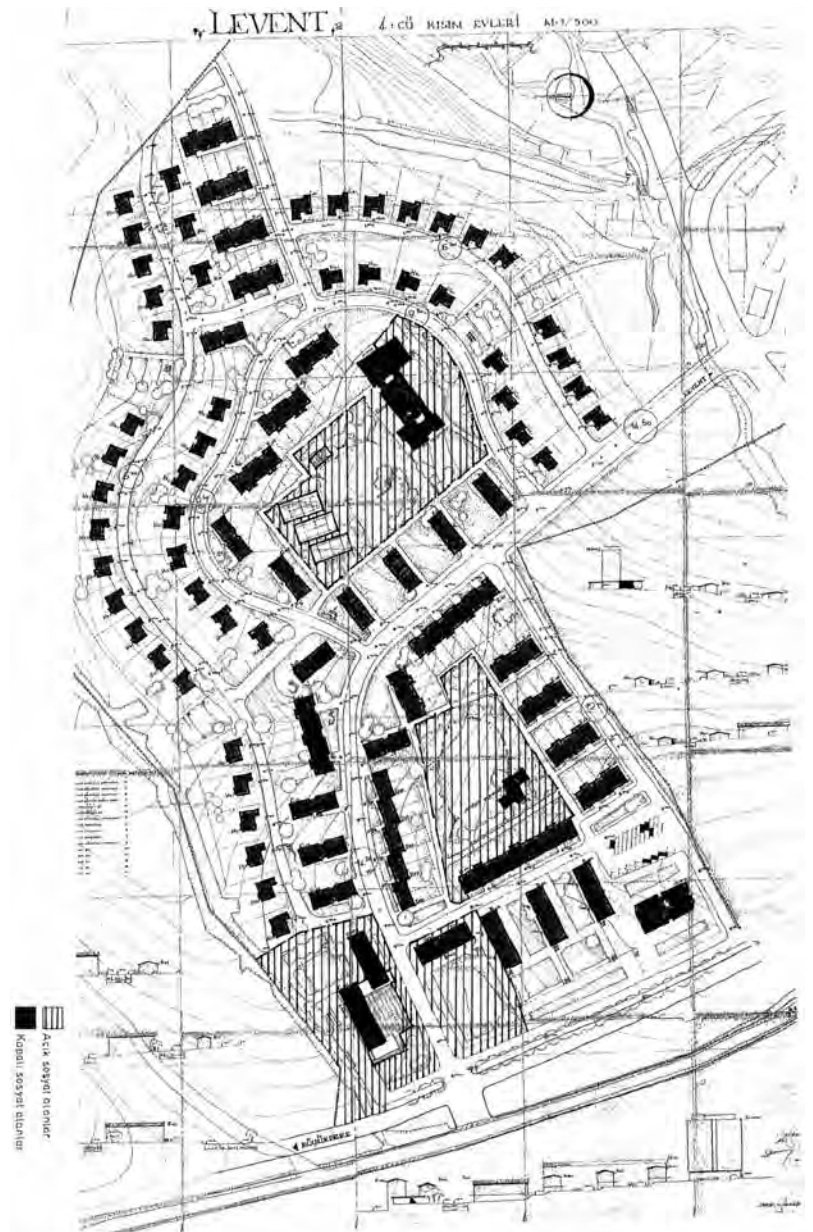
İstanbul sanayisinin sermaye yapısı küçük ve orta boy işletmeler ağırlıklıdır. 1964 yılındaki sayımda İstanbul’daki küçük işletmelerin sayısı 30.579 büyük işletmelerin sayısı 1.293 bulunmuştur (Tekeli, 2013, s. 121). Sanayi sektörüne ayrıcalık tanımaya istekli siyasi iradenin küçük ve orta boy işletmelerin konut alanlarının içinde gelişmesine olanak sağlamış olması, mekânsal kurgunun belirleyicisi olmuştur. Hıfzıssıhha Kanunu gereği sadece ağır sanayinin kent dışında kurulması sağlanabilmiş, buna karşılık küçük sanayi kuruluşları başta Kazlıçeşme, Mecidiyeköy, Beykoz olmak üzere, Haliç Bölgesi’nde yer alan mevcut sanayiye eklenerek yayılmıştır.

Sanayi ile iç içe gelişmiş olan gecekondu mahallelerinde, siyasetin kutuplaştığı 1970’li yıllarda, toplumsal mücadele mekânları olarak gerilim siyaseti beslenmiş ve çatışmacı siyasetin sahnesini kurulmuştur. 1980 öncesinde gerilim üzerinden siyasete eklenen gecekondu mahalleleri, 1980 sonrasında siyasi istismarın mekânı haline gelerek, imar rantından siyasi kazanım üretmenin kaynağına dönüşmüştür. Toplumsal gerilimi imar hakları ile nötralize etme becerisi gösteren mekân siyaseti, bu beceriyi farklı ölçeklere taşıyarak sürekliliğini sağlamıştır. 1980’li yıllardan itibaren etkisini sürekli artıracak olan bu mekân siyaseti, kentin çeperlerinde büyük ekolojik yıkıma neden olacak ve toplumun adalet algısı ile oynayarak mekânı toplumsal adalet yörüngesinden çıkaracaktır.

Yeniden Yapılanma, Dağılma ve Dağıtma Dönemi

İstanbul’un, demokratik refleksi dondurulmuş ve adalet algısı ile oynanmış bir toplumsal yapı içinde, 24 Ocak 1980 kararlarıyla somutlaşan neo-liberal akımlara teslim olduğu akılda tutulmalıdır. Ekonomide ve kamu yönetiminde yeniden yapılanmanın yaşandığı 1980’li yıllarda, mekân siyasetine dalgalı bir rejimin egemen olduğu söylenebilir. Bir yandan 1985 yılında çıkarılan 3194 sayılı İmar Kanunu ile yerel yönetimlere plan yapma yetkisi verilerek gücün merkezden yerele dağılmasına olanak sağlanırken, diğer yandan aynı Kanun’un 9. maddesi ile kentin mekânsal gelişmesinin stratejik belirleyicisi olan ulaşım altyapısına ilişkin kararlar merkezi yönetime bırakılmıştır. Merkezi yönetimin mekânsal müdahalelerine zemin hazırlayan bu düzenleme, sonraki dönemlerde pek çok kez yerel yönetimin mücadele etmesi gereken ve kentin mekânsal kurgusunu yapı bozumuna uğratan projelere yasal dayanak oluşturmuş-

Levent Vaziyet Planı
Haydar Karabey Arşivi
(<https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/212944>)

tur. Nitekim, meslek örgütleri ve bilim insanlarının karşı görüşlerine rağmen, raylı sistem yerine lastik tekerlekli araçlarının geçişi için Boğaziçi köprülerinin inşası gerçekleşmiş ve köprülerin bağlantı yollarının tetiklediği yerleşmeler kentin ekolojik eşiklerin ötesinde yayılmasında etkin olmuştur.

Merkezi yönetimin bir diğer müdahale alanı da, turizm alanlarıdır. İmar Kanunu'nun 4. maddesi kapsamında tanımlanan bir istisna olan Turizm Teşvik Kanunu ile belirlenen turizm alanları, kentsel ölçekte görel olarak küçük alanlardır. Ancak, bu alanlarda gerçekleştirilen projeler kentin silüeti başta olmak üzere geri dönülemez etki yaratmaktadır. Kentsel bağlamdan kopuk ve yatırımcının önceliklerine göre planlanan turizm alanları, 2000'li yıllara gelindiğinde yeni bir boyut kazanmış ve bir köşesine konaklama tesisi eklenmiş yüksek katlı konut projelerini yerel yönetimin karar süreçlerinin dışında çıkarmanın aracı haline gelmiştir.

İmar Kanunu'nun yarattığı, merkez ile yerel arasındaki güç dağılımını belirsizleştiren mekân siyasetine rağmen, kentin tarihi ve doğal değerlerinin korunmasına yönelik yasal düzenlemelerin ve yeniden yapılanmanın bu dönemde gerçekleştirildiği belirtilmelidir. 1983 yılında 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu çıkarılarak, koruma sorumluluğu yapı ölçeğinden kentsel ve kırsal alan ölçeğine yükseltilmiş ve bu sorumluluğa sahip çıkacak bilimsel yetkinliğe sahip kurulların oluşmasına yönelik önemli adımlar atılmıştır. Koruma yaklaşımının kurumsallaşmasında, Türkiye'nin 1983 yılında UNESCO Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşmesi'ne taraf olması ve 1985 yılında İstanbul'un Dünya Miras Alanlarında uluslararası koruma kalkını oluşturulması önemli bir rol oynamıştır. Ne var ki, 2000'li yılların mekân siyaseti ulusal ve uluslararası koruma mücadelesine rağmen bir müdahale aracı yaratmıştır. 2005 yılında çıkartılan 5366 sayılı Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Kanunu ile tanımlanan yenileme alanları, sit alanlarını ve site komşu alanları kuşatan hızlı yapılaşmaya dayanak oluşturmuştur. 1995 yılında arkeolojik ve kentsel sit alanı ilan edilmiş olan Tarihi Yarımada'da, 2006'dan itibaren 22 yenileme alanı ilan edilmiş (İstanbul Tarihi Yarımada Yönetim Planı, 2018, s. 73), tarihsel bütünlüğü ve sürekliliği parçalayan, bağlamından kopuk projelere yasal zemin sağlanmıştır. Koruma ve gelişme eksenindeki bu gerilim, bir kurumsal yeniden yapılanma müdahalesini doğurmuştur. Koruma kurullarının, sit alanlarını mekân siyasetinden arınmış bilimsel

değerlerle planlama ve yönetebilme kapasitesi, 2011 yılında 648 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile tanımlanan yeniden yapılanma çerçevesinde zaafa uğramıştır. Doğal sit alanlarının yentimsel olarak ayrılması, doğal ve kültürel olanın varoluşsal bütünlüğünün bozulması, koruma bölge kurulu üyelerinin akademik güvenceden yoksun atanma ve görevden alınma usulü (Ahunbay, Dostoğlu, Ekinci, Madran, 2011) yeniden yapılanmanın amacını yeterince açık etmektedir. Yatırıma adanmış mekân siyasetinin denetlenebilmesinin güvencesi olan atanmış-seçilmiş dengesi, bir kez daha seçilmişler lehine bozulmuş ve doğal sit alanlarında yapılaşma baskısına karşı mücadele cephesi zayıflatılmıştır. Başka bir deyişle, 1980'li yıllarda doğal ve kültürel varlıkların korunmasına yönelik hayata geçirilen etkin yasal ve kurumsal yapının, 2000'li yılların mekân siyaseti ile üretilen kaçış mekanizmaları ile gücünü ve etkisini kaybettiği görülmektedir.

1980'li yıllarda güçlü bir temel atıldığı halde, 2000'li yıllarda ruhu değişen bir diğer kanun da 1984 yılında çıkarılmış olan 2985 sayılı Toplu Konut Kanunu'dur. Barınma hakkı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın güvencesi altında olduğu halde, Toplu Konut Kanunu kapsamında 'sosyal konut' ifadesinin yer almaması şaşırtıcıdır. Bununla birlikte, yasal veya yasal olmayan yollardan özel ve tekil konut üretiminin yarattığı çarpık kentleşmenin aşılabilmesi için, kamu sektörünün etkin ve düzenleyici olabilmesinin yolunu açmıştır. Toplu Konut Kanunu, 1980'li yıllardan itibaren dalgalanan mekân siyasetinin adeta gösterge tablosudur. 2000'li yıllarda Kanun'un neredeyse tüm maddeleri değiştirilerek, sosyal devlet anlayışının konut üretimi için kamu sektörüne tanımlanmış olduğu rol göstermelik düzeyde kalmıştır. Buna karşılık, farklı kaynaklardan beslenen Toplu Konut Fonu'nu kullanma ve her ölçekte plan yapma yetkisi ile donatılan Toplu Konut İdaresi, Devletin en güçlü kurumlarından biri haline gelmiştir. 2004 yılında 5273 sayılı Kanun ile Arsa Ofisi kaldırılarak kamunun arazi stoğunu kullanma yetkisi de Toplu Konut İdaresi'ne devredilmiştir. Kentin çeperlerinde yer alan kamuya ait arazi stoğunun yüksek katlı konut alanlarına dönüşmesinde etkin olan Toplu Konut İdaresi, kentin yoğunluk dağılımının ekolojik eşiklere baskı yaratmasında ve makroformun sıçrayarak yayılmasında oyun kurucu olmuş, özel sektörü de peşinden sürüklemiştir. Sosyal konut üreterek gecekonduların artmasının engellenmesi gerekirken, kâr amacıyla üretilen konut alanları, orta ve üst gelir grubunun alım gücüne göre planlanmıştır. Yoksul kesimin barınma soru-

nunu göz ardı eden toplu konut politikasının tamamlayıcı ögesi imar aflarıdır. Toplu Konut İdaresi'ne bahsedilen büyük gücün amacı dışında kullanılmasını neden olan siyasi irade, ortaya çıkan boşluğu popülist mekân siyaseti ile doldurmuştur. 1980-2000 döneminde 5 ve 2000 sonrası 10 olmak üzere, 15 imar affı çıkarılarak (Tercan, 2018) yasa dışı yapılaşmayı adeta teşvik eden bir mekân siyaseti etkin olmuştur.

1980'li yılların popülist mekân siyaseti, barınma gereksinimi gibi hak temelli bir kaynaktan beslenmektedir. Buna karşılık, 2000'li yıllarda gelindiğinde, özelleştirme operasyonları mekân siyasetine yeni bir boyut katmış ve popülist siyasetin sunduğu çıkar beklentisine seviye atlatmıştır. 1994 yılında çıkarılan Özelleştirme Kanunu, kamuya gelir elde etmek ve kamu giderlerini azaltmak ile gerekçelendirilmiştir. Gerekçeler arasında yer alan Hazineye ait taşınmazların değerlendirilmesinin mekânsal yansımaları 2000'li yıllarda gerçekleşmiştir. 2005 yılında İmar Kanunu'nda yapılan değişiklik ile (3/7/2005 tarihli 5398 sayılı Kanun ile 3/5/1985 tarihli 3194 sayılı İmar Kanunu'nda değişiklik yapılmış ve Ek Madde 3 eklenmiştir) Özelleştirme İdaresi'ne her tür ve ölçekte plan yapma yetkisi verilmesi ile birlikte, stratejik önem taşıyan konumlarda yer alan kamu yapıları ve arazilerini satışa çıkarılmıştır. Finansman gelirine odaklanan özelleştirme operasyonlarının toplumsal sonuçları bir kez daha göz ardı edilmiş ve kritik konumda bulunan arsaların toplum yararına tasarlanması fırsatı kaçırılmıştır. Bunlardan biri de, İstanbul'da ölüm ile sonuçlanan trafik kazalarının en çok yaşandığı on noktadan biri olan ve metrobüs durağını günde 200 bin kişinin kullandığı Zincirlikuyu'dur (www.aa.com.tr, www.cnnturk.com). Zincirlikuyu'da bulunan Karayolları 17. Bölge Müdürlüğü arazisi, 2007 yılında Özelleştirme İdaresi tarafından yüksek emsal değeri ile planlanmış, Şehir Plancıları ve Mimarlar Odası plana itiraz etmiş, ancak dava sonuçlanmadan arazi satılmıştır. Meslek odalarının verdiği mücadeleye rağmen gerçekleşen proje, İstanbul'un kuzey-güney ve doğu-batı yönlerindeki en yoğun ulaşım akslarının keşiştiği, farklı ulaşım türlerinin entegre olduğu kavşağın toplum yararına düzenlenme şansını ortadan kaldırmıştır. Metrobüs kullanıcısı 200 bin kişiye ise maalesef viyadüklerin arasında sıkışarak beklemek layık görülmüştür. Kamu yönetiminin, geliştirilen projelerin toplumsal yaşam üzerinde yaratacağı etkiyi dikkate alarak yatırımcı ile müzakere etmesi beklenir. Ancak, finansal getiri beklentisi ile arazinin gelişme biçiminin toplumsal sonuçları göz ardı edilmiştir. Özelleştirilen kamuya ait

arazilerde ikonik yapılar tasarlayan değerli mimarların, ortaya çıkacak toplumsal sonuçları öngörmesine ve toplum adına sorumluluk üstlenerek kamu yöneticilerinin zihniyetini dönüştürücü telkinlerine gereksinim duyulmaktadır.

1980'li yıllar küresel ölçekte neo-liberal kentleşme dalgasının başlangıcı kabul edilmektedir. İstanbul'da da tekil projeler üzerinden bu dalga'nın izi sürülebilir. Ancak, 2000'li yıllara kadar, mekân siyasetinde yerleşme deneyimi (1985 tarihli 3194 sayılı İmar Kanunu), korumacı yaklaşımın kurumsallaşması (1983 tarihli 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, 1983 tarihli 2960 sayılı Boğaziçi Kanunu) ve popülist imar aflarının (1983 tarihli 2805, 1984 tarihli 2981, 1986 tarihli 3290 ve 1987 tarihli 3366 sayılı kanunlar) etkisi ile küresel neo-liberal dalganın sönmüldüğü söylenebilir. İmar üzerinden yaratılan değer, geniş çaplı kitleler tarafından paylaşılmış ve makul sayılabilecek düzeyde birim yarar dağıtılmıştır. Kuşkusuz, bu kitlesel uzlaşının bir ekolojik bedeli vardır. Orman ve tarım alanları ile su toplama havzalarında ekolojik dengeyi bozan yapılaşma gerçekleşmiştir. Buna karşılık, 2000'li yıllarda mevzuatta yapılan düzenlemeler ve kurumsal yeniden yapılanma ile, neo-liberal dalgayı tsunamiye dönüştüren bir mekân siyaseti egemen olmuştur. Bir yandan tekrarlanan imar afları ile kitlesel uzlaşma korunurken, diğer yandan büyük müdahaleler aracılığıyla dağıtılan değer devleşerek az sayıda kişi veya kurum tarafından paylaşılmaya başlamıştır. Bir bakıma, popülist mekân siyasetinin ürettiği seçmen desteği, büyük hamleler ve müdahaleler ile sıçrayan mekân siyasetinin güç kaynağı olmuştur. İstanbul'un seçmen coğrafyası, popülist mekân siyasetinden yarar sağlamış olan kesimlerin, 2000'li yıllarda ülke ölçeğinde egemen olan muhafazakâr-liberal iktidarın değirmenine istikrarla su taşıdığını ortaya koymaktadır.

İstanbul'da mekân siyasetinin tarihsel akışı, Robert Dahl'ın demokrasiden poliarskiye dönüşen yapıya ilişkin tezini kısmen doğrularken, sosyo-ekonomik olarak dezavantajlı grupların politikaya mekân üzerinden ilgisi ve eklenmesi bakımından ayrılmaktadır (Dahl, 1956).

Zincirlikuyu Metrobüs Durağı
(<https://www.diken.com.tr/>)

Sonuç Olarak

İstanbul'da mekân siyasetinin 100 yıllık tezahürleri, kamu yönetiminde zihniyet dönüşümünün ve sosyal belediyecilikten imarcılığa doğru akan sürecin mekânsal sonuçlarını ortaya koymaktadır. Cumhuriyetin ilanı mekân siyasetinde beklendiği gibi köklü bir değişiklik yaratmamış, yeni bir toplumsal yaşam kültürünü hayata geçirmeye yönelik determinist mekân siyaseti sürdürülmüştür. Buna karşılık, çok partili siyasi hayata geçiş ile birlikte değişim başlamış ve 1950'li yıllardan itibaren oportünist mekân siyasetine geçilmiştir. 1950'li yılların oportünizmi, başta karayolları olmak üzere yatırım alanlarını belirleyen dış politika ekseninde gelişirken, 1980'li yıllarda popülist iç politika eksenine kaymış ve geniş kitlelere yayılmıştır. Bu yayılmanın ekolojik bedeli yüksek olmuştur. 2000'li yıllar ise nokta atışlar ile oportünizminin seviye atladığı yıllar olarak mekân siyasetinin kara lekelerini tarihe geçirmiştir.

Kuşkusuz tüm müdahaleler, karşı mücadelesi yaratmıştır. Verilen mücadeleler sonunda,

Centennial Manifestations of Spatial Politics

Space is the source, aim and instrument of politics. It is targeted to chase and comprehend the reality which makes the space an object of politics throughout the history of the Turkish Republic in this article. Three periods have been identified and a panorama has been displayed based on a limited number of sections taken from each period. In the early years of the Republic, the fundamental spatial transformation initiated by the new regime and widely put in place primarily in Ankara and followed by the other Anatolian cities, has not been applied to Istanbul. However, the space politics prioritizing social gains through educational mobilization, enhancement of the public health systems and improvement of the accessibility of public masses to the arts and cultural events has been embraced. After the establishment of the multi-party system, the development operations initiated by Menderes in a political environment which is prone to speculative interventions have not only caused excessive demolitions but also has made Istanbul the showcase/space of the political power. Istanbul became the destination of massive migration waves triggered by the national economic policies, leading to the transformation of the traditional low-rise buildings into the high-rise ones, supported by the legislation encouraging the construction industry. On the other hand, disregarding the illegal developments and encouraging them by development amnesties laid the antagonistic ground for the populist space politics. Starting from the 1980's, space has become the facilitator of the political misuse through the integration of populist space politics and neo-liberal policies. Nevertheless, the fluctuations of the space politics through the establishment of legislation on preservation and democratization have slowed down the global neo-liberal pressure till the early 2000's. But, the space politics of the 2000's leading to major changes in the legislations and the institutional restructuring magnified the neo-liberal wave. The manifestation of the space politics in Istanbul, shifting from determinism to opportunism over 100 years, has not only led to ecological losses but also withdrew the space out of the orbit of justice.

az sayıda da olsa kazanımlar gelecek yüz yıl için umut vermeye devam etmelidir.

Fatma Ünsal, Prof. Dr., MSGSÜ Mimarlık Fakültesi,
Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

Kaynakça

- Ahunbay, Z., Dostoğlu N., Ekinci, O., Madran, E. (2011), Koruma Alanları Yeniden Tarifleniyor: Gelişmeler Üzerine Uzman Görüşleri, *Mimarlık*, Sayı 362, Mimarlar Odası, Ankara. <http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=376&RecID=2791>
- Bilsel, Cana (2010) "İstanbul'un Dönüşümleri: Prost Planlaması ve Modern Kenti Yaratmak", *Osmanlı Başkentinden Küreselleşen İstanbul'a: Mimarlık ve Kent, 1910-2010*, Der. İpek Yada Akpınar, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul, s. 49-66.
- Boysan, Burak (2020) "Menderes'ten Önce Menderes'ten Sonra", İstanbul Dergisi, Sayı 003, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul. <https://www.istdergi.com/tarih-belge/menderesten-once-menderesten-sonra>
- Dahl, Robert (1956) *A Preface to Democratic Theory*, The University of Chicago Press, Chicago.
- Güneş, Songül (2020) *Muhittin Memduh Üstündağ'ın Hayatı, İstanbul Valiliği ve Belediye Reisliği (1884-1953)*, Medeniyet Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Güneş, Songül (2021) "Muhittin Memduh Üstündağ'ın İstanbul Valiliği ve Belediye Reisliği Dönemi (1926-1938)", *Takın Dönem Türkiye Araştırmaları*, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, sayı 40, s. 279-312.
- İstanbul Tarihi Yarımada Yönetim Planı (2018), İstanbul Tarihi Alanları Alan Yönetim Başkanlığı, İstanbul.
- Ortaylı, İlber, Küçükkaya, İsmail (2012) *Cumhuriyetin İlk Yüzyılı: 1923-2023*, Kronik Kitap, İstanbul.
- Pamuk, Şevket (1994) *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- TBMM Tutanak Dergisi, 28.2.1951, C. 5, s. 1201-1203.
- TBMM Tutanak Dergisi, 26.2.1957, C. 2, s. 910.
- Tekeli, İlhan (2009) "Modernleşme Sürecinde İstanbul Nüfus Dinamikleri Nasıl Değerlendirilmeli?", 4. Aydınlanma Sempozyumu, 10-11 Nisan 2009, Osmanlı Bankası Müzesi, İstanbul.
- Tekeli, İlhan (2013) İstanbul'un Planlamasının ve Gelişmesinin Öyküsü, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Tercan Binalı (2018) "1948'den Bugüne İmar Afları", *Mimarlık*, Sayı 403, Mimarlar Odası, Ankara, s. 20-26.
- Turan, Şerafettin (1963) *Osmanlı Teşkilatında Hassa Mimarları*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü, Ankara. <https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12575/64655>
- Uluskan, Seda Bayındır (2010) *Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- Yöney, Nilüfer Baturayoğlu (2018) "Modern Bir Planlama Deneyimi Ataköy İstanbul", *Mimarist*, Ocak 2018/1, İstanbul, s. 58-68. <https://istanbul tarihi.ist/352-istanbul-baruthaneleri>
- Yurdakul, İlhami (2017) "İstanbul'a İçme Suyu Temini Terkos Suyu", *Z Dergisi Mevsimlik Tematik Dergi: Su ve Şifâ*, Güz 2017/2, s. 154-159. <https://www.aa.com.tr/tr/trafikte-degis-en-hayatlar/istanbulda-en-cok-kazanin-yasandigi-10-kara-nokta-belirlendi/2239850>
- <https://www.cnntrk.com/yerel-haberler/istanbul/merkez/yaklasik-200-bin-kisinin-kullandigi-zincirlikuyu-metrobus-duragi-yenilendi-1640019>
- <https://www.gastearsivi.com/gazeteSayisi/milliyet/1931-06-03>
- <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/27885>
- <http://www.eskiistanbul.net/448/aksaray-bolgesi-hava-fotografi-1959#lg=0&slide=0>
- <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/212944>
- <https://www.diken.com.tr/>

Prost Planı'na Uzanan Kentsel Süreçlerin İzinde İstanbul'da Planlama

Ö. Sıla Durhan

İstanbul'un imar planının hazırlanması için ilk kapsamlı girişim 1933 yılında açılan uluslararası davetli yarışma ile gerçekleşmiştir. Yarışma jürisi üç plan önerisi arasından 1935'te Alman şehircilik uzmanı Hermann Ehlgötze'nin projesini seçmiş, ancak bu proje uygulamaya konulmamıştır. 1936'da ise Fransız uzman Henri Prost İstanbul Nazım Planı ve Programı'nı hazırlamak üzere görevlendirilmiştir.

Öte yandan, Cumhuriyet'in ilk yıllarından Prost Planı'na değin İstanbul'un planlanması ve kentleşmesi ile ilgili pek çok arayıştan ve kentsel müdahaleden söz etmek mümkün. Bu makalede, Erken Cumhuriyet yönetici kadrolarının ivmesiyle hareke geçen; ancak öngörülen biçimde ilerlemeyen, kağıt üzerinde kalmış ya da görmezden gelinmiş kentsel süreçlerin izi sürülerek İstanbul'un değişiminin arka planı tartışılmıştır. Öyle ki, kent bir tasarımcının ürünü olmaktan öte toplumsal bir üründür. Dolayısıyla İstanbul'u anlamak, fiziksel değişiklikleri incelemekle yetinmeyerek toplumsal, ekonomik, tarihsel olanla fiziksel olanın ilişkisini de kurmakla olanaklı hale gelebilir. Bu kapsamda, bu süreçte İstanbul'un nasıl ve hangi araçlarla planlanmak istendiği, kentsel müdahalelerle nelerin amaçlandığı, talepler, tepkiler, eleştiriler Prost dönemine yansımaları ile birlikte değerlendirilmiştir.

Cumhuriyet'in Kuruluşunu İzleyen İlk Yıllarda İstanbul

1920'li yılların başında İstanbul, I. Dünya Savaşı, İtilâf Devletleri'nin işgali ve Kurtuluş Savaşı sırasında yaşadığı sarsıntılarının ve yangınların yarattığı yıkımın etkisindedir. Ankara'nın başkent ilan edilmesi ve Cumhuriyet'in kurulması ile başkentlik ayrıcalığını, ülkenin en önemli ekonomik ve kültürel merkezi olma özelliğini yitirmiş durumdadır. Öte yandan 1855'te kurulan İstanbul Şehremaneti, 1930'da Belediye Kanunu ile görevlerini İstanbul Belediyesi'ne devretmiş, valilik ve belediye başkanlığı aynı çatı altında toplanmıştır (Öner, 2008: 14). Dolayısıyla, belediye olması gereken kararların çoğu Ankara'da verilmektedir.

İstanbul'u dönüştürmeye yönelik girişimler, kentsel sorunlar sürerken, nüfusu¹ ve kentleşme hızı azalmış bir İstanbul'da gerçekleşir. Bununla birlikte, bir yandan siyasi güç odağını elinde bulunduranlar kenti imar etme niyetlerini yinelerken, diğer yandan aralarında Yunus Nadi, Nadir Nadi, Abidin Daver, Burhan Felek, Ahmet Hamdi Tanpınar, Falih Rıfkı Atay, Sıdık Sami Onar'ın olduğu pek çok yazar kentin harabiyetinden, sürekli ertelenen imarın bir türlü gerçekleşmemesinden yakınır.

İstanbul'un içinde bulunduğu olumsuz koşullara rağmen 1922'de bir plan talebi ile karşılaşılır. Bu döneme kadar mevcut durumu gösteren bir imar aracı olarak görülen harita hazırlığı dışında kent planlamasına, kentsel modernleşmeye yönelik adımlar henüz yaygınlık kazanmamıştır. "Keşfiyat ve İnşaat Türk A.Ş. (Societe' Anonyme Turque d'Etudes et d'Entreprises Urbaines)"² tarafından haritalar hazırlanırken haritası biten yerlerden başlanarak imar planları da yapılmaya başlanır (Tekeli, 1993:30). Bu şirket adına 1922'de Carl Christoph Lörcher Beyoğlu bölgesinin 1/2000 ölçekli nazım planını yapar.³ Ankara'nın 1924 tarihli ilk planının müellifi olan Alman mimar Lörcher,⁴ 1924-1926 arasındaki süreyi Türkiye'de ve Yugoslavya'da geçirmiş, Belgrad planını tasarlamış ve uygulanmasına nezaret etmiştir (Cengizkan, 2004:38).

Lörcher, 1926-1928 yılları arasında ise aynı şirket adına Üsküdar ve Kadıköy'ün 1/10.000 ölçekli nazım imar planını hazırlar.⁵ Lörcher'e bu planlarının yaptırılması özellikle yangın geçiren yerlerin yeniden düzenlenmesi ile ilgili olmalıdır. 1868 Hocapaşa yangın alanının düzenlenmesiyle başlayan bu planlama yaklaşımı bir anlamda sürmektedir. İstanbul'da modernleşme çabalarının ana eksenini henüz planlı kentleşme ve gelişme arayışlarının oluşturmadığı 1920'li yıllarda imar planı anlayışının haritacılık alanına yakın durduğu, planlamaya salt arazi ve yol düzenlemeleriyle ilgilenen bir haritacılık eylemi olarak bakıldığı söylenebilir. Lörcher'in paftalarında, kentsel alt-bölgeler oluşturan, topoğrafyayı öne çıkaran, yeşil alanları kul-

lanan bir anlayış göze çarpar. Ancak, bu planlar uygulanmamıştır. Lörcher'den Ankara'nın yanı sıra 1924'te Bursa'nın planını da hazırlaması istenir. Ne var ki, bu plan da uygulanmamış ve Bursa'nın imarı için Prost görevlendirilmiştir (Batkan, 1996: 247-259). Bununla birlikte Cengizkan'a (2004:38,128) göre, 1930'dan itibaren Alman Nasyonal Sosyalist İşçi Partisi ve Hücüm kitaları hizmetinde olan Lörcher'in politik kimliğinin yöneticilerin hoşuna gitmesi olasılığından söz edilebilir.

Elde edilen planların uygulan(a)mamasına, danışılmasına rağmen görevlendirilmeyen uzmanlara ilişkin belirsizliklerle sonraki yıllarda da karşılaşılabilecektir. Bu durum, Cumhuriyet yönetiminin kent planlamasını ve kentin değişimini nasıl algılandığına ilişkin ipuçları içermektedir.

Planlamanın Yasal Çerçevesi ile Birlikte Başlayan Girişimler

Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki kentsel koşulların iyileştirilmesine ve geliştirilmesine yönelik girişimlerden biri, 1924-1928 tarihleri arasında şehreminliği yapan Emin Erkul'un kentin 10 yıllık imar programını belirlemek için kentin ileri gelenlerinin düşüncelerini almasıdır (Teke- li, 1993:30). Kurulan imar komisyonunun üyeleri arasında "eski şehreminlerden müzeler müdürü Halil, Operatör Cemil Paşa, Mühendis Razi, Mimmar Vedat, Limancı Mustafa, eski Konya valilerinden Hüsnü, Reşid Saffet Atabinen" bulunur (Ziyaoğlu, 1971:318). Bu 10 yıllık imar programı hazırlığından sonra 1929'da ise 5 yıllık bir programdan⁶ söz edilmeye başlanır. 1930'lu yıllarda çıkarılan pek çok yasa⁷ ile planlamanın yasal çerçevesi belirlenmiş ve plan elde etme süreci tüm ülke çapına yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Ancak bu yasalar henüz kabul edilmemiş, dolayısıyla belediyelere 5 yıl içinde, gelecek 50 yıl için "müstakbel şehir planı" hazırlama zorunluluğu getirilmemiş iken İstanbul'un imarı için bir program hazırlamak üzere Şehremini Muhittin Üstündağ başkanlığında 1929'da bir komisyon oluşturulur (Anonim, 1929a). "Mektupçu Osman, Heyeti fenniye M. Ziya, Muhasebeci Nuri ve Sıhhiye M. Neşet Osman Bey"den oluşan komisyon, eski şehremini Emin Erkul döneminde hazırlanarak Dahiliye Vekaleti'ne gönderilen ve sonrasında geriye alınan 10 yıllık imar programını da inceleyecektir (Anonim, 1930). Hazırlanan programa göre, Bebek-Yenimahalle sahil yolu genişletilecek, Beyoğlu-Kasımpaşa ve Halıcıoğlu yolu, Aksaray-Topkapı yolu, Cerrahpaşa Caddesi, Eminö-

nü-Unkapamı yolu, Şehzadebaşı-Unkapamı-Beyoğlu Caddesi açılacaktır. Beyazıt-Laleli tramvay caddesi, Eminönü-Unkapamı Caddesi, Gazi Caddesi, Azapkapı-Tarlabaşı Caddesi, Bebek tramvay caddesi, Üsküdar-Beykoz yolunda istimlakler yapılacaktır. Bir stadyum inşa edilecek, eğitim ve sağlık yapıları açılacaktır (Anonim, 1931a). Bu 5 yıllık programda, Prost Planı'nda yer alan bazı ulaşım akslarının ve kentsel donatıların önerildiği görülmektedir. Programın içerdiği bazı imar etkinlikleri uygulanmaya da başlanır. Örneğin, Üsküdar-Beykoz yolu bunlardan biridir. Boğaz'ın diğer yakasında açılması istenen Bebek-Yenimahalle yolu (Anonim, 1931b) ise Prost döneminde, 1938'den itibaren süren yapımı sırasında, sorunlu istimlakleri ve Rumelihisarı Mezarlığı'nın bir kısmının bu yolun yapımından etkilenmesi nedeniyle gündemi meşgul etmiştir (Anonim, 1938a).

Şehir Meclisi'nde ise bu programın bir imar programı niteliği taşımadığı tartışılır. Üstündağ, "müstakbel plan"ı yapılmayan bir şehirde imar programından söz etmenin mümkün olmadığını, 5 yıl içerisinde belediyenin yapacağı işlere yer veren bu programın Belediye Kanunu gereği yapıldığını açıklar. Ardından, programın bir encümen tarafından incelenmesi için verilen soru önergesi kabul edilir (Anonim, 1931c). Üstündağ'ın başkanlığında 11.04.1931 tarihinde toplanan 14 üyeden oluşan encümen (Anonim, 1931d), imar planı için Avrupa'dan uzmanlar çağrılmasına karar verir (Anonim, 1931e). Ancak Dahiliye Vekaleti, iade ederek bu 5 yıllık imar programının düzenlenmesini ister (Anonim, 1931f). Bu döneme kadar alınan fiziksel mekânı ilgilendiren kararlar daha çok mevcut cadde ve sokakların iyileştirilmesine, yangınlardan etkilenen kent parçalarının yenilenmesine ilişkin kısmi uygulamalardır. Önceki dönemlerde bir anlamda haritacılık anlayışına yakın olan planlamanın mutlaka sorun çözmesi beklenmemekte iken artık İstanbul'un modernleştirilmesi düşüncesi zihinleri meşgul etmeye başlamıştır. Ancak, kanun gereği 5 yıllık imar programı hazırlama zorunluluğunun, dolayısıyla planlamanın bir amaç haline getirilmesinin karar alma süreçlerini tıkaması da söz konusudur.

1920'lerin Sonundan 1933'e:

Ankara Yarışmasını Kazanan Uzmama Danışma

1929'da İstanbul'un imarı ile ilgili gündemde olan isim 1928'de Ankara'nın⁸, 1910'da Berlin'in planlanması için düzenlenen yarışmaları kazanan Alman şehircilik uzmanı Hermann Jansen'dir. Jansen'in 1929 ile 1932 yılları arasında

İstanbul'da belediye başkanıyla ya da bürokratlarla yaptığı görüşmeler ve fikirleri sıklıkla gazete haberlerine konu olmaktadır (*Resim 1*). Bununla birlikte, Jansen İstanbul'a ilk defa I. Dünya Savaşı'ndan önce gelmiş, İstanbul'un planına ilişkin mimar Kemalettin ile görüşmüştür (Anonim, 1931g). Ayrıca Alman Dostluk Yurdu'nun temel atma töreninin ardından 1917'de konferansa katılmıştır (Doğuoğlu, 2002:377).

Öte yandan, İstanbul'un bir imar programının hazırlandığı belirden eski şehremini Emin Erkul, bu program geliştirilebileceği halde Jansen'in davet edilmesini anlaşılır bulmamaktadır (Anonim, 1929b). Kentin imarına ve Jansen'in yaklaşımlarına yer verdiği yazı dizisinde⁹ Yunus Nadi ise, bir yandan Jansen'i İstanbul'un imarı için önerirken diğer yandan "milli ve beynelmil salahiyetler arasında" bir yarışma açılmasını ummaktadır (Nadi, 1930:1). 1932 yılına gelindiğinde, Jansen kentte incelemelerini sürdürdüğü sırada (Anonim, 1932a) planın yarışma yoluyla elde edilmesinden söz edilmektedir. Jansen ise İstanbul'un planının hazırlanması konusunda kendisine bir teklif yapılmadığını açıklayarak kent planlamasının özellikle planlı ekonomiyle bağlantılı olduğuna dikkat çeker (Anonim, 1932b). Yaklaşık üç sene boyunca fikirlerine başvuru Jansen ne doğrudan görevlendirilmiş ne de 1933'te açılan yarışmaya davet edilmiştir.

1933'ten 1935'e: Ankara'da Elde Edilen Deneyimin İstanbul'a Aktarılması

Ankara için açılan yarışma sonucunda Jansen'in önerisinin 1932'de onaylanmasından kısa süre sonra 1933 yılı başlarında İstanbul'un imar planının yarışma yoluyla belirlenmesi amacıyla bir kanun teklifi hazırlanır (BCA-30..10.0.0:81.533..5.). Ankara'daki deneyime benzer şekilde, kentin planlamasıyla ilgili görüşlerine başvurulmak üzere Avrupa'dan uzmanlar davet edilir. Bununla birlikte, 14.04.1930 tarihli Belediye Kanunu'ndan sonra çıkarılan 21.06.1933 tarihli Belediye Yapı ve Yollar Kanunu ile şehirlerin 5 yıl içinde geleceğe dönük planlarının yaptırılması zorunlu hale getirilmiştir (Anonim, 1973:76). Bu ivmelerle davet edilen şehircilik uzmanları Almanya'dan Hermann Ehlgötz, Fransa'dan ise Donat Alfred Agache ve Henri Prost'tur. Prost'un katılmayacağını bildirmesi üzerine Fransa'dan Jacques Lambert davet edilir. Uzmanların hazırladıkları avan projeleri ve raporları incelemek üzere bir komisyon kurulur. Belirlenen uzmanın hazırlayacağı plan ikinci bir komisyonun incelemesine tabi tutulacaktır (Anonim, 1934a).

Tarihsel başarıların yüceltildiği ve Türk geçmişinin ulusalcı bir yönde yeniden yapılandırıldığı bu dönemde planlamanın yabancı uzmanlara emanet edilmesi tepki de toplamaktadır. Örneğin Burhan Arif'e (1933) göre, İstanbul Türk uzmanlar tarafından en iyi şekilde planlanabilir. Türk Mimarlar Birliği, komisyonun oluşturulması sırasında birliğin görüşlerine başvurulmamasını eleştirirken (Anonim, 1934b), Ticaret Odası ise, komisyon üyeleri arasında bir iktisatçı ile bir liman uzmanının yer almasını önermektedir (Anonim, 1934a). Komisyon 1934 yılı başında toplanır (Anonim, 1934c). Üyeler arasından seçilen 7 kişilik encümen (Anonim, 1934d) tarafından hazırlanan rapor¹⁰ komisyon üyelerine iletilir. Aralarında mimar Sabri (Oran), Ernst Egli, Celal Esad (Arseven), Salah Cimcoz, Yahya Kemal (Beyatlı), Fen İşleri Müdürü Yusuf Ziya (Kocainan), Refik Ahmed, Eski Müzeler Müdürü İstanbul Saylavı Halil, Avni Yağız, Feridun Manyasi (Anonim, 1935a), Profesör Neşet Ömer, Sadeddin Ferid, mühendis Bürhaneddin, Ticaret Odası'ndan Ahmed (Anonim, 1935b) gibi isimlerin bulunduğu 34 kişiden oluşan komisyon 05.02.1935 tarihinde tekrar toplanır. Üyeleri arasında sanat çevrelerinden isimlerin,

Resim 1. Jansen'in 1931'de İstanbul'un imarı ile ilgili çalıştığına ilişkin bir haber, (Anonim, 1931g).

bürokratların yer aldığı komisyonun içerdiği çeşitlilik, üyelerin belirlenmesinde merkezi otoritenin yönlendirmesinin etkili olduğunu düşündürmektedir. Bu yıllarda gelenek ve kültür ile özdeşleşmiş bir geçmişi temsil ettiğine inanılan Yahya Kemal komisyon toplantısında bir konuşma yaparak oyunu Ehlgötz'e vereceğini şöyle açıklar: “Bu Alman bir parça milliyetperverlik hissetmiş bir Almandır. Bu inkişafı bizim mütehasıslarımızın eline bırakacak kadar (...) milli bir mütehasıssımız yoktur” (Beyatlı, 1993). Mimar Sabri (Oran), Ehlgötz'ün “daha ilmi bir sistem takip etmiş olmasının bu zata emniyet edilebileceği kanaatini verdiğini” belirtirken, Fen İşleri Müdürü Yusuf Ziya (Kocainan), Ehlgötz'ün diğerlerinden “daha liyakatli” olduğunun altını çizer. Refik Ahmed Ehlgötz'ün düşüncelerinin diğerlerinden üstün olduğunu iddia ederken, eski Müzeler Müdürü Halil ise Rio de Janeiro'nun planlamasını yaptığı için Agache'ın tercih edilmesi gerektiğini düşünmektedir (Anonim, 1935a). Komisyon çalışmalarını sürdürürken Abidin Daver (1935:3), planlamanın ekonomik bir gerçeklik olduğunun altını çizer. Belediye Yollar ve Köprüler Müdürü mühendis Galip Alnar ise Ehlgötz'ün İstanbul limanına dair önerilerini eleştirerek liman sorununa yönelik fikirlerini belirtir (Alnar, 1935).

İmar planının Ehlgötz tarafından hazırlanmasına 26.02.1935 tarihli oylamada 22 oyla karar verilir

(Anonim, 1935b). Ancak, bir süre sonra kararın Dahiliye Vekaleti tarafından onaylanmadığından söz edilmeye başlanır (Anonim, 1935c). Sonuçta Ehlgötz'ün planı uygulamaya konulmamıştır. Seçilmesine rağmen bu projenin neden uygulanmadığına ilişkin bir bilgi bulunmamaktadır.

1935'ten 1938'e: Kağıt Üzerinde Kalan Fikirler

Ehlgötz'ün önerisinin seçilmesinin hemen ardından İstanbul'un imarı ile ilgilenmek ve bir rapor hazırlamak üzere Alman mimar Martin Wagner görevlendirilmiştir. İstanbul Belediyesi İmar İşleri Müşavirliği'nde çalışması 28.02.1935 tarihinde onaylanan (BCA-30..18.1.2: 52.14..10.) Wagner, 1937 yılı Temmuz ayına dek bu göreve devam etmiştir. 1925 yılından Türkiye'ye geldiği 1935 yılına dek dönemin mimarlarıyla birlikte bir dizi proje uygulaması gerçekleştirmiş olan Wagner, 1926-1933 yılları arasında Berlin Planlama Departmanı Başkanlığı yapmıştır. Hitler Almanyası'ndan ayrılmak zorunda kalan Wagner'in Türkiye'ye göç etmesinde rolü olan kişiler ise mimar Walter Gropius ile Hans Poelzig'dir (Nikolai, 1998:126).

Wagner'in belediye bünyesindeki ilk çalışmaları, imar planının ve imar kanununun ana ilkelerini ortaya koymak olur (Nikolai, 1998:128). Görevinin ilk aylarında kendisine Atatürk için bir yazlık köşk tasarlanması ve Florya sahil düzenlemesi görevi verilir. 1935'te Prost Yalova'da bir kaplıca yerleşimi planlamak üzere Türkiye'de iken (BCA-30..18.1.2: 52.17..1.) Florya projesi ile ilgili Prost ve Wagner'in de katılımıyla belediyede bir toplantı yapılmıştır (Anonim, 1935d). Ancak, on ay sonra bu proje için görevlendirilen Seyfi Arkan olur. Florya projesi dışında, Yenikapı Limanı projesi, Galata Rıhtımı için açılan yarışmaya paralel olarak bir terminal projesi kapsamında da Wagner'e başvurulur (Nikolai, 1998:210). Wagner, görevine devam ederken 1936'da Prost İstanbul Belediyesi Şehircilik Mütehasıslığı görevine başlar. Wagner ise Gropius'a yazdığı mektuplarda kendi pozisyonunu sorgulamakta, Prost ile ayrı çizgide olduklarını ve bu nedenle onunla çalışmanın olanaksız olduğunu anladığını ifade etmektedir (Nikolai, 1998:128). Öte yandan, Prost'un görevlendirilmesinden önce başlamış olup daha sonra Prost planında yer alan kimi imar etkinliklerine Wagner'in emek verdiği söylenebilir. Wagner, Eminönü Meydanı'nın ve Eminönü-Eyüp arasındaki bölgenin düzenlenmesi ile ilgili çalışmış (Anonim, 1935e) (Resim 2), İstanbul Belediyesi'ne devredilen Surp Agop Mezarlığı arsasında yapılacak olan “asri mahalle” için görevlendirilmiş

Resim 2. Wagner'in 1935'te Eminönü-Eyüp arasındaki bölge ile ilgili çalışmalarına ilişkin bir haber, (Anonim, 1935g).

(Anonim, 1935f), Atatürk Köprüsü'nün düzenlenmesi için bir proje hazırlamıştır (Anonim, 1938b). Ne var ki, hazırladığı projelerin çoğu ve imar raporu¹¹ kağıt üzerinde kalır. Bu çalışmalar dışında Wagner, 1936-1938 yılları arasında Arki-tekt'te ağırlıklı olarak kent planlamasının sosyal ve ekonomik boyutlarını vurguladığı çok sayıda yazı kaleme alır. 1937'de Emin Onat ile birlikte İstanbul için bir ulaşım analizi de hazırlar (Nikolai, 1998:128).

Sözleşmesinin uzatılmaması üzerine Wagner, 27.11.1937 tarihinde Nafia Vekaleti Şehircilik Mütchassısı olarak Yapı İşleri Umum Müdürlüğü'nde görevlendirilir (BCA-30..18.1.2: 80.96..19.). Projeleri, makaleleri, verdiği dersler ve konferanslarla Wagner'in kent planlama pratiğine ve politikalarına katkıları olmuştur. İstanbul'a ilişkin bölgesel bağlamda analizleri döneme göre oldukça ufuk açıcı olmakla birlikte beklentileri karşılamış gözükmez. 1930'lar Türkiye'sinin politik ve kültürel ortamında daha fazla etkili olabilmesinin önündeki tıkanıklıkları fark eden Wagner, Harvard Üniversitesi'ne gitmek üzere Türkiye'den ayrılmaya karar verir.

Değerlendirme

Cumhuriyet'in ilk yıllarında, içinde bulunduğu koşullarda İstanbul'un planlamaya ihtiyacı olup olmadığı, planlamanın hangi kaynaklarla gerçekleştirilebileceği, kavramsal içeriği, kentli tarafından talep edilip edilmediği ya da plan elde etme yöntemleri irdelenmeden bürokratik seçkinler tarafından çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. İstanbul planlanarak "gelişi güzel icraattan ziyade fen ve ilim dairesinde hareket edilecek bir imar tarzına kavuşacaktır" (Anonim, 1932c). Plansız kent, yönetimin özlemleri doğrultusunda planlıya dönüşecek ve üstelik bu 'doğru' plana bağlı kalıp neredeyse sonsuza dek düzenini koruyacaktır. Bu bağlamda, plan ve planlama uzmanının birer bir temsilîyet nesnesi olarak algılandığı söylenebilir. Genel olarak plan, bürokrasinin eylemlerinin aracı olan, mutabakat süreçlerine yaslanmayan, büyük oranda kentin görüntüsünün değiştirilmesine yönelik neredeyse simgesel bir nesnedir. Kentin geleceğine karar verme yetkisine sahip olanların çağdaşlık idealini temsil eder. Dolayısıyla, Cumhuriyet ideolojisinin sunduğu yeni yaşam biçiminin uygulama alanı olabilmesi için İstanbul'un da planlanması amaçlanır.

İstanbul, aynı zamanda merkezi otoritenin gücünü sergileyebileceği verimli bir zemini tanımlamaktadır. Öyle ki, merkezi otoritenin İstanbul'un imarı konusundaki yönlendirme

gücünü ve denetimini elden bırakmak istemeyişini bu makalede tartışılan tüm girişimlerde izlemek mümkündür. Merkezi yönetim planlamanın yasal çerçevesiyle de İstanbul Belediyesi üzerinde denetim sağlar. Ancak, yasal yollarla bir denetleme mekanizmasının nasıl oluşturulacağı pek de bilinmemektedir.

Geç Osmanlı döneminden itibaren kullanılan bir araç olan yabancı uzman emeğinden yararlanma ise İstanbul'un planlaması bağlamında en sık başvurulan yöntemdir. Yabancı uzmana başvurma bir anlamda çağdaş uygarlık düzeyini yakalama idealini temsil eder. Zira kentsel modernleşme, model olarak alınan Batı kentlerine benzeme sürecidir. Yabancı uzmanlar tarafından hazırlanan çoğu çalışmanın değerlendiril(e)memesi ise karar verme mekanizmalarının tıkanıklığına işaret eder. Bununla birlikte, imar programları oluşturmak veya uzmanların planlarını incelemek üzere çeşitli komisyonlar oluşturulmuştur. Komisyon üyelerinin eleştirel yaklaşımlar sergiledikleri, direnç gösterdikleri veya komisyonun tepkiler aldığı durumlarla da karşılaşılır. Ancak, ortaya konulan taleplerin, tepkilerin çok fazla dikkate alındığı söylenemez. Öte yandan, gerek imar programlarında yer alan bazı önerilerin gerekse yabancı uzmanların kimi çalışmalarının izleriyle Prost'un hazırladığı planlarda karşılaşılmaktadır (Durhan, 2009).

Cumhuriyet'in ilk yıllarından Prost dönemine uzanan İstanbul'a ilişkin kısmen gerçekleşmiş, sekteye uğramış ya da kağıt üstünde kalmış kent planlama çabaları; uyulması gerekli yasalarla ivmelenen, çıkarları ve beklentileri farklı aktörler arasındaki çeşitli çatışmaları, tartışmaları ve uzlaşmaları içeren, kentsel mekanın üretilmesi ve biçimlendirilmesiyle ilgili pek çok meslek insanının fikir ürettiği, dolayısıyla çok katmanlı bir güzergahı gözler önüne sermektedir. ■

Ö. Sıla Durhan, Prof.Dr., Işık Üniversitesi, Sanat, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü

Notlar

1. 20. yüzyılın başında 1.000.000'u aştığı tahmin edilen İstanbul'un nüfusu 1927 sayımında yaklaşık 700.000'e düşmüştür (Bayrak, 1996: 176).
2. 24.2.1925 tarihli (BCA-30..10.0.0: 189.293..5.) numaralı belgeye göre "Ankara'da istasyon caddesinde Vakıf oteli inşaatını" Keşfiyat ve İnşaat Türk Anonim Şirketi yapmış, 22.7.1925 tarihli (BCA-30..18.1.1: 14.46..16.) numaralı belgeye göre "silah fabrikası tüfek kısmı genişletme inşaatı" Keşfiyat ve İnşaat TAŞ.'ye ihale edilmiş olup 15.11.1925 tarihli (BCA-30..18.1.1: 16.72..17.) numaralı belgeye göre "Ankara ve civarında inşası kararlaştırılan Telsiz-Telgraf istasyonu ile müstemilatının pazarlık suretiyle Keşfiyat ve İnşaat TAŞ.'ye yaptırılması" söz konusudur.
3. 1922 tarihli 1/2000 ölçekli Pera-Galata paftaları 9 adet olup üzerinde planların Valiliğin mülkiyetinde olduğu yazılıdır.

4. Keşfiyat ve İnşaat Türk Anonim Şirketi'ne 30.12.1923 tarihinde ismarlanan ve Lörcher'e hazırlanan Ankara'nın ilk planı 30.05.1924 tarihinde Ankara Şehremaneti'ne teslim edilmiştir (Cengizkan, 2004:36).
5. 1926-1928 tarihli 1/10000 ölçekli Üsküdar'ın şekli müstakbeline ait planlar; I: taksimatı irae eder plan, II: cad-deleri irae eder plan, III: bahçe ve parkları irae eder plan, IV: hanelerin taksimatını irae eder plan olup 4 addettir.
6. Anonim (1929), *Karagöz*, 26 İkincikanun (aktaran: Özer, 2006:133).
7. 1930-1935 yılları arasında çıkarılan yasalar, 1930 yılında çıkarılan 1580 sayılı Belediye Kanunu ve 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, 1933 yılında çıkarılan 2290 sayılı Yapı ve Yollar Kanunu ve 2033 sayılı Belediye Bankası Kuruluş Kanunu, 1934 yılında çıkarılan 2497 sayılı Belediyeler İstimlak Kanunu ile 1935 yılında çıkarılan 2763 sayılı Belediyeler İmar Heyeti Kuruluş Kanunu'dur (Tekeli ve Ortaylı, 1978: 50-66).
8. 23.07.1932 tarihli Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile onaylanan Jansen Planı kapsamında hazırlanan Beş Yıllık Uygulama Planı 09.06.1934 tarihinde uygulamaya konmuştur (Tekeli, 1982:62).
9. Nadi, Y. (1929) "Yansenle karşı karşıya.", *Cumhuriyet*, 5 Teşrinievvel, s.1.; Nadi, Y. (1929) "Yansenin fikirleri", *Cumhuriyet*, 4 Teşrinievvel, s.1.; Nadi, Y. (1930) "İstanbul'un imarı", *Cumhuriyet*, 15 Temmuz, s.1; Nadi, Y. (1930) "Plân ve program", *Cumhuriyet*, 31 Temmuz, s.1.
10. Hazırlanan bu rapor "İstanbul Şehrinin Planı" başlığı ile *Arkitekt* Dergisi'nde yayınlanmıştır. Bkz. Anonim, 1935.
11. Wagner, M. (1998) "İstanbul Havalisinin Planı", *İstanbul Araştırmaları*, 7, s.237-266 [Ayrıca bkz. Wagner, M. (1936) "İstanbul havalisinin planı", *Arkitekt*, 10-11, s.301-306 ve Wagner, M. (1936) "İstanbul havalisinin planı", *Arkitekt*, 12, s.333-337]

Kaynaklar

- Alnar, G. (1935) "İstanbul'un Liman Meselesi", *Arkitekt*, 11-12, s.325-326.
- Anonim (1929a) *Cumhuriyet*, 5 Haziran, s.2.
- Anonim (1929b) *Cumhuriyet*, 4 Eylül, s.2.
- Anonim (1930) *Cumhuriyet*, 12 Kanunuevvel, s.2.
- Anonim (1931a) *Cumhuriyet*, 2 Nisan, s.2.
- Anonim (1931b) *Cumhuriyet*, 20 Nisan, s.2.
- Anonim (1931c) *Cumhuriyet*, 6 Nisan, s.1, 3.
- Anonim (1931d) *Cumhuriyet*, 12 Nisan, s.1, 4.
- Anonim (1931e) *Cumhuriyet*, 13 Nisan, s.2.
- Anonim (1931f) *Cumhuriyet*, 19 Haziran, s.2.

Urban Planning in İstanbul on the Trace of Urban Processes Leading to The Prost Plan

In the early Republican period, the urban development of İstanbul was seen as a necessity of modernization. In this context, although Hermann Ehlgötz's project was selected in the international competition opened in 1933 for the master plan of İstanbul, Henri Prost was commissioned in 1936. However, from the early years of the Republic until the Prost period, it is possible to mention many initiatives related to the planning of İstanbul. These include the urban development programs of the İstanbul Municipality, the experiences of Carl Christoph Lörcher, Hermann Jansen, Hermann Ehlgötz, Donat Alfred Agache, Jacques Lambert, Martin Wagner. This article traces the urban processes that were set in motion with the impetus of the Early Republican rulers but did not proceed as envisioned, did not materialize or were ignored, and discusses the background of İstanbul's transformation. In this process, what was aimed with urban planning, how and with which tools İstanbul was planned, the events, demands, reactions and criticisms experienced before the city was planned were evaluated together with their reflections on the Prost Plan. As a result, it can be seen that the city is not only a coherent planned product, but is also shaped by unfinished, interrupted or partially realized efforts.

- Anonim (1931g) *Cumhuriyet*, 10 Teşrinisani, s.1, 4.
- Anonim (1932a) *Cumhuriyet*, 26 Nisan, s.2.
- Anonim (1932b) *Cumhuriyet*, 13 Teşrinievvel, s.2.
- Anonim (1934a) *Cumhuriyet*, 4 Mayıs, s.3.
- Anonim (1934b) *Cumhuriyet*, 21 Ocak.
- Anonim (1934c) *Cumhuriyet*, 22 Ocak.
- Anonim (1934d) *Cumhuriyet*, 12 Kanunuevvel, s.2.
- Anonim (1935a) *Cumhuriyet*, 6 Şubat, s.5.
- Anonim (1935b) *Cumhuriyet*, 27 Şubat, s.5.
- Anonim (1935c) *Cumhuriyet*, 19 Mart, s.4.
- Anonim (1935d) *Cumhuriyet*, 9 Haziran, s.2.
- Anonim (1935e) *Cumhuriyet*, 14 Ağustos, s.5.
- Anonim (1935f) *Cumhuriyet*, 20 Eylül, s.2.
- Anonim (1935g) *Cumhuriyet*, 22 Ağustos, s.2.
- Anonim (1938a) *Cumhuriyet*, 29 Mayıs, s. 2.
- Anonim (1938b) *Cumhuriyet*, 22 Haziran, s.2.
- Anonim (1935) "İstanbul Şehrinin Planı", *Arkitekt*, 2, s.61-68.
- Anonim (1973) *50 Yılda İmar ve Yerleşme 1923-1973*, İmar ve İskan Bakanlığı Yayını, Ankara.
- Arif, B. (1933) "İstanbul'un Planı", *Arkitekt*, 5, s.154-161.
- Batkan, Ö. (1996) "Bursa Kentsel Gelişim ve Planlama Süreci", (der. E. Yenal), *Bir Masaldı Bursa*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s.247-259.
- Bayrak, M. O. (1996) *İstanbul Tarihi, İnkılap Kitapevi*, İstanbul.
- Beyath, Y.K. (1993) "Şehrin İmarını Şehir Halkı Yapacak", İstanbul, 4, s.98-103.
- Cengizkan, A. (2004) *Ankara'nın İlk Planı 1924-25 Lörcher Planı: Kentsel Mekan Özellikleri, 1932 Jansen Planı'na ve Bugüne Katkıları, Etki ve Kalıntıları*, Ankara Enstitüsü Vakfı-Arkadaş Yayıncılık, Ankara.
- Daver, A. (1935) "Ben mimar profesör parayı tercih ederim", *Cumhuriyet*, 8 Şubat, s.3.
- Doğuoğlu, M. M. (2002) *19. Yüzyıl İstanbul'unda Alman Mimari Etkinliği*, Doktora Tezi, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Durhan, Ö. S. (2009) *Erken Cumhuriyet İstanbul'unda Kentsel Değişim (1928-1950)*, Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Nadi, Y. (1930) "İstanbul'un imarı", *Cumhuriyet*, 15 Temmuz, s.1.
- Nikolai, B. (1998) *Moderne und Exil: Deutschsprachige Architektoren in der Türkei 1925-1955*, Verlag für Bauwesen, Berlin.
- Öner, E. (2008) *İstanbul Şehremaneti (Belediyesi)'nin Kuruluşu ve 1917 Yılı Bütçesi*, T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara.
- Özer, İ. (2006) *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yaşam ve Moda*, Truva Yayınları, İstanbul.
- Tekeli, İ. ve İ. Ortaylı (1978) *Türkiye'de Belediyeciliğin Evrimi*, I. Belediyecilik Araştırma Projesi, (ed. E. Türkcan), Türk İdareciler Derneği Bilimsel Araştırma Dizisi: 2, Ankara.
- Tekeli, İ. (1982) *Türkiye'de Kentleşme Yazıları*, Turhan Kitabevi, Ankara.
- Tekeli, İ. (1993) "1839-1980 Arasında İstanbul'un Planlama Deneyimleri İcabında Plan", İstanbul, 4, s.26-37.
- Wagner, M. (1998) "İstanbul Havalisinin Planı", İstanbul Araştırmaları, 7, s.237-266 [Ayrıca bkz. Wagner, M. (1936) "İstanbul havalisinin planı", *Arkitekt*, 10-11, s.301-306 ve Wagner, M. (1936) "İstanbul havalisinin planı", *Arkitekt*, 12, s.333-337]
- Ziyaoglu, R. (1971) *İstanbul Kadıları Şehremanleri Belediye Reisleri ve Partiler Tarihi 1453-1971 İdari-Siyasi, İsmail Akgün Matbaası*, İstanbul, 1971.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi belgeleri:
 BCA-30..10.0.0: 189.293..5.
 BCA-30..18.1.1: 14.46..16.
 BCA-30..18.1.1: 16.72..17.
 BCA-30..10.0.0: 81.533..5.
 BCA-30..18.1.2: 52.14..10.
 BCA-30..18.1.2: 52.17..1.
 BCA-30..18.1.2: 80.96..19.

Bugünden Düne Bakmak: 1937 Henri Prost Planı

İpek Akpınar

İstanbul'un 20.yüzyıl ortalarındaki yeniden inşası iki kısımda gerçekleşir: 1936'da Fransız mimar ve kent tasarımcısı Henri Prost (1874-1959)¹, İstanbulu güzelleştirmek ve modernleştirmek için kentin ilk master planını hazırlaması amacıyla davet edilir. 1937'de teslim ettiği planda Prost, işlevsel bölgeleri, geniş meydanları ve onsekiz parkı güzelleştirme temasıyla bağlayan geniş bulvarlar projelendirir (*Şekil 1*) (Akpınar, 2003, 2010, 2016; Bilsel, 2010). 2. Dünya Savaşı'nın koşulları altında, planın bazı kısımları onbeş yıl boyunca uygulanır. 1950'deki genel seçimlerin ardından yerel seçimleri de kazanan Demokrat Parti (DP), Fransız tasarımcının anlaşmasını yenilemez. Bu, İstanbul'un yeniden inşasında ikinci etaba işaret eder: kent planı için sorumluluk, Prost Planı'nı revize eden Türk uzmanların ellerine teslim edilir. 1956'da, Başbakan Adnan Menderes kentsel imar için sorumluluk alır, 1960'daki askeri darbeye ikti-

dardan düşene dek takip eden dört yıl boyunca, yoğun yol inşası, sokak genişletme, eski yapıların yıkımı ve yenilerinin inşası dönemini başlatır. Plan uygulamasına 1960larda da devam edilir. Plan, 1985'lerde Belediye Başkanı Bedrettin Dalan yıkımlarında Tarlabası Bulvarı ve Haliç kıyılarının açılmasında esin kaynağıdır.

Bu çalışma, Paris'teki Fransız Mimarlık Enstitüsü'ndeki (IFA) arşiv malzemesine (Bilsel, Akpınar, Yerasimos, Pinon, 2008) dayanarak yürütülen araştırma projesinden yararlanarak, Prost Planı'nın kamusal mekanlarının, yalnızca 'güzelleştirme' anlamına gelmediğini, aynı zamanda ulus-devletin idari ve kültürel reformlarını fiziksel olarak görselleştiren güçlü semboller olduğuna işaret eder. Çalışma, 1937 Prost Planından hareketle, öncelikle kentin Cumhuriyet dönemi mimari ve kentsel açılımlarının izlerini sürüyor; kamusal mekan önerilerinin, seküler toplumsal yaşam açısından önemini aktarıyor.

Şekil 1. 1937 Prost Planı.
IFA Arşivi.

Ardından 1950lerdeki kentsel ve mimari ölçekteki uygulamaları bugünden bakarak değerlendiriyor.

Laik Cumhuriyetin 100.yılında, Prost Planına sekülerleştirici kazanımları açısından bakmak, kentsel ve toplumsal ortak geleceğimiz için veri sağlayabilir.

1937 Planında Kamusal Mekanlar: Sekülerleştirici Etki

“İstanbul çalışmak zorunda olduğum en güzel sanat eseri [...] İstanbul’un yeni çehresi genç cumhuriyeti onurlandıracaktır” diye yazan Prost (1948), erken Cumhuriyet döneminin değişim ortamında, İstanbul master planını ve kamusal mekanlarını hazırlar.² Kent için, mezarlıklarda veya tarihi yarımadaadaki eski yangın yerlerinde konumlanan onsekiz parkın arasında en geniş kapsamlı ve modern öneri, Taksim’deki Avrupa bölgesinin merkezi içindir.³ Bu rekreasyon ve kültür alanı, kentin 19. yüzyılda gelişen merkezi Beyoğlu ile 20. yüzyıl başında oluşan semti Şişli arasındaki yeşil alanı kapsar. Plan, 19. yüzyıl kapitalizminin dönüştürdüğü Beyoğlu ile II. Meşrutiyet sonrasında gelişen Şişli arasındaki kültür vadisinde; yürüyüş yolları, çok amaçlı salonları, stadyumu, tiyatro ve sergi alanları ve operası ile bütüncül bir kentsel deneyimi sunar. Zamanın İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı Lütfi Kırdar projeden “burası alelade bir park değil, benzerlerini Avrupa başkentlerinde

gördüğümüz bir *promönad* alanıdır. Tıpkı Paris’in göbeğindeki Trocadero Bahçesi, Londra’daki Hyde Park gibi insanların şehir hayatının yorgunluğunu atabilecekleri bir yerdir” diye söz eder (Kırdar, 1940). Yeni bir toplumsal varoluş çerçevesinde düzenlenen kültürel ve sportif eğitim mekanları, yeni konutlar ve kamusal mekanlar, kültür vadisini fizikselleştirir.

Bugün Avrupalılaştırma, nezihleştirme, sekülerleştirme, vatandaşlaştırma üzerinden okunabilecek geometrik düzen, sırayla dikilmiş ağaçlar, muntazam çiçek tarhları, havuz ve heykeller, modern estetik ile fizikselleştiren ‘yeni yapılar’, merkezi veya yerel otoritenin yayınladığı davranış rehberleri eşliğinde kenti güzelleştirirler. Prost’un kentsel tasarımı, İstanbul’u estetize ederken, planlama ve kentsel tasarım disiplinlerini biraraya getirmede önemli rol üstlenir. Planın işlevsel bölgelere ayırım üzerinden mekansallaşması, mimari üzerinden günlük hayata yansımaları cumhuriyetin vitrinidir (Bozdoğan, 2010). ‘Cumhuriyetin vitrini’ne dönüşen bahçeler ve parklar kadar, Boğaz’da ve Marmara kıyılarında halk plajları, gazinolar dikkat çekici sayıya ulaşırlar. Ama Prost’un kamusal mekanları (meydanlar, geziler, çocuk oyun alanları ve eğlence mekanları) estetik kurgudan daha fazlasına işaret ederler. Park ve bahçelerin içinde tasarlanan gazinolar, aile çay bahçeleri, kulüp binaları ile kıyılar boyunca projelendirilen plajlar, deniz kulüpleri, havuzlar, ‘gündelik seküler

Şekil 2. Parklar, kadınları görünür kılar. Henri Prost, IFA Arşivi.

yaşamın' kamusal alandaki sahneleridir. Fransız askeri valisi Lyautey'e yazdığı bir mektupta Prost, "urbaniste, anıtların, parkların ve bahçelerin yardımıyla, politik ve sosyal bir fikri ifade etmekle sorumludur. Güçlü adam olan *urbaniste*, bu aktarımdan sorumludur" şeklinde konumunu açıklar (Prost, tarihsiz). Prost'un *espaces libres* üzerine kendi metinsel ve görsel temsiliyetleri, tasarımı ve cumhuriyetin ideası arasındaki önemli bağı ortaya koyar. Gazeteciler, kendisine İstanbul için neden yüksek sayıda park tasarladığı sorusunu yönelttiklerinde, Prost, çektiği fotoğrafları gösterir. Prost, kent için tasarladığı onsekiz parkın varlığının nedeni olarak, fotoğraflar arkasındaki notlarda, 'kadınları ve çocukları kafesleri dışına çıkarma'yı vurgular (Prost, tarihsiz). Parklar, kadınları 'görünür' kılar (Şekil 2).

Prost, master plandaki kamusal mekan önerilerinin karma bir toplum için radikal toplumsal ve kültürel dönüşümü desteklediğini aktarır (Prost, 1948; Prost, tarihsiz). Kentteki kamusal mekanların cumhuriyet ideası çerçevesinde anlamını kavramak için Prost'un tasarımını, kendi söylemi üzerinden yorumlamak gerekir. "Kısmi olarak uygulandıklarını görmekten tatmin olduğum çizdiğim planlar, eski İstanbul'u önemli ölçüde sarsacaklardır" (Prost, 1943). Prost'un Fransız kolonileri için tasarımında 'yeşillik', toplumun mekansal ayrışımı işlevini üstlenir; Paris'de, vatandaşların gündelik hayatındaki dinlencesi içindir. Laik Cumhuriyet İstanbul'unda ise kadın ve erkeğin karma toplumda entegrasyonu amacını üstlenirler. Diğer bir deyişle, Cumhuriyet ideasında bu mekanlar, daha hijyenik yapısal çevre ile yeni toplumsal yaşama geçişi fizikselleştirirler; planlamanın yalnızca mekansal öğeleri değil, kadın ve erkeklerin özgürce karma kamusal yaşamın keyfini çıkarmalarına olanak sağlayan platformlardır.

1950ler: İstanbul'u Abad Etmek ve Osmanlı Geçmişini Yüceltmek / "Trafığın Su Gibi Akması"

20.yüzyılın ortasında, 'ülkenin gözbebeği' söylemi eşliğinde merkez Başkent Ankara'dan İstanbul'a kaydı. İstimlak kanunlarının çıkmasının ardından başlayan imar hareketleri döneme damgasını vurdu. 1950'deki genel seçimlerin ardından yerel seçimleri de kazanan Demokrat Parti (DP) tarafından Prost'un anlaşması yenilenmedi. 1936'dan beri kentte yaşayan ve kentin planlamasının başında olan Prost, kenti bilmeyen bir yabancı olarak yansıtıldı. Belediye

Meclisi'ndeki milli temalı tartışmalar basında geniş yankı ve taraftar buldu. Bu, İstanbul'un yeniden inşasında ikinci etaba işaret eder. Kent planı için sorumluluk, Prost Planı'nı revize eden Türk uzmanların ellerine teslim edildi. Prost Planı, 1951 (1954) Revizyon Komisyonu Raporu'na göre, geniş bulvarları aşırı vurgulayan, temelde 'hijyen vizyonu'na dayanan, güzelleştirme projesi olarak takdim edildi. Bu takdim, planın çerçevesini çarpıtarak tasarımın yanlış yorumlanmasının temelini oluşturdu.⁴ Master planın 1940'larda uygulanan onsekiz parkına dayanarak Türk akademik çevrelerinde Prost, 'kentsel tasarımcı' gibi davranmakla suçlandı. Mimarlar, planlar ve gazetecilerin İstanbul'un problemleri üzerine eleştirel söylemleri, 1950'lerde Demokrat Partili politikacılar tarafından ödünç alındı. 1950'deki yerel seçimler öncesinde, hükümet sözcüsü Samet Ağaoğlu "İstanbul şimdiye dek ihmal edilmiştir" söylemi ile kentin, "ihmal edilmiş sefalet görünümünü" değiştirmek istediklerini vurguladı (Cumhuriyet, 1950).

Eylül 1956'da Başbakan Adnan Menderes, "dünyanın incisi İstanbul böyle mi olmalıydı?" sorusuyla düzenlediği basın toplantısında "yapılacak ilk işin İstanbul'un Beyoğlu'na karşı" olması gerektiğinin altını çizdi. "Camilerimizi ve çeşmelerimizi geniş yollar boyunca göstermeliyiz. Trafik su gibi akmalı" hedefiyle imar hareketinin çerçevesini betimledi. "İstanbul'u güzelleştirmek ve Osmanlı geçmişini onurlandırmak" söylemi eşliğinde Menderes kentin "tamamen yeni bir çehreye bürüneceğini ve modern bir kent olacağını açıkladı. Kentin hemen her yerinde aynı anda başlayan imar hareketi ile İstanbul devasa bir şantiye görünümüne büründü. Kısmi yol yapımları, bahçe ve parkların inşaatının devamı ve camilerin restorasyon çalışmaları ön planda oldu. Savaşın getirdiği ekonomik zorluklar nedeniyle 1940'larda uygulanamayan yollar ve meydanlar plan revizyonları ardından inşa edildiler. 1956-1960 arasında, kentin kültürel ve fiziksel özellikleri göz önüne almadan yapılan uygulama ile yaklaşık 7.300 istimlak gerçekleştirildi. 1950lerde Türk modernizasyonunun simgeleri olarak takdim edilen Vatan ve Millet caddeleri ön plana çıktılar. Avrupa'ya giden ana yol olan Millet Caddesi, '25 cm kalınlığında beton kullanma', 'yeni iş makinalarıyla bu yolları inşa etme' söylemiyle resmi yayınlarda 'Türkiye modernizasyonunun gururu' olarak takdim edildi. Seçim gezileri sırasında Menderes 1958'de Doğuda, Karade-

nizde ve Diyarbakır'da, İstanbul'da açtığı yollardan bahsetti. Dönemin gazeteleri İstanbul köşeleri yayınlamaya başladı: eskiyen geleneksel ahşap konutlar o dönem Ara Güler'in fotoğrafları aracılığıyla 'mezbelelik' olarak nitelendirildi. "Çirkinliklerden kurtulalım", "tıraş edelim" söylemleri yıkımları meşrulaştırırdı. 1958'de Prost tekrar İstanbul'a davet edildi, görüşleri alındı. Süreçte, Menderes bir Osmanlı kılıcı ve bir tüfeğin önünde Time dergisine kapak oldu, "Konstantin'in yaptığını Menderes yeniden yapacak" söylemini "kapaktaki devlet adamı Menderes" başlığıyla dönemin hükümete yakın olan gazeteleri geniş çapta duyurdular. Londra, Balkanlar, Ortadoğu kentleri arası mekik diplomasisi kurgulayan Menderes, ülkedeyken Ankara'da değil, İstanbul'da Belediye Başkanlığı binasındaki çalışma ofisini kullandı ve kentin 'baş mimarı' olarak adlandırıldı.

Kısacası, imar hareketi geçmişin değerlerine sahip çıkma söylemine rağmen, kozmopolit emperyal kimliğe ve geleneksel mimariye saldırı niteliğine büründü. Bu politik ve ekonomik adımların merkez sahnesi olan İstanbul'da, 'çökmekte olan köhne ve ihmal edilmiş eski Bizans kentini yeniden fethetmek' temel yaklaşım oldu. Hızlı modernizasyon süreci, önündeki köhne engeller olarak nitelendirilen tarihi dokuyu yok etti. Mimari ve kentsel platformlarda, yol ağı inşası, Türk imar hamlesinin başarısı olarak takdim edildi. Yerel ve merkezi seçimler sürecinde propaganda ve kentsel programlar, zaferlerle dolu Osmanlı geçmişi ile çevrili Türkçülük söylemi ve modernleşme ile çevrilidir (Keyder, 2004). İstanbul'un abat edilmesi süreci hem uluslararası ilişkilerde hem ulusal arena da ön plana çıkmıştır. İmar hamlesinin temel nitelikleri; yıkım, çabukluk ve para akışıdır. Görünür kılmak, genişlik, büyüklük ve çokluk en çok vurgulanan kavramlardır. 1950'de çok partili demokrasiye geçişte söylem orta sınıf için yeni yaşam bölgeleri tasarlamak, diğer bir deyişle, Türkiye'de küçük Amerika'yı yaratmak, ilk kez dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar (1950-1960) tarafından dile getirildi. Bu Amerikan rüyası ve yeni ev hayatı, Amerikan ev aletleriyle desteklenmelidir: bu anlayış, 'Amerikalıların yaptığını yapın' reklamları eşliğinde sunuldu.

1960 yılında Avrupa Konseyine bağlı Belediyeler Birliği, 1959 *Le Prix de L'Europe* Ödülünü, 2. Dünya Savaşı sonrası kentsel inşasını desteklemek için İstanbul'a verdi. Ödülün yerel politikacılar için simgesel anlamı büyüktü:

İstanbul'un, uygar batının parçası olduğu artık resmen kabul edilmişti.

27 Mayıs 1960'taki askeri darbe sonrası Menderes ve Demokrat Parti'nin ileri gelenleri istimlakler, ödenemeyen bedeller nedeniyle de yargılandılar. 300 parsel istimlakinin bedelinin ödenmeden yıkımının gerçekleştirilmesi asli dava olan anayasayı ihlal etme suç dosyası ile birleştirildi. Ve İstanbul imar hareketinin sorumlusu 'baş mimar' lakaplı Menderes olarak sunuldu. Yargılama süreci sonundaki infaz, dönemi tabulaştırdı, toplumu kutuplaştırdı ve sosyo-ekonomik konular kamuoyunda uzun yıllar tartışılmadı.

Sonuç Yerine

1937 Prost Planı, muhafazakar bir cemaatte, modern seküler bir Avrupa kenti yaratmanın politik ve mekânsal çerçevesini ortaya koyar. Prost'un önerileri, Cumhuriyet ideası ile çarpıcı benzerlikler yansıtır. Bu plan, laik Türkiye'deki toplumsal-politik devrimin programı ile yakından ilintilidir. Kamusal mekanlar, kadın ve erkeğin kent sahnesinde eşit ve özgür bireyler olarak birlikte yer almasına olanak verirler.

1950lerde, Erken cumhuriyet döneminin elit önderliğindeki, konsensus temelli, kurum inşası süreci sona erdi; imar hamlesi kavramı ile farklılığı vurgulanan bir dönem başladı (Bozdoğan ve Kasaba, 1997). Prost'un kamusal mekanları, hızlı modernizasyon sürecinin öğelerine dönüştüler. 1940-1950'lerde New York'ta uygulanan yaratıcı yıkıcılık 1950'lerin ikinci yarısında İstanbul'da sahne aldı. 1950'lerin Türkiye ortamında yollar, inşaatlar özel anlam kazandılar. İstanbul, adeta simgesel başkent olarak ele alındı. 'Küçük Amerika' olma özlemi ve 'her mahallede bir milyoner yaratılması' arzusu ile Batılı imgeler rasyonel bir mimari ve kentsel eleştiri olmadan ödünç alındılar (Öztürk, 1969, s.158).

1950'de yerlerine revizyon planları geçmiş olsa da, Prost'un planları, 20 yılı aşkın süreyle kentin inşasında, uygulamanın temelini oluşturdular, ve bazı açılardan, 1990'lara dek sürerler. Plan kararları, günümüzdeki tarihi yarımada ve Boğaziçi'ndeki koruma kurallarının çerçevesini oluşturdu. Kamusal mekanların gündelik hayatı sekülerleştirici, kadın ve erkeği biraraya getirmedeki rolleri her türlü merkezi müdahaleye rağmen enerji ile devam ediyor. Kentin karma yaşamı bunun göstergesidir. ■

Notlar

1. Henri Prost, Paris'teki *L'Ecole Nationale de Beaux Arts* okulu mezunudur. 1902'de Roma Ödülü'nü (*Le Prix de Rome*) kazanarak, 1903 ve 1907 arası yüksek lisans çalışmaları için *Villa Medici* Enstitüsü'nde (Roma'daki *L'Académie de France*) kalmıştır. Osmanlı Sultanı'nın izniyle 1904-1905 ve 1906-1907 yılları arasında İstanbul'a gelerek Aya Sofya ve çevresi üzerine çalışır. Prost 1910'da Antwerp'deki uluslararası tasarım yarışmasını kazanır. Bu dönemde, *Musée Social'e* (1910-1913) devam eder. 1911'de kent plancılarının oluşturduğu Fransız Enstitüsü'nde A.Agache, E. Hénard, L. Jaussely ile birlikte kurucu üyelik yapar. Kuzey Afrika kentlerinin planlarını hazırlar. 1924'de İzmir planlaması için davet edilse de geri çevirir; ama René Danger ve kardeşi tarafından gerçekleştirilen İzmir Master Planı'na (1924) danışmanlık yapar. Paris ve çevresindeki bölgenin kent planlaması yöneticisi olarak atanır. 1936-1951 arası İstanbul'un baş plancısı olur.
2. Kamusal mekanları betimlemek için daha önceden yerleşmiş mevcut bilimsel bir kavram olmadığı için, Prost alışılmadık bir önermeyi sunar. *Espaces libres* ('serbest sahalar', kamusal mekan) hem kamusal alan (politik olan ve politikada yeri olan kamu) ve hem kamusal mekana (idari ve hukuki kavram olan kamunun kentsel arenada görselleşmesi) işaret ederler.
3. Dönemin koruma anlayışı çerçevesinde kentin kuzeyinde yeni bir yaşam senaryosu için yıkımın meşru oluşu unutulmamalıdır. Bu kapsamda, geçmiş dönemi temsil eden yıpranmış Topçu Kışlası, parça parça yıkılır; bütüncül bir kültür vadisi önerilir.
4. Bu yorum, planı, 'yalnızca hijyenik park-bahçe mimarisi' diye küçümseyen komitenin etkin üyelerinden Kemal Ahmet Aru'ya aittir; yazılarında ve söyleşilerinde, Prost Planı hakkındaki bu olumsuz değerlendirmeyi tekrarlar (Aru, 1982; E.Küçükler, 1997; "İstanbul Planlaması", yayınlanmamış rapor, c1960; 1999 ve 2000'deki söyleşilerim).

Kaynaklar

- Akpınar, İ. (2003). *The Rebuilding of Istanbul after the Plan of Henri Prost, 1937-1960: from secularisation to Turkish modernization*. Yayınlanmamış doktora tezi, University College London, Bartlett School of Graduate Studies. London
- Akpınar, İ.Y. (2010). İstanbul'da Modern bir Pay-ı Taht: Prost planı çerçevesinde Menderes'in icraatı", C. Bilsel, P. Pinon, ed. İmparatorluk başkentinden Cumhuriyet'in Modern Kentine: *Henri Prost'un İstanbul Planlaması (1936-1951)*, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, s.167-199;
- Ağaoğlu, S. (1950) "demeç," Cumhuriyet, 28 Ağustos 1950.
- Bilsel, C., Akpınar, İ., Yerasimos, S., Pinon, P. (2008). "Henri Prost'un İstanbul Planlaması Çalışmaları üzerine dokümantasyon araştırmaları ve envanter hazırlanması", TÜBİTAK-EGIDE (Fransa) Araştırma İşbirliği Programı PIA - *Le Bosphore* bursu kapsamında, IFA'da (*Institut Français d'Architecture*) gerçekleştirilen uluslararası araştırma projesi, 2004-2008.
- Bilsel, C. (2010). "Henri Prost'un İstanbul Planlaması (1936-1951): Nazım Planlar ve Kentsel Operasyonlarla Kentin Yapısal Dönüşümü", C.Bilsel, P.Pinon, ed. *İmparatorluk Başkentinden Cumhuriyet'in Modern Kentine: Henri Prost'un İstanbul Planlaması (1936-1951)*, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, s.101-165.
- Bozdoğan, S. ve Kasaba, R. (1997). "Introduction". Sibel B. ve Reşat K. (Ed.), *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey*. University of Washington, Seattle, s. 3-14.
- Bozdoğan, S. (2010), "1930-1950: Cumhuriyet Hamlesi", İstanbul 1910-2010 *Kent Yapılı Çevre ve Mimarlık Kültürü* Sergisi Kataloğu, İ. Bilgin ve diğerleri (ed.), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Kırdar, L. (1940). "Açılış Konuşması", İstanbul Belediyesi yayını.

- Keyder, Ç. (1997). "Whither the Project of Modernity? Turkey in the 1990s". Sibel B. ve Reşat K. (Eds.), *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey*. University of Washington, Seattle, s. 37-51.
- Öktem, B. (2005), "Küresel Kent Söyleminin Kentsel Mekanı dönüştürmedeki rolü", H. Kurtuluş, der., İstanbul'da Kentsel Ayrışma, Bağlam yayınları, s.25-76.
- Öztürk, K. (1969). *Cumhurbaşkanlarının T.Büyük Millet Meclisini Açış Nutukları* İstanbul: Baha matbaası.
- Prost, H., Hautececur'e mektup, 07.10.1943. IFA/AA arşivi.
- Prost, H., 1948; IFA/AA arşivi
- Prost, H., tarihsiz. şahsi notlar, IFA/AA arşivi.
- Prost, H., "İstanbul", (çev. Z. Feran), *Arkitekt*, c.17,1948.
- Cumhuriyet*. "Sayın Başvekil Basına Geniş İzahat Verdi ve İstanbul'un İmar ve Kalkınma Prensiplerini İzah etti" (1956, 24 Eylül).
- "Sayın Başvekil basına geniş izahat verdi ve İstanbul'un imar ve kalkınma prensiplerini izah etti" (1956). *İller ve Belediyeler Dergisi*, s.132-133.

Reading the Past from Today: The 1937 Henri Prost Plan
The mid-20th century reconstruction of Istanbul has been conducted in two phases. The first phase was led by French urban designer Henri Prost. Following a year-team-survey and analyses, in 1937 he submitted his plan de concentration consisted of connecting public open spaces (espaces libres) via network of roads. The plan aims a better and hygienic life for all, a better life for women, a more comfortable life, the formation of new and healthier neighborhoods at the urban periphery, urban demolitions in old neighbourhoods and their reconstruction, and a rapid transportation system. With a series of public parks and surrounding facilities, it was a new script for social re-existence, urban regeneration for cultural and social transformation along with transportation, hygiene, and aesthetics. Espaces libres, with a new and modern life scenario, had secularising effect in the modern Turkish society - bringing men and women in the same public space. In the second phase, the politics shifted back from Ankara to Istanbul, and following a period of revisions by Turkish planners, the urban reconstruction has been led by PM Adnan Menderes. In the new economic order, the extension of the discourse of being «the Little America» is the American life style and new patterns of consumption. The urban reconstruction had been characterized by destruction, speed-rapidity and combined with the accumulation of capital. In short, it was a creative destruction via developmentalist economy.

1980'ler İstanbul'unda 'Dönüşüm'

Ebru Şevkin

1980'ler Türkiye'si siyasal, ekonomik ve toplumsal koşullar bakımından pek çok ayırt edici özellik taşır. Bu hem ulusal hem uluslararası bağlamda ortaya çıkan özgün koşulların bir sonucudur. Uluslararası ölçekte küresel ekonominin neo-liberal doğrultuda yeniden şekillendiği, Türkiye'de ise kimi zaman 'seksen sonrası dönem' kimi zaman 'Özal'lı yıllar' olarak ifade edilen bu on yıla hemen her alanda etkisini gösteren 'dönüşüm' arzusu damga vurur. Dönüşümün ilk adımı ve tetikleyicisi ise 24 Ocak 1980 tarihinde yürürlüğe konan ekonomi programıdır. Türkiye'de uzun yıllardır uygulanmakta olan devlet müdahalesine dayalı ve yerli sermayeyi korumaya yönelik ekonomi politikalarının terk edilerek dışa dönük ve ihracat odaklı bir modele geçilmesini temel alan 24 Ocak kararları Demirel hükümetinde yürürlüğe konur ancak tam manasıyla uygulanabilmesi 12 Eylül darbesinin yarattığı askeri rejim ortamında mümkün olur (Arıcanlı ve Rodrik, 1990).

Ekonomik reformların uygulayıcı ismi olan Turgut Özal, üç yıl süren askeri yönetimin ardından siyasi arenanın yeni partiler için 'temizlendiği' bir dönemde kurmuş olduğu Anavatan Partisi (ANAP) ile ülke yönetimini devralır (Zürcher, 2017). Türkiye siyasetinin geniş bir kesiminin nezdinde Özal, Cumhuriyet tarihinin en büyük dönüşümünü gerçekleştiren bir reformcu ve tabu kırıcıdır (Bora, 2005). Nitekim, ANAP'ın tek başına iktidarda olduğu seksenli yıllarda Özal'ın çizdiği 'dönüşümcü lider' portresi (Bozkurt, 2001), siyasi ve ekonomik reformları toplumsal hayatın geneline yaymada etkili olur. Dış ticaretin serbestleşmesinin getirdiği bolluk geniş kitlelerin tüketim alışkanlıklarında radikal bir dönüşüme yol açar. Yurtdışına çıkışlar ve döviz işlemlerindeki kısıtlar kaldırılırken finans, medya ve iletişim gibi yükselmekte olan sektörlerde çalışan beyaz yakalar hızla dışa açılır (Bali, 2002). Özal'lı yıllarda Türkiye ilk McDonald's şubesinin açılması, ilk alışveriş merkezinin kurulması ve ilk özel TV kanalının açılması gibi pek çok yenilikle tanışır.

Özal idaresindeki ANAP hükümeti sık sık eski ile mukayese yapma ve eskiden kopuşu yüceltme retoriğine başvurur. Değişim, transformasyon, çağ atlama gibi kavramlar yüksek sesle dile getirilir. Özal'ın nezdinde Türkiye'nin en önemli sorunlarından biri modernleşmede, dünyanın geri kalanıyla senkronize olmada ve kapitalist sisteme uyum sağlamada geç kalınmış olmasıdır. Her ne kadar sanayi devrimini kaçırmış olsa da Türkiye'nin "onları bugün, içinde buldukları devirde" yakalama şansı olduğuna inanır (Barlas, 1994). Bu aşamada mühendis kimliğinden gelen determinizmi önemli bir rol oynar. Bu kimliğin en net tezahürü 'iş bitirici' olmaya atfettiği ayrıcalıklı önemdedir. İş bitirici zihniyetin en somut ifade bulduğu mecralardan biri ise yerel yönetimler olur. Merkezi yönetimin vizyonu, iş yapma ve icraatlarını kamuya aktarma biçimi yerel yönetimlere aynen aktarılır. İstanbul başta olmak üzere ANAP'lı belediyeler iş bitiriciliğe söylem ve icraat boyutunda coşkulu bir vurgu yaparlar.

Genel seçimlerdeki başarısını 25 Mart 1984 tarihinde gerçekleştirilen yerel seçimlerde perçinleyen ANAP, Türkiye genelindeki 67 belediyeden 54'ünü kazanır. Kampanya boyunca merkezi hükümetin kısa süre içinde yaratmış olduğu 'icraat fırtınası' ANAP kadrolarının yerel yönetimde yapabileceklerinin teminatı olarak sunulmuştur. Seçimlerin ardından kamunun daha önce hemen hiç tanımadığı isimler belediye kadrolarında göreve başlar. Pratik icraatçılığın merkeze konduğu etkin hizmet anlayışının en etkili hissedildiği yer, Özal hükümetinin yeni ekonomi modelinin merkezi olarak gözünü çevirdiği İstanbul olur.

Radikal bir reform programının uygulayıcısı olan hükümet kentsel politikanın yasal ve kurumsal çerçevesine ait konularda da aynı dönüşümcü tavrı sürdürür. Bu bağlamda hayata geçirilen en önemli düzenlemelerden biri Ankara, İstanbul ve İzmir'de geçerli olmak üzere büyükşehirler için kademeli yönetim sistemini getiren yerel yönetim reformudur. Önce 175 sayılı Kanun Hükmünde Kararname, ardından 3030 sayılı Büyükşehir Yasa-

sı ile hayata geçirilen ve yerel yönetimleri idari ve mali açıdan önemli ölçüde güçlendiren düzenleme Türkiye siyasi tarihinde uzun bir geçmişi olan merkezîyetçi gelenekten önemli bir kopuşa işaret eder. Her ne kadar Türkiye’de 1930 yılından itibaren yerel ve merkezi yönetim ayrımı yapılmış olsa da merkezin yerel üzerindeki vesayeti uzun yıllar sürmüştür (Heper, 1986). Öyle ki, 1974 yılında CHP liderliğindeki koalisyon hükümetinin istifası CHP’li belediyeleri Milliyetçi Cephe hükümetleri ile çalışmak zorunda bıraktığında bu durum siyasi bir bunalıma dönüşür. Söz konusu dönemde büyük şehirlere özgü yönetim birimleri oluşturulması talebi sesli biçimde dile getirilmiş, bu talebin hayata geçirilmesi ancak seksenli yılların özgün çerçevesinde mümkün olmuştur.

Planlama yetkisinin merkezi hükümetten yerel yönetime devri ile büyükşehir ve ilçe belediyelerinin gelirlerindeki artış yerel yönetim reformunun öne çıkan noktalarıdır. 1980’li yıllarda hayata geçirilen yasal düzenlemelerle yerel yöneticilere daha fazla güç, kaynak ve yetki verilmesi Türkiye’de siyasal kültürün yapısında da önemli değişikliklere yol açmıştır (Ergüder, 1989). 1980’li yıllardan önce belediye başkanlarının kentlerin geleceğini şekillendirme gücünü elinde bulunduran bir siyasi figür olarak karşımıza çıkma olasılığı oldukça düşüktür (Keyder ve Öncü, 1994). Oysa 1984 yılında halkın çoğunluğu tarafından hemen hiç tanınmayan bir isim olarak göreve başlayan İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Bedrettin Dalan, uygulamaya koyduğu imar programının boyutları ile kısa sürede partisinin Özal’dan sonra gelen en güçlü ismi olacaktır (Şekil 1).

Dalan yönetimini seleflerinden ayıran koşulların başında, yerel yönetimin merkez karşısındaki gücünün artırılmış olmasıyla birlikte, bu gücün büyükşehir belediye başkanı etrafında merkezleşmiş olması gelir. Bu başkan merkezli iktidar yapısı kente ilişkin kararların hızlıca alınıp uygulanabildiği bir idare biçimini hedefler gözükmemektedir. Kentin bütününe ilgilendiren makro ölçekli kararlarda başkanın sahip olduğu hareket serbestisi bir yandan kentte geniş çaplı bir fiziksel dönüşümün hayata geçmesine imkân tanıırken öte yandan büyükşehir belediye başkanının kişisel niteliklerine son derece bağlı bir yönetim şekli ortaya koyar (Erder ve İncioğlu). Nitekim görev süresince Bedrettin Dalan’ın -pozitif ve negatif yükleri ile birlikte- kazandığı popülerlik, 1989 yerel seçimlerinde benimsediği partiler üstü tavır ve bugün bir tarihsel özne olarak tartışmaların merkezindeki konumu şeh-

rin idaresinde kendine açtığı özerk alanı kanıtlar niteliktedir.

Parti üyelerinin çoğu gibi Dalan da ilk kez kurucusu olduğu ANAP kadrolarında siyasete atılmış bir mühendis ve iş insanıdır. Belediye yönetimini mühendislik eğitiminin üzerine eklediği özel sektör ve işletmecilik tecrübeleri ile devralır. Belediyeyi esas itibarıyla büyük bir işletme olarak gören Dalan, kendini rakiplerinden ayıran noktayı “iyi mühendislik iyi işletme getirir” sözleriyle ifade eder (ANAP adayı Dalan: En geç bir yıl sonra işçiye müjdeyi vereceğiz, 1984). Dalan’ın benimsediği yönetim modeli de Özal liderliğindeki ANAP hareketiyle birebir örtüşür. Eskiden kopuş, hız, iş bitiricilik kavramları Dalan’ın söylemlerinde de geniş yer tutar. Dalan da Özal gibi ‘geç kalma’ retorikine başvurur; İstanbul’un 30-40 yıllık bir rötasının olduğunu söyler (Dalan Yeni Çehresi ile İstanbul’u Anlattı, 1988). Yasaların icraatlarının önünde engel oluşturduğunu düşündüğü durumlarda ortaya koyduğu “Yıkırım, cezamı da çekerim” tutumu bu acilliğin etkili bir ifadesidir (Küçük, 1986).

Ulusal politikadaki yön değişikliklerinden her zaman doğrudan etkilenen İstanbul’da seksenli yıllarda meydana gelen dönüşümün ana hattını da Türkiye’nin küresel kapitalist sisteme eklenmesi yönünde izlediği doğrultu belirler. Şehri tekrar uluslararası ağın bir parçası haline getirme arzusu, İstanbul’un global bir şehir olarak taşıdığı potansiyelin altın kalın çizgilerle çizilmesi seksenli yılların öne çıkan söylemidir. Yabancı sermayenin kalkınmanın önemli bir aracı olarak kabul edildiği yeni ekonomik sistemde İstanbul; turizm, iş dünyası ve uluslararası organizasyonlar için cazip bir duraktır. Ancak her ne kadar Özal hükümeti İstanbul’u

Şekil 1. Büyükşehir Belediye Başkanı Bedrettin Dalan ANAP afişi önünde.*

siyasi ve ekonomik gündeminin merkezine koysa da şehrin fiziki durumu böyle bir göreve hazır olmaktan çok uzaktır. Bu noktada hem hükümetin desteğini arkasına alan hem de yasal düzenlemelerle idari ve mali gücü artmış olan Bedrettin Dalan geniş çaplı bir imar programını uygulamaya koyar.

Dalan'ın kentin imarına yönelik azmi ve tutkusu kuşkusuz Adnan Menderes'i hatırlatır. Başbakan'ın ellili yıllarda yaptığına benzer biçimde Bedrettin Dalan'ın da arabasıyla günde 350 km yol gittiği, her gün İstanbul'u bir uçtan bir uca dolaştığı, bir buçuk yılda helikopterle 200 saat uçuğu haberleri basına yansır (Ilıcak, 1989). Dalan'ın imar programının önemli bir ayağını kentte öteden beri sıkıntısı çekilen altyapı sorunlarının giderilmesi oluşturur. ANAP hükümetinin ekonomik reformlara koşut olarak ülke çapında yürüttüğü altyapı seferberliğine paralel biçimde İstanbul'da da hem uluslararası sermayenin iş yapabileceği koşulları yaratmak hem de kentlinin birikmiş sorunlarını çözmek amacıyla geniş çaplı altyapı yatırımları gerçekleştirilir. Yeni barajların yapımı, şehre ilk modern kanalizasyon sisteminin kazandırılması ve sanayinin kent dışına taşınmasına yönelik adımlar kamuoyunda geniş yankı bulur. Görev süresinin ilk yıllarında basının Dalan'a ilgisi özellikle dikkat çekicidir. Öyle ki muhalif bir çizgide yer alan Nokta dergisi kendisini Süpermen kostümü ile kapağına taşır (Şekil 2). Uluslararası basında ise Paris'in belediye başkanlığını yaptıktan sonra Fransa Başbakanı olan Chirac ile kıyaslama yapılarak 'Dalan Türkiye'nin Chirac'ı olabilir mi?' sorusu sorulur (İstanbul: Horn of Opportunity, 1986).

Seksenli yıllarda uygulamaya konan imar programının bir diğer ayağını kentte geniş çaplı

bir fiziksel dönüşümü tetikleyen büyük ölçekli kentsel müdahaleler oluşturur. Kent merkezinde ciddi bir çevre problemine dönüşmüş olan Haliç'in rehabilitasyonu, Tarlabası Bulvarı'nın açılması, Boğaz ve Marmara Denizi kıyılarında açılan yollar ve sahil dolguları bunlar arasında öne çıkanlardır. Bu müdahaleler popülerliğinin zirvesinde olduğu dönemde dahi Dalan'ı hatırı sayılır bir tepki ile karşı karşıya bırakır. Büyükşehir Belediye Başkanı'nın şehrin imarına yönelik hırsı ile birleşen aceleci tavrı hayata geçirilen kentsel müdahaleleri keyfi ve plansız uygulamalar olarak eleştirilere açık hale getirir.

Bedrettin Dalan'ın büyükşehir belediye başkanlığı döneminde hayata geçirilen en büyük ölçekli projelerden biri sanayinin Haliç'ten taşınmasıdır. Yerel seçimlerin hemen ardından belediyenin buldozerleri aralarında endüstri mirası açısından önemli yapılar da bulunan irili ufaklı pek çok fabrika, imalathane, depo vb. yapıyı yıkmak üzere Haliç'e girer (Şekil 3). Kıyıların temizliği yalnızca iki yakaya yerleşmiş olan sanayi yapıları ile sınırlı kalmaz: Eminönü'nde yer alan hal Bayrampaşa'ya taşınır; Yemişçiler Çarşısı yıkılır; Perşembe Pazarı esnafı Okmeydanı'nda yeni inşa edilen Perpa'ya taşınır; küçük ölçekli imalathaneler, sandalcılar, balıkthane vb. küçük işyerleri yıkılır. Haliç'in rehabilitasyonu ulusal ve uluslararası basında övgüyle anılırken özellikle bölgedeki işletme sahipleri yıkımlara karşı ciddi bir muhalefet oluşturur. Buna karşın Dalan'ın ısrarlı tutumu, yerel yönetim reformu ile kavuştuğu hızlı hareket kabiliyeti ve yeri geldiğinde bürokrasinin kurallarını ikinci plana itme eğilimi bölgenin fiziksel yapısında hızlı bir değişimi mümkün kılar. 1980'li yılların sonuna gelindiğinde Haliç, 100 yıldan fazla süredir taşımakta olduğu sanayi merkezi rolünü yitirmiş, yıkımlardan arda kalan alanlar yeşil alan ve park olarak düzenlenmiştir. Her ne kadar seksenli yıllarda -hatta günümüzde dahi- Haliç yeni bir kimliğe kavuşmamış olsa da kent yönetiminde söz sahibi otoriteler tarafından gerçekleştirilen bu dönüşüm dönemin ekonomik ve politik çerçevesi içinde anlamlıdır.

19.yy'da Haussmann'ın Paris'te uyguladığına benzer şekilde yahut Prost Planı'nda ya da Menderes'in imarında rastladığımız bir yaklaşımla kent içinde geniş bulvarlar açılması fikri Dalan'ın imarında da Tarlabası Bulvarı ile tekrar eder. Şişhane ile Taksim arasını bağlayacak bir yol önerisi ilk kez 20. yüzyılın başında ortaya atılmış ve sonraki yıllarda tekrarlanmıştır (Gül, 2012). Seksenli yıllarda gündeme gelişi ise

Şekil 2. 1986 yılında yayınlanan Nokta Dergisi'nin kapağında Süpermen kostümü ile Bedrettin Dalan (Nokta Dergisi, 13.4.1986).

Şekil 3. 1980'li yıllarda Haliç'te yürütülen çalışmalar.*

zaman içinde demografik yapısı değişen Tarlabası bölgesinin kent içinde bir çöküntü alanı haline geldiği ve 'temizlenmesi' gerektiği söylemi üzerinden olur (Dalan: Yıkılacak Binalar Tarihi Değil, 1986). 19.yy'da gayrimüslim nüfusun konut alanı olarak gelişmiş olan ve sivil mimari mirasın önemli örneklerini içeren bir kent dokusunun ortasından geçirilmesi planlanan bu yol, Mimarlar Odası'nın başını çektiği şiddetli bir muhalefet ile karşılaşır. Tarlabası Caddesi'nide 1986 yılı ortalarında yıkılan ilk yapıların tescilli olduğunun tespit edilmesi ile iki yıl sürecek bir hukuki süreç başlar. Koruma ya yönelik hassasiyetle dile getirilen eleştiriler güçlendikçe proje daha da hızlanır. 8 şerit genişliğindeki bulvar, aralarında tescilli olanlar da dahil dört yüze yakın yapının yıkılmasıyla birlikte, 4 Mart 1989 tarihinde kullanıma açılır (*Şekil 4*). Tarlabası yıkımları, altyapı yatırımları ve Haliç'in rehabilitasyonu projesi ile görev süresinin ilk yıllarında Dalan'ın lehine esmekte olan rüzgarı tersine çevirir.

1980'lerin ikinci yarısında İstanbul'da en radikal dönüşüme uğrayan noktalarından biri kıyı hattıdır. Haliç, Boğaz ve Marmara kıyıları boyunca açılan yeni yollar, yapılan kıyı dolguları ve sahil düzenlemeleri kıyı çizgisini ve kullanımını değiştirerek kentin su ile kurduğu ilişkiyi yeniden tanımlar. Bunların arasında en çok tartışılanı ise kuşkusuz 'kazıklı yollar' olur. Boğaz'ın kuzeyinde, sahil yolunun daraldığı iki

Şekil 4. Tarlabası Bulvarı'nın inşası çalışmaları.

nokta olan Arnavutköy-Kuruçeşme ve Çayırbaşı-Büyükdere arasında inşa edilen yollar denize çakılan kazıklar üzerinde inşa edilerek tarihi yalıların önünden geçirilir. Bu sayede olası istimlak ve yıkımlardan kaçınılmış ancak yolun önünden geçtiği yalıların su ile ilişkisi de radikal bir dönüşüme uğratılmıştır (*Şekil 5*). Dalan'ın 'önce kurşun atıp sonra hedef almak' olarak tariflediği yöntemle (Küçük, 1988) daha yalı sahiplerinin itirazları ve hukuki süreç devam ederken inşaat tamamlanarak yol kullanıma açılır. Bu örnek seksenli yıllar İstanbul'unda dönüşümün hızını ve boyutlarını göstermesi bakımından oldukça etkilidir.

Kentin Anadolu Yakası da kıyı şeridindeki dönüşümden üzerine düşen payı alır. Üsküdar

Şekil 5: Kuruçeşme-Arnavutköy arasına inşa edilen 'kazıklı yol'.

Meydanı'ndan başlayıp Salacak boyunca uzanarak Harem'e ulaşan alanda denizin doldurulması ile inşa edilen yol sahil bandının kentsel kimliğini önemli ölçüde değiştirir. Yolun Üsküdar tarafından girişinin önünü açabilmek adına Tekel'e ait depo ve tütün işleme merkezi olarak kullanılan yapılar yıkılır. Kız Kulesi'nin karşısına denk gelen kısımda yer alan Salacak plajı da sahil bandının kaybedilen fonksiyonlarından olur (Şevkin ve Gül, 2022). Kadıköy ile Maltepe arasındaki sahil şeridinde yapılan müdahale ise Dalan'ın imarının belki de en popülist adımudur. Oldukça uzun bir hat boyunca uzanan dolgu alanı üzerinde araç yolunun yanı sıra kentlinin denizle buluşabileceği rekreasyon alanları da yaratılır. Belediyenin propaganda yayınlarında çokça yer verilen bu uygulama ile iletilen mesaj kıyıların -ayrıcılık bir zümrenin kullanımından çıkarılacak- geniş kitlelere açıldığıdır. Ancak bunun bedeli Marmara Denizi üzerinden gözlenen siluetin pitoresk görünümünün dramatik biçimde değişmesi olur.

Elbette ki seksenler İstanbul'unda kent fiziksel dönüşümünü tetikleyen faktörler yerel yönetimin uygulamaları ile sınırlı değildir. Bu bağlamda ilk akla gelen İkinci Köprü'nün inşası, Turizm Teşvik Kanunu'nun getirdiği ayrıcalıklı imar koşulları ile inşa edilen -Gökkafe ve Park Otel gibi- projeler, gecekondular 4-5 katlı apartmanlara dönüştüren yasal düzenlemeler ve ilk kapalı sitelerin inşasıdır. Tüm bu gelişmeler içerisinde Bedrettin Dalan'ın hayata geçirdiği projeler kent tarihinde Cemil Topuzlu, Henri Prost, Adnan Menderes gibi öne çıkan ve İstanbul'un imarına adeta kişisel bir mesele olarak

yaklaşan isimlerin anlatısına eklenir. Tam da şehrin imarına yönelik bu hırsı Bedrettin Dalan'ı kapsamlı bir imar programını uygulamaya koyarken hukuki kuralları göz ardı etmeye itmiş, zaman zaman yöneldiği keyfi uygulamaları onu kent tarihinin en tartışmalı isimlerinden biri yapmıştır. Kendisinin kente yaklaşımı, iş yapma biçimi ve hareket kabiliyeti ise ancak seksenli yılların yukarıda çizilmeye çalışılan özgün çerçevesi içerisinde anlamlıdır. ■■

*Görseller yazarn kişisel arşivine aittir.

Ebru Şevkin, Arş. Gör., Doktora Öğrencisi,
İTÜ Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü

Kaynaklar

- ANAP adayı Dalan: En geç bir yıl sonra işçiye müjdeyi vereceğiz (1984, 19 Mart). *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Aricanlı, T. ve Rodrik, D. (1990). "An Overview of Turkey's Experience with Economic Liberalization and Structural Adjustment", *World Development*, Sayı:18(10), s.1343-1350.
- Bali, R. N. (2002) *Tarz-ı Hayat'tan Life Style'na*, İletişim Yayıncılık, İstanbul.
- Barlas, M. (1994) *Turgut Özal'ın Anıları*, Sabah Yayınları, İstanbul.
- Bora, T. (2005) "Turgut Özal", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 7: Liberalizm*, Der.: M. Yılmaz, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 589-601.
- Bozkurt, V. (2001) "Geleceğin Toplum, Dönüşümcü Liderlik ve Turgut Özal", *Kim Bu? Özal*, Der.: İ. Sezal ve İ. Dağı, Boyut Kitapları, İstanbul, s.169-196.
- Dalan Yeni Çehresi ile İstanbul'u Anlattı (1988, 1 Kasım) *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Dalan: Yıkılacak Binalar Tarihi Değil (1986, 8 Kasım) *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Edgüder, Ü. (1989) Patterns of Authority, *Local Government in Turkey: Governing Greater Istanbul*, Der.: M. Heper, Routledge, London, s.12-29.
- Erder, S. ve İncioğlu, N. (2008) *Türkiye'de Yerel Politikaların Yükselişi: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Örneği, 1984-2004*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Gül, M. (2017). *Architecture and the Turkish city: An urban history of Istanbul since the Ottomans*, I.B Tauris, London, New York.
- Heper, M. (1986) "Local Government in Turkey: An Overview with Special Reference to the Municipalities, 1923-1980", *Dilemmas of Decentralization: Municipal Government in Turkey*, Der.: M. Heper, Friedrich Ebert Stiftung, Bonn, s.1-11.
- Ilıcak, N. (1989, 25 Mart) "Dalan'la İstanbul Turu", *İşte İstanbul*.
- İstanbul: Horn of Opportunity (1986, 19 Nisan) *The Economist*, s.52-54.
- Keyler, Ç. ve Öncü, A. (1994) "Globalization of a Third-World Metropolis: Istanbul in the 1980's", *Review*, Fernand Braudel Center, Sayı 17(3), s. 383-421.
- Küçük, K. (1986, 6 Kasım) "Dalan: Yıkırım ve Cezamı Çekerim", *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Küçük, K. (1988, 27 Ocak) "Kazıklı Yol'da Süre Çekişmesi", *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Şevkin, E ve Gül, M (2022) "Bedrettin Dalan'ın Belediye Başkanlığı Döneminde İstanbul'da Gerçekleştirilen İmar Faaliyetleri Kapsamında Üsküdar Sahilinin Dönüşümü, XI. Üsküdar Sempozyumu", İstanbul, Ekim, 15-17.
- Zürcher, E. (2017) *Turkey: A Modern History*, I.B Tauris, London, New York.

"Transformation" in Istanbul in 1980's

The 1980s in Turkey were marked by a rapid transformation based on the abandonment of inwardly oriented growth and industrialization in favour of an export-oriented economic model. Starting with the January 24th decisions and passing through three years of military rule and two successive ANAP governments, this transformation went beyond the economic sphere and pervaded all aspects of social life. As a government that enforced a radical reform program, ANAP members under Turgut Özal's leadership put great emphasis on the idea of 'getting things done'. This attitude found its most profound expression in local governments. Bedrettin Dalan, one of the founding members of ANAP, won the local elections on 24 March 1984. As a businessman with an engineering degree, he shared his party's vision as well as administrative style. Equipped with new financial and administrative resources, Bedrettin Dalan embarked on an ambitious urban renewal scheme, the largest in the city's urban history since the 1950s. This study will focus on the physical transformation of Istanbul under the 5 years of Dalan administration within the special framework of the 1980s dominated by the theme of 'transformation'.

İstanbul'da Gecekonduların Gelişimi

Yurdanur Dülgeroğlu Yüksel

Giriş ve Arka Plan

775 Sayılı Gecekondu Yasası'na göre gecekonduyun yasal tanımı, boş kamu arazisinde veya sahibinin izni olmaksızın araziye işgal yoluyla yapılan konuttur. Gecekondu aynı zamanda dar gelirlinin oturduğu, düşük maliyetli, imce ve kendi kendine yardım ile düşük standartta yapı malzemeleriyle yapılan konuta da işaret eder.

Gecekondulular, kent toplumunda, daha üstün bir statü kazanmak için sürekli olarak çabalarlar. Bu çabanın göstergeleri arasında

- zamanla daha iyi ödeme koşulları olan işlere geçiş,
- bir mahalle toplumu ve gönüllü kuruluşlar oluşturma,
- geçici konut malzemelerini zaman içerisinde kalıcı olanlarla değiştirme,
- gecekondularına yasallık ve güvence kazandırmak için çalışma yer alır.

Gecekondulular böyle bir misyonu gerçekleştirence kamu sektörü de gecekondu için yıkım uygulamaktan vazgeçip onun yerine hoşgörüme / affetme modelini geliştirmiştir. Gecekondu yerleşmeleri politikası, kentte çok yayıldıkları için gecekonduları yıkıp yerine yeterli sayıda ve erişilebilir nitelikte sosyal konut ve nüve konut arz edemeyeceğini anlayınca bu politikadan vazgeçmiştir.

Gecekonduyunun çağrışımları arasında kentlinin gelecekteki kent hizmetleri için ayrılan kamusal alanın işgalcisi, bu hizmetlerin engelle-yicisi, yerleşme yerine karar verip, kendi konutunu yapıp oturan da akla gelir. Ancak, sürekli iyileşen gecekondu yerleşmeleri, sosyo-mekansal çöküntü yerleri olan "slum"lar ile karıştırılmamalıdır. "Self-help"/"aided-self-help", yenileme ve ailenin sosyal ve ekonomik açıdan adimsal / yavaş yavaş değişimine uyum sağlayabilecek bir potansiyeldir. Gecekondu, yapıldığında minimal bir barınak olsa da zaman içinde oturan tarafından iyileştirilir.

1. Yasa ve Konut Politikaları Etkisinde İstanbul'da Gecekondu Gelişimi

İstanbul'da Mesken Gecekondu Müdürlüğü'nün çalışmaları 1960 yılından itibaren ve

beş yıllık kalkınma planlarının ilk üç dönemi süresince yıkım kararları doğrultusunda ilerlemiştir. Ancak, bu beş yıllık kalkınma planlarının sonuçları Devlet Planlama Teşkilatı'ndaki araştırmacılar tarafından değerlendirildiğinde, kentte mevcut gecekonduların tamamının yıkılıp, kentin plansız yerleşmelerden temizlenemediği görülmüş; planlanan önleme amaçlı sosyal konutların da evleri yıkılanları barındırmak için yeterli sayıda üretilmediği ve ayrılan bölgelerin bir kısmında sosyal konut inşaatının yarım kaldığı saptanmıştır. Öte yandan, Ümraniye örneğinde görüldüğü gibi, birçok defa gecekondu yıkımı olsa da gecekondu evini tekrar tekrar yapmış ve göç ettiği köye dönmeyerek kentte tutunmaya çalışmıştır. Ancak 2003 yılında 4833 ve 5027 sayılı yasalar çıkana kadar ilçenin bazı mahallelerinde yıkım nedeniyle belediye hizmetleri verilmemiş, başta yollar olmak üzere temel ortak ihtiyaçlar uzun süre karşılanamamıştır.

Uygulamada, tarihi bölgelerden sur diplerinde bulunan ve konut ya da atölye olarak kullanılan gecekonduların temizlenmesi kolay olmuştur. Zeytinburnu gibi kent çeperinde bulunan ve kalkınma planları gereği yapılan fabrikalara çok yakın olup aynı zamanda tarımsal/kırsal alanda yerleşen ilk gecekondu-ların oldukça önemli bir kısmı, İstanbul'da iyileştirme kapsamına alınmıştır. Gecekondu-lu da olağanüstü bir çaba ile evini hem genişletmeye başlamış, acele olarak barınmak için derme çatma malzemeyle yapmış olduğu çatısını, duvarlarını, kalıcı malzemeyle değiştirmiştir.

Dördüncü ve sonraki beş yıllık kalkınma planlarına geçildiğinde sanayileşmenin devam etmesine bağlı olarak kırdan İstanbul'a göçün hızla devam ettiği, buna karşın erişilebilir konut üretiminin yetersiz olduğu görülmüş, "bırakınız yapsınlar" düşüncesiyle, sessizce gecekondu yapımı kurumlarca olumlanmıştır.

İstanbul'daki yasal ve reel değişim ve gelişmeleri üçe ayırmak olasıdır: İlki 1960 öncesi, ikincisi Türkiye'nin planlı kalkınma

döneminin başladığı 1960 yılından sonraki dönem, üçüncüsü ise 1999 İstanbul depremi sonrası dönem.

Gecekonduların Başladığı İlk Dönem:

İlk dönemde yasalar 1948'den itibaren, henüz gecekondu yerleşmeleri kentin çeperinde iken çıkarılmaya başlanmıştır. 5228 sayılı Bina Yapımını Teşvik Kanunu ile tüm belediyelere arsa dağıtma yetkisi tanınmıştır. 5218 sayılı yasa ile de bu arsalar üzerinde belediyelere, sınırları tanımlanmış olan ve imar sınırları içinde yer alan alanlarda arsa üretme görevi verilmiştir. Bu dönemde, İstanbul'da gecekonduyunun oldukça az olduğu ve mevcut gecekonduların ise Zeytinburnu'nda yoğunlaştığı söylenebilir.

1949 yılında 5431 sayılı yasa çıktığında ise gecekondu sorunu hızla yoğunlaşmaya başlamıştı. İstanbul'da Zeytinburnu ölçeğinde bir gecekondu mahallesinin ortaya çıkması da bu yasanın çıkarılmasını tetiklemiş olabilir. Bu dönemde İstanbul'da 5.000 gecekondu bulunmakta ve bunların da 3.218'i İstanbul'un ilk gecekondu bölgesi olan Zeytinburnu'nda yer almaktadır. Bu yasaya göre gecekonduların yapılmış olduğu arazilerdeki konutlar eğer 1949 yılı öncesi yapıldıysa kalacak, belediye belli bir işleve ayrılmamış yerlerde arsa üretebilecek ve gecekonduculara satabilecekti. Bu yasa ile 5218 ve 5228 sayılı yasalar da yürürlükten kaldırıyordu.

1953 tarihinde çıkarılan 6188 sayılı Bina Yapımını Teşvik ve İzinsiz Yapılan Binalar Hakkında Kanun ise gecekondu sorunun daha da büyümesi, özellikle İstanbul'da üç büyük gecekondu bölgesi olan Zeytinburnu, Taşlıtarla ve Kağıthane'nin kurulması üzerine çıkarılmıştır. Bu düzenleme ile belediyeler, kendi arazilerini de ucuz konut üretimi için kullanabilecekler ve gecekonducu yıkılacak olanlara verebileceklerdi. Bu dönemde İstanbul'da 8239'a ulaşan gecekondu sayısı karşısında belediye hazineye ve kendisine ait olan arazileri dönüştürerek kentsel arsa üretmiştir.

Ancak bu yasa, kente gelecekte göç edeceklerin konut gereksinimini karşılamak yerine, eski gecekondu mahallelerinin sakinlerine yararlı olmuştur.

Hızla büyüyen Taşlıtarla, 1950 yılına gelindiğinde 750.000 nüfusuyla Türkiye'nin en büyük gecekondu gelişmesinin görüldüğü ilçesi olmuştur. 1950'li yıllarda Haliç'te yeni sanayi bölgeleri kurulunca, Kağıthane'de de gecekondu çoğalmaya başlamıştır. Bu yıllarda Haliç'in kıyılarında kurulan birçok orta ve ağır sanayi tesisi Kağıthane ilçesinde, nüfusu hızla çoğalan büyük bir gecekondu bölgesi oluşturmuştur (Dülgeroğlu-Yüksel, et al, 2014). Bu gecekondu yerleşim alanı 1980 sonrasında ticari gelişim aksının Şişli-Maslak olarak gelişmesine bağlı olarak, bu aks üzerinde bulunan prestijli yapıların arkasındaki ara yüzde baskı altında kalacak; 1999 depremi sonrasında ise kentsel dönüşüm yasası ile mevcut tapulu gecekondu devlet eliyle hızla yıkılarak yerlerine rezidans, bol yıldızlı otel, prestijli ofisler ve büyük alışveriş merkezleri yapılmaya başlanacaktır.

1959'da çıkarılan 7367 sayılı yasadaki hazineye ait belediye sınırları içindeki arsaların belediyelere geçirilmesi yolu ile gecekondu yapımının önlenmesi amaçlanmıştır; ancak uygulamada o da başarısız olmuştur.

Planlı Kalkınma Döneminin Başladığı İkinci Dönem:

Bu dönem, 1960 ve sonrasını kapsamaktadır. İlk beş yıllık yakın dönem ve sonraki beş yıllık birikimli uzun dönemlerde, gecekonduların sayımı, yıkılması, iyileştirilmesi gerekenlerin tespiti ve iyileştirilecek olanların belirlenmesi; ayrıca yıkılanlar kadar yeni sosyal konutların yapılması da öngörülmüştür.

1966'da çıkan 775 sayılı gecekondu kanunu bu döneme damgasını vuran ve uzun yıllar geçerli olacak olan asıl yasadır. Bu kanun kapsamında gelecekteki göçlerin sonucunda kentte yeni gecekonduların yapılmasını engellemek üzere, düşük maliyetli sosyal konutların yapılacağı "gecekondu önleme bölgeleri" planlanmıştır.

İstanbul'da gecekonduların sürekli artması üzerine, 1976 yılında çıkan Gecekondu Kanununda Bazı Değişiklikler Yapılması Hakkında Kanun No:1990'a göre, bu tarihten önce yapılan ve belediyelere ait olan veya Gecekondu Kanunu uyarınca belediyelerin mülkiyetine geçmesi gereken arazi ve arsalar üzerindeki gecekondu affedilmiştir.

Şekil 1. İlk gecekonduculara bir örnek (<https://www.birgun.net/makale/sosyalistler-mahalleler-sehirler-ve-gecekondu-357151>)

1983 tarihinde çıkarılan 2805 sayılı yasa ile imar mevzuatına aykırı yapılar ve gecekondular için 3 kategori öngörülmüştü : 1-Muhafaza edilemeyecekler 2-Muhafaza edilecekler 3-İslah edilerek muhafaza edilecekler. Ancak, İmar ve Gecekondu Mevzuatına Aykırı Yapılara Uygulanacak Bazı İşlemler ve 6785 sayılı İmar Kanunu'nun Bir Maddesinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun No: 2981 ile imar ve gecekondu mevzuatına aykırı olarak yapılan ve bir şekilde muhafaza edilecek olan yapılara, altı ay içinde başvururlarsa, belediye tarafından ruhsat verilebilecekti.

Olanların yasallaştırılması ve gecekondulara önce tapu tahsis belgesi, daha sonra islah imar planları ile tapu verilmesi bu yasanın özelliği idi. Tapuya esas olacak tapu tahsis belgesi de ilk kez bu yasayla tanımlandı. Örneğin Sarıyer İlçesi Pınar Mahallesi'nde resmi ofisler kurularak gecekonduluya gecekondusunu tespit ettirdikten ve diğer koşulları da sağladıktan sonra tapu tahsis belgesi verildi. Sarıyer ilçesinde bulunan Poligon, Kazım Karabekir, Fatih Sultan Mehmet ve Reşit Paşa mahallelerindeki gecekondulara da tapu tahsis belgesi verilmek üzere süreç başlatıldı. Bu belge, yıkıma karşı kendisine bir güvence verdiği için gecekondulunun her fırsatta evine yatırım yaparak iyileştirmesine neden oldu.

Seksenli yılların başında çıkarılan 2487 sayılı Toplu Konut Yasası'nın amacı, son beş yıllık kalkınma planlarının değerlendirilmesinden ortaya çıkan ve her yıl giderek artan konut açığını kapatmak olmuştur. Toplu ve hızlı üretimle yılda 300-400 bin konut yapımının gerçekleştirilebileceği ve aynı zamanda konut birim maliyetinin düşürüleceği öngörülmüştür (Dülgeroğlu et al, 1996).

Birkaç yıl sonrasında, 1984 yılında 2985 sayılı yasa ile bu kanun yeniden düzenlenmiş ve Toplu Konut Başkanlığı'na, gecekondu dönüşüm projesi uygulayacağı alanlarda, mülkiyeti kendisine ait arsa ve arazilerde veya valiliklerce toplu konut yerleşme alanı olarak belirlenen alanlarda çevre ve imar bütünlüğünü koruyarak her tür ve ölçekteki planlar ile imar planlarını yapma ve yaptırma yetkisi verilmiştir. 1969 tarihli Arsa Ofisi ve Kooperatif kanunları kaldırılarak kamu hizmetleri için toplanan arsalar Toplu Konut İdaresi'ne devredilmiştir. Böylelikle toplu konutlar için ihtiyaç duyulan geniş alanların açılmasına da katkıda bulunulacağı düşünülmüştür. Ancak kent toplumunun en dar gelirli grubunun konut ihtiyacını karşılama

Şekil 2. Gecekonduların kira ve rant aracı olması (https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/istanbul-zeytinburnu-merkezefendi-icin-riskli-alan-karari-1810952)

konusunda TOKİ, başta yasanın öngördüğü vaadi gerçekleştirilememiştir. Gecekonduya alternatif üretme konusunda toplu konut yeterli olmamış, üretilen “sosyal konut” niteliğindeki konutlar tüm üretimleri içinde %5-10 oranında gerçekleşmiştir.

1986 yılında çıkarılmış olan 3290 sayılı yasa ile gecekondu affının kapsamı genişletilmiş ve daha önce konut olarak kullanılıp, sonra işyerine çevrilen gecekondular da kapsama alınarak, 1985 tarihine kadar yapılmış tüm gecekondular affa uğramıştır.

Bu dönemde İstanbul'un en eski gecekondu alanlarından olan ve yasa çıktığında 40 yıllık bir geçmişe sahip bulunan Zeytinburnu ilçesinde olduğu gibi sosyal donatı ve ticari yapılara da ihtiyaç duyularak zaman içerisinde oluşturulduğu da gözlenmektedir (Şekil 2).

1987'de 3366 sayılı yasa ile su ve elektriğin kesilmesi cezası yerine harçlar getirilmiştir. Bu yasanın gecekondular için bir diğer yararı da islah imar planı veya kadaströ planları ile belirlenen alanlarda doğrudan tapunun verilebileceği hükmünü barındırmasıydı. Bu yasa ile, yasanın çıktığı tarihe kadar yapılmış olan gecekondular, kentin su ve elektrik altyapısından sürekli olarak yararlanabilecekler; ancak karşılığında harç ödeyeceklerdi. İmar-ıslah planları veya kadaströ planları ile belirlenen alanlardaki gecekondulara ise tapu verilecekti.

1999 Depremi Sonrası Üçüncü Dönem:

2001 yılında hazineye ait taşınmaz malların değerlendirilmesi hakkında çıkan 4706 sayılı kanunun 5. maddesine göre, “belediye ve mücavir alan sınırları içinde olup bakanlıkça tespit edilecek olan ve hazineye ait taşınmazlardan, 2000 yılından önce üzerinde yapılanma olanların; öncelikle yapı sahiplerine satılmak üzere, ilgili belediyelere bedelsiz olarak devredileceği” hükmü yer almaktadır. 1999 depremi sonrasında çıkan bu kanun ile 2000 yılı öncesinde yapılmış olan gecekondulara imar affı getirilmiş olur.

4833 sayılı 2003 Mali Yılı Bütçe Yasası ile 3194 sayılı imar kanununun, kullanma izni alınmamış yapılarla ilgili maddesinde, “yapı kullanma izni verilmeyen ve alınmayan yapılara belediyelerce yol, su, kanalizasyon, doğalgaz gibi altyapı hizmetlerinin birinin veya birkaçının götürüldüğünün belgelenmesi halinde, yasanın çıkışından itibaren altı ay içerisinde başvurusu üzerine kullanma izni alınmaya kadar geçici olarak elektrik bağlanabilir” hükmü getirildi. Bu yasa ile henüz yapı kullanma izni olmayan gecekondulara da geçici olarak altyapı hizmetleri götürülebilecekti.

Devamındaki 5027 sayılı yasa 2004 Mali Yılı Bütçe Kanunu adı altında çıkartılarak, bir önceki yasanın getirdiklerine ek olarak, belediye sınırları içinde kullanma izni verilmeyen ve alınmayan yapılaşmaların her türlü atıklarının çevre sağlığını tehdit eder boyutlara ulaşması halinde bu gibi yerlere belediyelerce kanalizasyon ve temizlik hizmetlerinin verilebileceği hükmü getirilmiştir.³ Bu yasayla da imar mevzuatına aykırı yapılara daha fazla hizmet getirilerek çevre sağlığının önemli olması nedeniyle gecekondular bir anlamda meşrulaştırılmıştır.

2008’de yayınlanan 5784 sayılı Elektrik Piyasası Kanunu ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun kullanma izni olmayan yapılara elektrik ve su hizmetlerinin götürülmesi sağlanıyordu.

Ayrıca 2005 yılında çıkarılan 5377 sayılı Türk Ceza Kanunu’nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile 2004 tarihinden önce yapılmış yapılarla ilgili olarak mevzuata aykırı yapılan yapıların sahipleri ve buna izin veren kamu çalışanlarının cezaları affedildi. Daha da önemlisi, özellikle deprem riski bulunan yerlerdeki izinsiz veya mevzuata aykırı olan yapıların da affedilmesiydi. Geçirilen büyük depreme rağmen, risk altındaki alanlarda bulunan alanlardaki izinsiz yapılar, gecekondular da aftan yararlanabilecekti.

2005-2009 yılları arasında IMP (İstanbul Metropolitan Planlama ve Kentsel Tasarım Merkezi) İstanbul’daki kontrolsüz büyümenin önüne geçmek üzere ve İBB işbirliğiyle İlk kez geniş kapsamlı bir plan yapmıştır. Bu çerçevede İstanbul’un konut ve sanayi alanlarını içeren 1/100.000 ölçekli çevre düzenleme planları hazırlanmıştır. Ancak çoğu kentsel aktörler ve yönetim arasındaki farklılıklar nedeniyle uygulanmamıştır

Yeni yüzyılın en önemli yasası 2012 tarihinde çıkan 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanla-

rın Dönüştürülmesi Hakkında Kanun’dur. 775 sayılı Gecekondular Yasası’nın temel amaç ve içeriklerini güncellemiş ve afet riski altındaki alanlar ile bu alanlar dışındaki riskli yapıların bulunduğu arsa ve arazilerde, sağlıklı ve güvenli yaşama çevreleri oluşturmak istenmiştir. Tapusu olup olmadığına bakılmaksızın, gecekondular alanları afete karşı en dirençsiz yerleşimler olarak görüldüğünden yıkılıp yerlerine yeni lüks binalar yapıyordu. Yasa, her ne kadar “iyileştirme”yi bir risk önleme alternatifi olarak görse de, uygulamada tüm ağırlık “tasfiye” ve “yıkım”a veriliyordu.

2015 yılında çıkan 6639 sayılı Bazı Kanun ve KHK’larda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile 2012’de kabul edilen 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanunun 24. maddesinde yer alan başvuru süresi uzatılarak daha çok gecekondunun yasadan yararlanması sağlanmıştır.

7143 sayılı İmar Barışı Yasası son imar affi yasası olarak 2018’de çıkarıldığında Vergi ve Diğer Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılması ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun olarak adlandırılmıştı. Bu düzenleme ile 2017 tarihinden önceki yapılmış yapıların yıkım kararları kaldırılmış ve idari para cezaları iptal edilmiştir. Ancak bu yasa ile yasallaşan yapılar dönüşüm takdir edilmesi halinde bu durum geçerli olmuyor ve dönüşüm yasasına tabi oluyordu. (Abacıoğlu, Abacıoğlu, 2018)

2. Gecekondunun Kendine Bakışı

Gecekonduların pek çoğunun gösterdiğine göre kırdan kente iş için göç edenler en rasyonel şekilde evini kentte ilk çalışacağı yere yürüme mesafesinde, kendi yaparak kendi oturuyorlar. Bahçesinde tavuk vb besliyor, meyve sebze yetiştiriyor ve bunları köyden gelen kışık yiyeceklerle de birleştirince ailenin yiyecek ihtiyaçlarını karşılamış oluyor. (Bayazit, Dülgeroğlu, et al,1992) İş bulma ve değiştirme konusunda oldukça hareketli ve kalıcı işlere geçtikçe kendisini başarılı buluyor. (Şenyapılı, T.,1978).

Mahalle nüfusu oluşunca devlet eliyle yıkımı önlemek ve bazı yaşamsal ihtiyaçları olan okul, sağlık ocağı gibi sosyal yapı; su, elektrik, yol gibi alt yapıyı talep etmek üzere “gönüllü kuruluş”lar oluşturuyor ve yetmediği yerde yaratıcı çözümlerini buluyor (Dülgeroğlu-Yüksel, 2022). Kendi ortak acil ve önemli ihtiyaçlarını mahalleli olarak sıralamaya koyabiliyor ve talep etme metotları geliştiriyor.

Tapu vb bir güvence elde edince de kentte tutunma konusunda başarılı olduğunu düşünüyor. Tapu almamış olanlar bile geri dönmüyor ve kendi ekonomik gelişimini, kentlininkine göre daha düşük de olsa, kırdaki durumuyla karşılaştırınca görece olarak daha iyi durumda olarak görüyor.

Uzun yıllar gecekondusunu ve/veya mahallesini terk etmeyerek önce konutunu genişletip sağlamlaştırıyor ve bunu zaman içerisinde ekonomik düzeyi düzeldikçe yavaş yavaş, adım adım yapıyor (önce bir oda, sonra eklenen daha çok oda, daha sonra bir kat çıkma, sonra da ikinci katı çıkma gibi). Sürdürülebilir bir kentsel dönüşüm olan yerinde dönüşüm için kendi çözümlerini üretebiliyor. Örneğin, Karanfilköy gecekonduları kendi kurdukları AKDER ile mahalleleri için plan düzeyinde çözümler üretmişlerdir.

Kentin başka mahallelerinden gelen kiracılar ile ve kent genelinde kentliyle kültürleşebilen ve onlarla uyum içinde yaşayabilen bir toplum oluşturabiliyor. Eşzamanlı olarak, kentin diğer mahalleleriyle birlik olup istenmeyen türde dönüşüme karşı direnç oluşturuyor ve organize olma konusunda başarı gösteriyor.

3. Kent Toplumunun Gecekonduluya Bakışı

- Kırdan kopup İstanbul'a çalışmaya gelenler ve gecekondusunu yapanlar köylerine geri gönderilmelidirler. (Bazı kanun yapıcılar)
- Gecekondular, kentteki hizmetlere ortak olur, hazine / belediyeye ait ve sosyal donatıya ayrılan kamusal alanı azaltırlar (Kentteki "yerli"ler, bazı kamu görevlileri)
- Gecekondular kenti kalabalıklaştırır; kent toplumunun homojen yapısını bozar. (Kentli ve planlı alanlardaki konutlarda yaşayanlar)
- Gecekondular kentin içinde mekansal olarak görsel kirliliğe yol açmaktadırlar (elit mimarlar, bürokratlar)
- Gecekondular, özellikle ilk dönemlerinde İstanbul'un sanayileşmesine, daha sonraları da hizmet sektörüne önemli katkıda bulunurlar. (Modernleşme-sanayileşme sürecindeki bürokratlar ve karar vericiler)
- Gecekondulara gerekli ve acil teknik destek verilmeli, yaşamsal gereksinimleri karşılanmalı ve kendi konutlarını iyileştirebildikleri göz önünde bulundurularak konutları "yasal" konut stokunun bir parçası olarak düşünülmelidir. (resmi kurumlar, karar vericiler)
- Gecekondular da ticari amaçlı olarak değerlendirilebilir ve diğer konutlar gibi alınıp

satılabilir. (Emlakçı, gecekondulu mafyası, yerel idari mekanizma)

- Kentte artan suç katkıları vardır(Türkiye'deki gecekondularını bilmeyen bazı yabancı araştırmacılar ve köhnemiş konut alanları/*slum* ile karıştırırlar); bu nedenle bu mahallelerde oturanlarla iletişimi azaltmak için, banliyölerde kapalı yerleşmeler, kent içinde ise duvarlı siteler ve konut alanları yapılmalıdır. (üst-gelir kentli grubu, bazı mimar/plancılar, müteahhit/ girişimciler)
- Kent merkezinde yer alan gecekonduların bulunduğu arsalar çok değerli olduğundan küresel sermayeye arz edilmelidir. Dolayısıyla, üzerlerindeki gecekondular yıkılmalı, sahipleri/kiracılarına bir şekilde mali destek verilerek şehir merkezinden uzaklaştırılmalıdır. (Uluslararası yatırımcılar, merkezi ve yerel yönetim kurumları, girişimciler, Çevre-Şehircilik ve İklim Değişiklik Bakanlığı, TOKİ)
- Kent dışında yayıldıkça, gecekondulu yerleşmeleri kent sınırları içine alınmamalı (kent sınırlarının değişimine karşı koyan kurum / kişiler).
- Kente gelenlere daha iyi konutlar verilirse gecekondulu yapımının önüne geçilebilir (yerel ve merkezi yönetim).
- Kentte gecekondulu mahalleleri ve kapalı sitelerin sırt sırta yer alması bir uyumsuzluk ve zıtlık oluşturmaktadırlar; bu engellenmelidir. (Kentlin ayrışmasını, sosyo-kültürel kutuplaşmayı sorun olarak görmeyenler)
- Gecekondulu yerleşmeleri kentin afetlere direnç bakımından (en) kırılğan alanlarıdır. (Kanun koyucular)

Değerlendirme:

Kısrık Döngü: Gecekonduların, tümünü yıkıp değerlendirilen arsalarını İstanbul'u küresel kent yapmak adına feda etmek Türkiye Cumhuriyeti tarihinin son 75 yılının mimari ve kültürel mirasının bir kısmını yok etmek anlamına gelir. En az o denli önemli olan bir başka husus ise yerinden edilerek İstanbul çeperlerine ucuz konut bulmaya çalışan gecekondulunun yaşamını ve sosyo-mekansal çevresini sil baştan kurmaya zorlanmasıdır.

De Facto: İstanbul'un modernleşme ve sanayileşmesinde önemli rolü olan gecekonduların tarihi, yasa ve politikaların gecekondulaşma olgusunun arkasında kalmış ve gecikmiş olduğunu ortaya koymaktadır. Devletin, yani kamu sektörünün üreten gibi doğrudan piyasaya girmesi değil, onu düzenleyen ve katalize

eden rolü üstlenmesi kentin geleceği için daha rasyonel ve sürdürülebilir olacaktır.

Uzun vadeli, bütüncül, mekansal-soyo-e-konomik planlama: IMP ve Arsa Ofisi gibi kurumlar yeniden canlandırılmalı ve erişilebilir konut stoku dönem dönem ve aşama aşama kademelendirilerek piyasaya arz edilmeli, tabandan gelen talebe göre de çeşitli konutlar üretilmelidir.

Katılımlı karar alma mekanizması: Popüler sektör, kamu sektörü, özel sektör birlikteliğinin sağlanması kaynakları zenginleştirici etkiye sahiptir. Kamu sektörünün küçülmüş olması ve özel sektörün rant amaçlı konut üretiminde kamu sektörü ile birlikte çalışması; popüler sektörün gücüne, kaynaklarına ve potansiyellerine ihtiyacı giderek daha fazla duyurmaktadır. Yıllardır yapılan, iyileştirilen gecekondular / enformel konutların ülkenin konut stokuna yapmış olduğu katkı göz ardı edilemez ve bundan maksimum düzeyde yararlanmak gerekir. Kendi yaşam çevreleri hakkında karar verme, sorumluluk alma konularında popüler sektörün potansiyelleri pek çok saha araştırmasında kanıtlanmıştır ve kanıtlanmaya devam etmektedir. Bu noktada, üniversitelerle karar vericiler olabildiğince işbirliği içinde olmalıdırlar. Piyasadaki aktörler arasında ve yönetimle kentsel aktörler arasındaki sorunların da katılımla çözümlenmesi İstanbul kentinin geleceği için gereklidir. Yeni konut ve yaşam çevrelerini oluşturmada ve var olan yerleşimleri iyileştirmede, yerinde yapılan bilimsel araştırmalar konut politikalarını yönlendirmede girdi oluşturmalıdır. Sosyo - mekansal

açıdan kent, toplumu ile bir bütündür ve sürdürülebilir bir kent için bu bütün ayrılmamalı ve ayrıştırılmamalıdır. ■

Yurdanur Dülgeroğlu Yüksel, Prof. Dr., Medipol Üniversitesi, Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü

Kaynaklar

- Abacioğlu, M., Abacioğlu, Av. A. (2018, 2.baskı). İmar Affı ile İlgili Mevzuat, Ankara: Sözkese Matbaacılık.
- Bayazit, N., Y.Dülgeroğlu-Yüksel, et.al (1992). Toplu Konut Mekan Standartları, İstanbul: TOKYAD
- Dülgeroğlu-Yüksel, Y. (2022). Lost Informal Housing in Istanbul: Globalization at the Expense of Urban Culture. London: Routledge
- Dülgeroğlu, Y., Aydın, S., Yılmaz, Z., Pulat, G., Özgünler, M. (1996). Toplu Konutlarda Nitelik Sorunu, Ankara: TC Başbakanlık Toplu Konut İdaresi. Konut Araştırmaları Dizisi 4, 1-2
- Dülgeroğlu-Yüksel, Y., Özsoy, A., Pulat, G. (2014). Urban Transformation Developments Triggered By New Legal Regulations in Istanbul, International Journal for Housing Science 38 (2), 139-148.
- Şenyapılı, Ö.(1981). Kentleşmeyen Ülke Kentleşen Köylüler, Ankara: ODTÜ.
- Şenyapılı, T. (1978). Bütünleşmemiş Kentli Nüfus Sorunu, Ankara: ODTÜ.

Development of Squatter Housing in İstanbul

The article deals with the development of squatter housing, or gecekondular in the local-original during the last seventy five years, under the impact of laws and housing policies with reference to İstanbul. In this earlier section, details are given regarding the stages of development: the first stage starting with 1948-50 with the industrialization following the world war II; and continuing with the second stage benchmarked with the National Development Plan period in 1960. The third stage begins with the major earthquake in Marmara in 1999, the year after which radical decisions have been taken on the future of the metropolitan İstanbul and its squatter housing constituting half of the total urban housing stock. In the following section, development of squatters' view of themselves is explained throughout the years of their settling in İstanbul. In the last section, changing urban community perspective about the squatters is examined during the process of squatterization up to now. Then, the whole gecekondular development is evaluated and found out that facit circle of squatters' situation; de facto interventions; lack of long-term integrated socio-spatial and economic policies; and non-participatory decision making are the major current issues.

Cumhuriyet Dönemi İstanbul'unda Bizans Mimari Mirasına Bakış

Mine Esmer

1. Giriş

Cumhuriyet döneminde İstanbul'un Bizans mimari mirasının ele alınacağı bu yazıda fiziksel sınır olarak Tarihi Yarımada, yani eski sur içi belirlenmiştir. Tarihsel ve sosyal bir arka planla başlayan yazı, İstanbul'daki Bizans çalışmalarına araştırma, kazı, onarım çerçevesinde yer vererek, aynı zamanda büyük imar faaliyetleri, yasal çerçeve, sorumlu kamu ve sivil toplum kuruluşları ile Bizans mimari mirası üzerine çalışmış önemli araştırmacılara da değinecektir. Kronolojik bir sırada aktarılmaya çalışılan yüzyıllık süreç, tek parti dönemi, 1950'de tek parti iktidarının değişmesinden 1973'te çıkan 1710 sayılı yasaya uzanan dönem, 1973-2000 arası ve 2000 sonrası olarak dört kısma ayrılmıştır. Sonuç kısmında ise yaklaşımlar ve güncel durum kısaca değerlendirilmektedir.

2. Tarihsel ve Sosyal Arka Plan

Artık başkent olmayan 1923 İstanbul'u, savaş ve işgalden çıkmış, nüfusu azalmış, mimari ve kentsel dokusu yıpranmıştır. İşgal sırasında yapılan kazılarla tarihi kısmen gün ışığına çıkarılan İstanbul o yıllarda tüm katmanlarıyla dokunulmamış ve eşsiz bir bilgi hazinesi vaat etmektedir. Bu açık gerçeğe karşın yine de Cumhuriyet dönemi boyunca yeni inşaatlar ve düzenlemelerle ortaya çıkan bulgular 2000'lerde bile şaşırtıcı olmaya devam edecektir. Büyük yangınlar ve depremler dışında henüz kapsamlı imar hareketlerinden etkilenmemiş olan Tarihi Yarımada'da kentsel doku Kuban'a göre on dokuzuncu yüzyılın ikin-

ci yarısına kadar topografik verilere uyan organik bir gelişme göstermiş; ancak bazı anıtsal yapılar dışında farklı dönemlerin fiziksel görünümü korunmamıştır (Kuban, 2001:v). Kentin devamlı olarak değişen sokak dokusu ve konutlarına karşılık, topografyaya bağlı olarak ana yönler ve anıtlar sabit röperler olarak kalmıştır. İstanbullu Ermeni bir yazarın 19. yüzyıl sonlarındaki çocukluk anılarına kulak verirse: “*Sürekli değişen renkli bir rüya olan İstanbul'un silüetinde, başların ötesinde, göğe uzanan minareleri selvilerle dostluk eden görkemli camileriyle Türk semtleri vardı. Üzerimde büyük etki bırakan bu rengârenk ve zarif tablo benim ilk görsel izlenimlerimdi*” (Yesayan, 2023:32). İstanbul silüetinde baskın öğelerin zaman içinde değişimi elbette göz ardı edilemez.

İstanbul'un Osmanlılar tarafından fethi kültürel, demografik, fiziksel yapısında büyük bir kırılma yaratmış; Mamboury'ye göre “*fetih sonrasında canlandırma politikası kapsamında şehrin yollarını, âdetlerini bilmeyenlerin getirilmesiyle keskin bir kopuş yaşanmıştır*” (Mamboury, 1953: 98). Kimi yerlerin veya anıtların isimlerini de değiştiren, bazı kiliselere memleketlerinden azizlerin isimlerini veren kentin o dönemdeki Rum nüfusu, Anadolu ve Balkanlar'dan çeşitli kasaba ve köy halklarının bir mozaiği olarak betimlenebilir (Millas, 1996: 22-23).

Bizans dönemi kentsel dokusunu çoğunlukla yitiren şehirde, yirminci yüzyıla daha çok ana cadde Mese'nin izini süren Divanyolu gibi bazı cadde ve sokak izleri¹, imparator forumlarından

Resim 1. Bukoleon Sarayı sahil yolu geçmeden önce (Curcic, 2010:86) ve 2018 hava görüntüsü (<https://istanbulsurlari.ku.edu.tr/en/essay/76/the-palace-of-boukoleon>).

geriye kalan sütunları çevreleyen meydan parçaları, Tekfur ve Bukoleon Sarayları dışında saraylara dair daha çok altyapı kalıntıları, surlar, Hipodrom'un Sphendone'si, bir kilise, cami, mescit ve müze gibi farklı işlevlerle kullanılan kilise yapıları, ayazmalar, dikilitaş ve sütunlar, harabeler, Osmanlı yapılarında kullanılmış olan devşirme parçalar, bazı yer isimleri (toponimler) ve kısmen doğal çevre ile yapı çevrenin ilişkisi aktarılabilmektedir. Bu son maddeyle ilgili olarak Marmara deniz surları ile deniz ilişkisinin yüzyıl ortasında yitirilene kadar çok özel olduğunu belirtmek gerekir (*Resim 1*). Yine kent içinde de yapıların algılanması, topografya ile kurdukları ilişkiler, set duvarları, bakı noktaları 1950'lere kadar nispeten korunabilmiştir (*Resim 2*). Yirminci yüzyıl ortasına kadar görülen kentteki bu korunabilme durumu az nüfus, inşaat ve yol yapımı sayesinde mümkün olmuştur.

İstanbul'da röper noktaları oluşturan anıtsal yapılar içinde bugün çoğunluğu farklı işlevle kullanılan Bizans dönemi kiliseleri dikkat çekicidir. Yirminci yüzyıla Rum mahallelerinin parçası olarak gelen ondokuzuncu yüzyıl kiliseleri de önem taşır.² Tanzimat'a kadar süregelen kanunlar çerçevesinde aynı yapının aynı yerdeki devamı olarak üst yapıları yenilense de hem kentsel mekân içindeki yerlerinin süreklilik arz etmesi hem devşirme malzemeleri ile geçmişle köprü kurarlar. Bir başka önemli öge, silüet değeri de olan kent surları, arkalarındaki Osmanlı ve Cumhuriyet dönemleri şehir dokusu, üstlerine inşa edilmiş yapılarla örülü fiziksel çevrenin bir parçasıdır.

Tıpkı şehrin sakinleri gibi çok kimlikli, çok kültürlü, çok dilli bir hayat, varlığını İstanbul'da 1934 şehir rehberinde değişene kadar sokak adlarında da gösterir. Bir coğrafyanın toponomisi (yer adları örüntüsü), o topraklarda yaşamış fark-

lı toplulukların kolektif hatıralarını ve deneyimlerini yansıtan çok katmanlı bir kültürel varlıktır (Öktem, 2010:155). 1930'larda başlayan bu değişimin 2000'lere kadar devam ettiğini söylemek yanlış olmaz. Bizans'tan günümüz İstanbul'una kadar süregelen semt isimlerinden Samatya'nın önce Hacı Hüseyin Ağa Mahallesi, 2009 sonrası da Koca Mustafa Paşa Mahallesi içinde kaybolması buna örnektir (Avcı, 2021:29).

İstanbul'un Bizans geçmişini günümüze bağlayan en önemli öğelerinden biri az önce bahsedilen demografik değişime rağmen Rum kültürüdür. İstanbul Rumları geçmişi antik döneme dayanan, dini ritüeller, mutfak kültürü, mimari eserler gibi yer yer birbirinden çok farklı öğeler içeren, çok katmanlı bir kültürün mirasçılarıdır (Anastasiadou, 2012: 200). Yunanca'da "Şehir"/"Η Πόλη" sözcüğü, şehirlerin şehri, kentlerin kraliçesi olarak betimlenen İstanbul için özel isme dönüşür. İstanbullular da "Şehirli/Polites" olarak adlandırılır; bu kelime oyunuyla İstanbullu olmak şehirli olmak, İstanbullu olmamak, şehirli olmamakla bir tutulmuştur (Örs, 2012:196). İstanbul'da mübadele öncesi 300.000 olan Rum nüfus, mübadele sonrası 110.000'e düşer (Frangopoulos, 2012:244). Yine de 1930'ların İstanbul'unda, "küçük insanların hikâyesini Sait Faik'in hikâyelerinin başkışilerinin birçoğu İstanbul Rum'udur. Balıkçılardır, küçük zanaatkarlardır, pansiyon, dükkân sahipleridir, meşhur meyhanecilerdir. Bu kişiler Sait Faik'in kitaplarında öyle bir anlatılır ki bazı pasaj ve sokaklar balık ve deniz kokusunun yanı sıra Bizans kokar, fakirlik, merhamet; çoğu kez de eğlence kokar."³ Günümüzde ise Fatih İlçesi sınırları içinde yer alan Tarihi Yarımada'da cemaatin kurumsal altyapısı varlığını sürdürse de yaşayan Rum nüfus 200 kişiyi aşmaz (Perouse, 2012: 73).

3. İstanbul'da Bizans Çalışmaları (Kazi-Araştırma-Belgeleme-Onarım) ile İmar ve İnşaat Faaliyetleri

3.1. Tek Parti Dönemi (1923-1950)

Cumhuriyet döneminde eski eserlerin korunması ve bakımından sorumlu iki ana kurum *Maarif Vekâleti* bünyesinde yer alan Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile Vakıflar Genel Müdürlüğü'dür (Durukan, 2004: 37-38). Osmanlı döneminde kurulan *Muhafaza-ı Asar-ı Atika* (Eski Eserleri Koruma) Encümeni de erken dönemde sadece İstanbul ile sınırlı kalacak biçimde yeni idare tarafından tanınmıştır (Madran, 2002:210). Daha çok tespit ve koruma ihtiyaçlarının belirlenmesine odaklanan Encümen, 1941'e kadar toplam 797 eser tescil eder; tespit-

Resim 2. Encümen Arşivi'nde Odalar Mescidi, 20. yüzyılın ilk yarısına ait olan fotoğrafta arka planda görünen Kariye, yükselen ve artan yapılaşma dolayısıyla günümüzde görünmez.

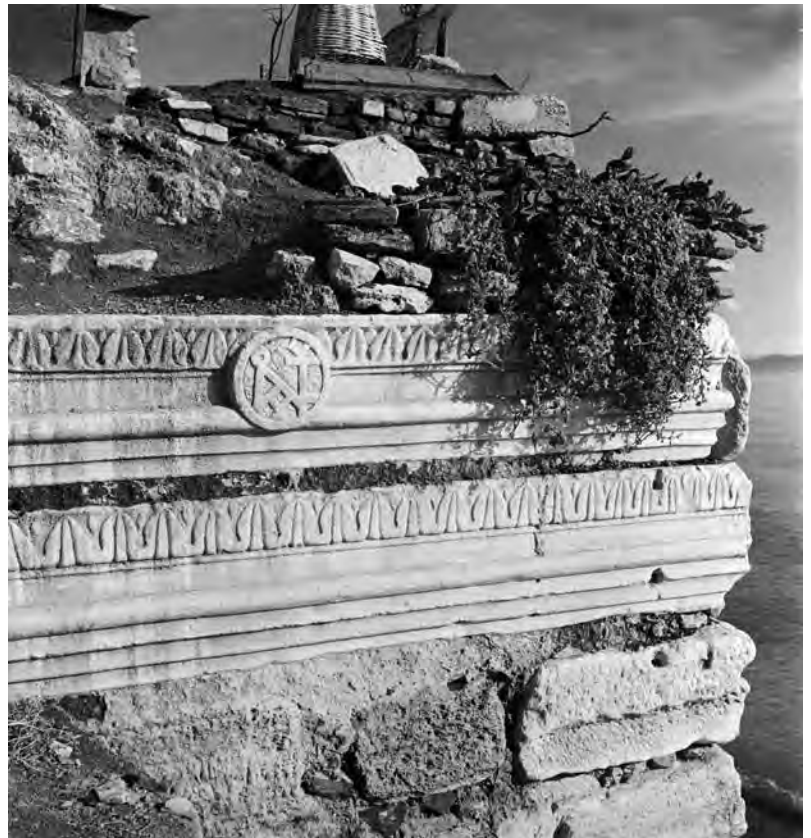

ler bir grubunu da Bizans eserlerinin teşkil ettiği yedi gruba ayrılmıştır (Aykaç, 2021:346). Ayasofya, Küçükayasofya, Kalenderhane, Fethiye gibi camiye dönüştürülmüş Bizans kiliseleri ile Süleymaniye, Şehzade, Fatih Camileri ve Topkapı Sarayı Müzesi Saray Mutfakları gibi anıtların acil onarımları için Encümen tarafından Maarif Vekâletinden bütçe talep edilmiş olduğu görülür (Aykaç, 2021:342). Yine Erken Cumhuriyet döneminden itibaren Vakıflar İdaresi bünyesinde bulunan Bizans yapıları onarılmıştır. Bu onarımlar bazı açılardan bugünkü koruma anlayışına ters düşen uygulamalar içerse de yapıların büsbütün kaybedilmemelerini, ayakta kalmalarını sağlamaları açısından önemlidir. Cumhuriyet'in devraldığı kültür varlıklarının korunmasına ilişkin kanuni düzenlemeler ise 1906 tarihli *Âsâr-ı Atika Nizamnamesi*'ne dayanır. Bu kanuni düzenleme, 1973 yılında 1710 sayılı Eski Eserler Kanunu yürürlüğe girinceye kadar geçerliliğini sürdürür. 1923 yılında, bir sivil toplum kuruluşu olan Turing Kurumu, İstanbul'da bulunan Türk ve Bizans tarihi ve mimari eser ve hatıralarının, özetle İstanbul'a özgü tüm güzelliklerin, İstanbullular ve hükümet tarafından korunmasını sağlama amacıyla kurulur. İstanbul *Asar-ı Atika Muhipleri Cemiyeti*'nin devamı olan dernek 1942 yılında Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu ismini alarak bugünkü yapısına kavuşur (Durukan, 2004: 45).

Cumhuriyet'in ilk yıllarında arkeolojik kazı ve araştırmaların odağında ise Sultanahmet Bölgesi vardır. Yirminci yüzyıl başında bölgenin büyük bir bölümünü etkileyen İshakpaşa Yangını (1912) Bizans araştırmaları açısından bir kırılma noktası olmuş; Osmanlı İmparatorluğu'nun son on yılında İstanbul'un Bizans geçmişini kazmak ve belgelemek konusunda harcanan çaba (Abi, 2021), Cumhuriyet döneminde Hipodrom, Zeuksippos Hamamları, Büyük Saray Kompleksi ile ilişkili yapılarla sürdürülmüştür (Aykaç, 2021:340). Bundan başka, 1929'da Theodore Macridy tarafından Fenâri İsa Camii'nde ve 1930'da Bodrum Camii'nde kazılar yürütülür⁴.

Mübadele sonrası çıkan siyasi ve ekonomik sorunlarla mesafeli olan Türkiye-Yunanistan ilişkileri de 1930'da Ankara'da imzalanan Dostluk Antlaşması ile çözümlenir ve iki ülke yakınlaşırlar (Demirözü, 2007: 87). 1931'de Amerikan Bizans Enstitüsü'nün kurucusu Thomas Whittemore, Halil Edhem Eldem'in önemli katkıları ile Ayasofya'da çalışmak için izin almış; Atatürk'ün 1930'ların başında geliştirmeye başladığı eski eserleri koruma politikası Ayasofya onarımlarının geniş arka planını oluşturmuştur (Durak, 2023: 86-87). Whittemore'un çalışmalarının üçüncü yılında yapının hem Hristiyanlık hem de Müslümanlık açısından sembolik değeri göz önüne alınarak müzeye dönüştürülmesine karar verilir (Aykaç, 2021:342). Böylece insanlığa yeni bir ilim müessesesi de kazandırılacaktır (Diker, 2019:4). Müzeye dönüşen Ayasofya'da fotoğraf çekmenin yasak olması ile ziyaretçilerin şemsiye, baston, fotoğraf makinası gibi eşyalarını vestiyere bırakmak zorunda olmaları dikkat çekicidir (Durak, 2023: 99).

1930'lar İstanbul'unun Bizans mimari mirasının belgelenmesi ve anlatımında özellikle bahsedilmesi gereken isimler arasında: Rum topograf Miltiadis I. Nomidis, Fransız topograf Jacques Pervititch, Robert Kolej öğrencisi Nicholas V. Artamonoff (*Resim 3*) ve Sovyet mimarlık tarihçisi N.I. Brunoff'u da saymak gerekir.⁵ 1935-1938 arasında Sultanahmet arastası ve çevresinde gerçekleştirilen kazılar sonucunda günümüzde Büyük Saray Mozaikleri olarak bilinen mozaik döşemeli bir peristilli avlu bulunmuş; bununla birlikte İstanbul Belediyesi yangın bölgesinde yavaş yavaş inşaat izinleri vermeye de başlamıştır (Aykaç, 2021:344). Ayasofya'nın müzeye dönüşümünün ardından Alman Arkeoloji Enstitüsü'nden Alfons Maria Schneider avluda kazı yaparak II. Theodosius Ayasofyası'na ait anıtsal girişi bulur (Schneider, 1941).

Resim 3. 1930'lara ait N. V. Artomonoff fotoğrafında Bukoleon Sarayı'ndan bir detay: Iustinianus'un (527-565) monogramı görülmektedir.

Dönemin Bizans mirasına karşı yaklaşımını göstermesi açısından İnönü'nün gezerken gördüğü bir Bizans yapısını merak etmesi üzerine İstanbul Üniversitesi'ne bir Bizans uzmanı Steven Runciman'ın davet edilmesi ve 1942'de ders vermeye başlaması ilginçtir (Durak, 2023:116). On sene sonra, 1952'de Paolo Verzzone ile başlayıp, Doğan Kuban, Metin Ahunbay, Ayla Ödekan ile devam eden İTÜ ekolü de Bizans yapılarının koruma ve mimarlık tarihi disiplinleri çerçevesinde araştırılması bakımından önem taşır.

İstanbul'un imarı 1930'ların başından itibaren gündemdedir; bu gündem doğrultusunda 1933 senesinde açılan yarışmaya davet edilen üç yabancı şehircilik uzmanı arasından Herman Elgötz'ün projesi başarılı bulunur (Doğusan, 2004: 26). Elgötz dışında, Martin Wagner 1935-1938 yılları arasında şehircilik uzmanı, Gustav Oelsner de 1939-1948 yılları arasında Bayındırlık Bakanlığı'nda şehircilik ve imar işleri danışmanı olarak çalışır (Doğusan, 2004: 39). Ancak, 1939'da uygulamaya konan İstanbul'un ilk imar planı, 1936-1950 arasında İstanbul Belediyesi'nde uzman olarak çalışan Henri Prost tarafından hazırlanmıştır (Doğusan, 2004: 40). Bu plan doğrultusunda 27 Şubat 1943'te açılan Atatürk Bulvarı erken Cumhuriyet döneminin Tarihi Yarımada'daki ilk büyük imar faaliyetidir (Resim 4). 1940'ların başlarında, bazı anıtların yanı sıra birçok konutun yıkılmasıyla sonuçlanmış; yeni yapıların hacim, oran ve parsel boyutları büyümüştür. Genişletilmiş yollar aynı zamanda daha fazla motorlu taşıtı davet ederken, sürekli yeni bina ve tesislerin inşası, bölgedeki eski konut dokusunu daha da değiştirerek; mahallenin demografik ve sosyal statüsünü de sonraki yıllarda büyük ölçüde farklılaştırmıştır (Esmer, 2020:

307). Bulvarın açılması esnasında Bizans dönemi eserlerinden Sekbanbaşı İbrahim Ağa'nın yıkılışlarında Türkiye'nin Bizans çalışmaları konusunda önde gelen kişilerinden olacak genç Semavi Eyice tarafından günbegün takip edilmiştir (Durak, 2023:120).

Topkapı Sarayı Yerleşkesi ile yangın bölgesinin bir kısmının Prost planında arkeolojik park olarak düzenlenmesi önerilmiştir (Aykaç, 2021:338). Ancak Koruma Encümeni plan hazırlanırken görüşlerinin alınmaması ve çeşitli yanlışlar içerdiği gibi nedenlerle planın iptal edilmesi ve gerekiyorsa yeni plan hazırlanması yönünde görüş bildirir (Aykaç, 2021:348). Prost hipodromun da cumhuriyet meydanı olarak düzenlenmesini ve batısına adliye sarayı inşa edilmesini öngörmüştür (Özler, 2007: 85). Adalet Sarayına yer açmak için İbrahim Paşa Sarayı'nın mehterhâne kısmının yıktırılması ile beraber Alman Arkeoloji Enstitüsü'nden Alfons Maria Schneider Adliye Sarayı inşaat alanında kazılara başlar (Aykaç, 2021:346). Kazıda Azize Euphemia'nın kilisesi ve *martyrion*'unun ortaya çıkması üzerine Whittimore kalıntıları taşımaya önermiş; ancak Ayasofya Müzesi Müdürü Ramazanoğlu'nun "*devlet eliyle freskleri taşımak ve diğer kalıntıları yok etmekle İstanbul'da ne Bizans ne de Türk eserlerinin korunmasının mümkün olmayacağını*" belirten tavrı ile kalıntılar taşınmamıştır (Aykaç, 2021:350). Buna ilaveten yine alanda gerçekleştirilen İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürü Rüstem Duyuran başkanlığındaki kazıda ise geç antik döneme tarihlendirilen Antiokhos ve Lausos Saraylarına ait kalıntılar ile Hipodrom'un basamakları ortaya çıkar (Resim 5). Kalıntılara rağmen Adliye Sarayının Sultanahmet'te inşa edilmesi yönünde alınan Bakanlar Kurulu kararının ardından proje

Resim 4. Haliç'ten Valens Kemerli ve çevresinin görünümü (2019).

için açılan yarışmayı Sedad Hakkı Eldem ve Emin Onat kazanırlar; inşaat 1951 yılında başlar (Aykaç, 2021:350).

1942'de İÜ Fen Edebiyat Fakültesi olarak kullanılan Zeynep Hanım Konağı yanar. Yangın sonrası yapılan kazıda Beyazıt A,B,C kiliseleri, beş sarnıç ve Orta Bizans dönemi konut mimarisini çağrıştıran yapı kalıntıları ortaya çıkar (Fıratlı, 1951; Altuğ,2021:366). 1945 yılında Kariye ile Fethiye'nin güney yapısı da müze olarak kullanılmak üzere *Maarif Vekâleti*'ne devredilir. 1947-1958 yılları arasında Kariye Camii'nde Whittimore, Rice ve Underwood tarafından araştırma-belgeleme-onarım çalışmaları yürütülür.⁶

Prost'un Sultanahmet Arkeoloji Parkı projesi, önceleri bölgedeki Osmanlı dönemi anıtsal yapıları ve konut dokusu ile kamulaştırma problemleri ve kazılar için gerekli masraf nedeniyle uygulamaya geçmez. Daha sonra İstanbul'un fethinin 500. yılı kutlamalarıyla değişen koruma öncelikleri ve Osmanlı İmparatorluğu'nun sembolik merkezi olan Sultanahmet'in geç antik ve Bizans dönemini öne çıkaracak olması nedeniyle ikinci plana atılır (Aykaç, 2021:350). Albert Gabriel parkın kurulabilmesi için o yıllarda yeni kurulmuş olan UNESCO'ya yazar ve aynı zamanda 1948'de Paris'te düzenlenen VI. Uluslararası Bizans Araştırmaları Kongresi'ndeki bildirisinde durumu açıklar (Pinon, 2010:295). Bu bildiri sonrasında konferansın genel sekreteri André Grabar, bu parkın sadece Bizans değil tüm medeniyetleri araştırmak için önemli olduğunu UNESCO'dan destek alınabileceğini İnönü'ye yazmış ve olumlu dönüş almıştır (Aykaç, 2021:354). 1949 yılında, 500. yıl için onarım kapsamına alınan yapılar arasında Ayasofya Müzesi, Tekfur Sarayı, Bodrum Camii, Kariye Camii ve Aya İrini de vardır.

3.2. 1950-1973 arası

İkinci Dünya Savaşı sonrası SSCB'nin bölgede güçlenmesi ABD'yi tedirgin eder; Türkiye ABD'nin Truman doktrini çerçevesinde Marshall Planı olarak adlandırılan ekonomik yardım politikasına 1947'de dahil olur (Kongar, 1999: 458). ABD ile olan politik ve ekonomik yakınlaşmanın arttığı ve Türkiye'nin NATO'ya da girdiği Demokrat Parti iktidarının 1950'de başlaması ardından Prost'un sözleşmesi yenilenmez ve planlarının değerlendirilmesi için yeni bir komite oluşturulur (Aykaç, 2021:354). 1951'de ise Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olarak Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu (GEEAYK) kurulur. Eski Eserleri Kuru-

ma Encümeni bu kurula bağlı yerel bir danışma organı olarak varlığını sürdürür.

1952'de arkeoloji parkı için incelemelerde bulunmaya gelmek isteyen UNESCO yetkilileri dönemin hükümeti tarafından reddedilince desteklerini geri çekerler (Aykaç, 2021:354). Demokrat Parti hükümeti UNESCO heyetinin gelmesini önleyerek, Türkiye'deki eski eserleri koruma politikasındaki değişimi başlatmıştır. Sultanahmet 1953 yılında arkeoloji parkı ilan edilir. Ancak GEEAYK'ın ilan ettiği arkeoloji parkı Prost'un önerisinden oldukça farklıdır. Sınırları daralan park, Prost'un Açık hava müzesi yaklaşımından da uzaklaşmıştır. Zaten şehrin adı da artık Konstantinopolis değil İstanbul'dur.⁷

1953 yılında İstanbul'un yeni Belediye Sarayı Saraçhane'de inşa edilirken temel kazısı sırasında oldukça geniş bir alana yayılmış mozaikler ortaya çıkar (Duyuran, 1954). Yeterli belgeleme yapılmadan parçalar halinde müzeye kaldırılan mozaikler, 2000 yılında Aya İrini'nin atriumuna taşınır (Altuğ, 2021: 370). Adliye, Üniversite ve Belediye Sarayı'nın, kentin tarihi merkezine inşa edilmeleri daha sonraki yıllarda daha geniş yollar, ek binalar, daha hacimli, daha derin temelli otel ve işyerlerinin önünü açmıştır (Saner, 2022: 65). Aynı zamanda bu yapıların inşaatları sırasında ortaya çıkan kalıntıların korunması konusundaki samimiyetsizlik ortaya serilmiş ve yapılar da kütle ve gabarileri ile eski kent çekirdeğinin iddialı hatalarına örnek teşkil etmişlerdir (Saner, 2022: 65).

Resim 5. 1950'lerdeki kazılarda ortaya çıkan Hipodrom'un basamakları (negatif log 7783 P Dumbarton Oaks Fotoğraf Arşivi)

1950'lerin ilk yarısında Feridun Dirimtekin'in Marmara ve Haliç Surları'nda yaptığı çalışma ve iki kitabına da deniz surlarının belgelenmeleri ve araştırılmaları açılarından değinmek gerekir (Dirimtekin 1953 ve 1956). 1955 yılında X. Uluslararası Bizans Tetkikleri Kongresi'nin İstanbul'da toplanacak olması üzerine, önemli bazı Bizans eserlerinin onarımları gündeme gelir. Kongreden önce Arif Müfit Mansel'in önergesi üzerine Bizans eserlerinin kongre üyelerine gösterilebilecek şekilde tamir ve tanzim edilmesinin zaruri olduğu belirtilir.⁸ Bu amaçla kongreden hemen evvel Aya İrini, Fethiye, Bodrum, Fenari İsa, Kariye, İmrahor ile Küçük Ayasofya Camileri ile Tekfur Sarayı'nda basit onarımlar yapılır (Altınıydız, 1997: 94).

1956-60 yılları arasında İstanbul'da Menderes İmarı olarak bilinen kapsamlı faaliyetler yürütülmüş; beş ana ulaşım aksı kullanıma açılmıştır (Arslan Çinko ve Eres, 2018: 558). Bunlardan ilki Londra Asfaltı, bir diğeri ise Sirkeci-Florya arasındaki sahil yoludur. Bu yol ile birlikte, tarihi kent merkezinin Marmara sahilleri ve Haliç ile bağlantısının kurulması hedeflenmiştir. Saraçhane'den Edirnekapı'ya kadar uzanan aksta açılan Fevzipaşa Caddesi, Beyazıt'tan Aksaray'a uzanan aksta genişletilen Ordu Caddesi ile devamında açılan Vatan ve Millet Caddeleri, Menderes'in imar programının temel ayaklarını oluşturmuştur (Arslan Çinko ve Eres, 2018: 558-559). Vatan Caddesi, üzerinde yapılan yüksek yapılar, büyük bloklar, idari binalar ile o güne kadar ülkede yapılmış en geniş (Vatan Caddesi 60 m, Millet Caddesi 50 m genişlikte) yollardan birisi olmuş; Kara Surları üzerinde açılan bir geçit ile cadde sur dışıyla bağlanmıştır (Arslan Çinko ve Eres, 2018: 559). 1956-1957'de Ordu Caddesi'nin genişletilmesiyle yıktırılan Simkeş Han'ın altında Theodosius Taki'na ait önemli miktarda parça bulunurken, Beyazıt Hamamı'nın temellerinde de Theodosius Sütununa ait kabartmalı mermer parçalar görünür duruma gelmiştir (Altuğ, 2021:372).

Kara Surları'ndan bir parça da aralarında olmak üzere pek çok eserin yıkılmasıyla sonuçlanan, mahalle dokusunun, kentsel doku oran ve ölçeğinin değiştiği, kentsel bellekte büyük bir kopmaya neden olan bu imar faaliyetleri aynı zamanda bugün Kennedy Caddesi olarak adlandırılan sahiyolunun geçirilmesiyle Tarihi Yarımada'nın tüm Marmara sahilinin denizle olan doğal ilişkisini bozmuştur. Böylece, Bizans döneminden yirminci yüzyıla erişen şehrin en önemli karakteristik özelliklerinden biri kaybe-

dilmiştir. Aslında Marmara Sahili'ne demiryolunu takip eden bir otoyol açma fikrinin öncülüğünü 1933'te davet edilmiş şehircilik uzmanı Elgözt yapmaktadır; ancak yolun bölgenin tarihi ve doğal güzelliğini bozmamak için, tünellerle geçilmesini öneren uzmanın önerisinden 23 sene sonra yol Emin Onat danışmanlığında yer üstünde açılmıştır (Doğusan, 2004: 26).

1960-1967'de Saraçhane'de İngiliz sanat tarihçisi Prof. Dr. Martin Harrison ve arkeolog Nezih Fıratlı'nın yürüttüğü kazılarda Aziz Polieuktos Kilisesi'nin büyük kısmı ortaya çıkarılmıştır.⁹ 1966-1978 yılları arasında da Kalenderhane Camii'nde Doğan Kuban ve C. Lee Striker tarafından bir kazı-araştırma ve onarım faaliyeti yürütülmüştür.¹⁰ Yine İstanbul'da 1960'lardaki çalışmalarıyla bilinen ve öğrencileri arasında Yıldız Ötügen, Lioba Theis, Neslihan Asutay gibi önemli Bizans uzmanlarının bulunduğu sanat tarihçisi ve arkeolog Horst Hallensleben'in İstanbul'un Bizans mimari mirasına katkısı önemlidir.

3.3. 1973 sonrası

1974'te UNESCO'ya bağlı sivil toplum kuruluşu olan ICOMOS, Kültür Bakanlığı'na bağlı olarak Türkiye'de de kurulur. Böylece Türkiye koruma konusunda etkin bir rol oynayan, uluslararası öneme sahip kuruluşun içinde yer alabilme imkânını bulmuştur. 1977'de ilk kez yayımlanan İstanbul'un Tarihsel Topografyası adlı kapsamlı çalışmasıyla eski Alman Arkeoloji Enstitüsü müdürü mimar ve arkeolog Wolfgang Müller-Wiener'i İstanbul'un Bizans ve Osmanlı mimari mirasına katkılarıyla anmak gerekir. Elbette 1982'de Kariye Camii üzerine doktora çalışmasını tamamlayan ve yakın geçmişte kaybettiğimiz Robert Ousterhout'dan da Bizans mimari mirası söz konusu olduğunda bahsedilmelidir.

1985 yılında Tarihi Yarımada içinde dört alan UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne girer. Ayasofya, Sultanahmet Camii ve Topkapı Sarayı'nı kapsayan ve "Sultanahmet Arkeolojik Parkı" olarak adlandırılan bölge, Süleymaniye Külliyesi ve onu çevreleyen ahşap Osmanlı mahallesi, Zeyrek Camisi (Pantokrator Kilisesi) ve onu çevreleyen ahşap Osmanlı mahallesi ile Kara Surları, İstanbul'un Roma, Bizans ve Osmanlı geçmişini simgeleyen kültür varlıkları olarak Dünya Mirası olarak tanımlanmıştır.

1983 yılında, daha önce 1973 yılında kabul edilmiş olan 1710 sayılı Eski Eserler Kanunu yerine daha kapsayıcı olan 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu yürürlüğe

girer. Eski eser sözcüğünün uluslararası kavrama daha yakın olarak kültür varlığı olarak değiştirildiği görülmektedir. GEEAYK ise yerini 1983 yılında Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları ile Bölge Kurullarına bırakır. 1987’de bölge kurullarının ismi “Koruma Kurulları” olarak değiştirilir.

İBB Başkanı Dalan’ın 1984’te Haliç’te gerçekleştirmiş olduğu yıkımlarda Cibali, Ayakapı, Fener, Balat, Ayvansaray gibi tarihi semtlerin zamanla kıyı şeridi boyunca gelişen dokusu parçalanmış; sahil şeridinde tanımsız boşluklar oluşmuştur. Böylece hem Marmara hem Haliç’te ciddi müdahaleler gören, kentin kültürel ve arkeolojik mirasının başlıca bileşenleri olan Deniz Surlarının ayakta kalan bölümleri ciddi koruma sorunlarıyla karşı karşıya kalmıştır. Doğal etkenler, kent planlamasında alınan kararlar, yapılan uygulamalar, yasal, yönetsel, ekonomik ve sosyal nedenlere bağlı koruma sorunlarının tehdit ettiği Deniz Surları, arkeolojik ve peyzaj değerleri göz önünde bulundurulacak yakın çevreleriyle bütünleşik koruma yaklaşımlarına ihtiyaç duymaktadır (Semiz, 2020: 57). Bu konudaki önemli yakın zamanlı tehditlerden biri de Fatih Belediyesi’nin Sur-u Sultani bölgesinde artık olmayan İncili Köşk, Şevkiye Köşkü ve Balıkhane Kasrı gibi yapıların ‘yeniden inşası’ projesine ilişkin Koruma Kurulu’nun verdiği onaydır. Bu onay Danıştay tarafından söz konusu alanın Dünya Kültür Mirası Listesi’nde olması sebebiyle bozulmuştur.

Dünya Mirası Listesi’ne girmelerinin ardından, 1986 yılında İBB, İstanbul Kara Surları’nın belgelenmesi için ihale açar. Kültür varlıklarının saptanması, kentsel koruma, peyzaj düzenleme projeleri geliştirilmesi ve bir pilot uygulama yapılması planlanır. Ancak pilot uygulamanın yapıldığı Belgradkapı’da yürütülen uygulama uluslararası kabul edilen normlardan uzak kalmış; çok fazla bütünleme yapılmış ve harabe

estetiği, özgünlük gibi kriterler dikkate alınmamıştır (Tanyeli, 2007:47) (Resim 6).

1991-1994 yılları arasında sur ögelerinin Dünya Mirası ölçütlerine göre korunması ve sunumu için İBB, İTÜ Mimarlık Fakültesi’nden bilimsel destek istemiştir. Prof. Metin ve Zeynep Ahunbay tarafından yürütülen bu çalışmada kazı, belgeleme, malzeme analizleri ve yeni malzemelerin seçimi, hasarların saptanması ve yapılacak koruma müdahalelerinin tanımlanması hassasiyetle tamamlanmıştır. Yedikule’de ikibuçuk yıl süren çalışma kapsamında MT 01’den MT 05 kulesine kadar olan bölümde temizlik, kazı ve onarımlar yapılabilmıştır (Ahunbay ve Ahunbay, 2000).

1990’da yazdığı “*T’Agiasmata tēs polēs/Şehrin Ayazmaları*” kitabıyla, Makriköy (Bakırköy)’lü, Niko Acemoğlu, İstanbul’un ayazmaları hakkında yazılmış tek toplu kaynakla şehrin Bizans mimari mirasına katkıda bulunur (Atzemoglou, 1990). 1992’de Sultanahmet Ceza ve Tevkif Evi adıyla Hazine adına kayıtlı taşınmazın, 49 yıllığına, Sultanahmet Turizm A.Ş.’ye tahsisi ile başlayan süreçte Cezaevi otele dönüşmüş; otele gelen ek yapı Büyük Saray kalıntılarının üzerine oturtulmuştur. Müteakip olarak yapılan kazılardaki buluntular uzun süredir hava şartlarına açık bir biçimde beklemektedir (Çakmak, 2018) (Resim 7).

3.4. 2000’ler

2000’li yıllarda Tekfur Sarayı, Zeyrek, Fenari İsa, Eski İmaret, Fethiye, Kariye, Vefa Kilise, Atik Mustafa Paşa Camileri gibi Bizans yapılarının onarımları, daha önceki yıllardaki projersiz uygulamalardan farklı olarak hazırlanan analitik rölöve, detaylı restitüsyon ve restorasyon projeleri doğrultusunda yapılmaya başlanmıştır. İmar faaliyetleri açısından önem taşıyan bir değişiklik de 2005 yılında yürürlüğe giren “Yıpranan Tarihi ve Kültürel Varlıkların Yenilenerek

Resim 6. İstanbul Kara Surları, Belgrad Kapı, 19. Yüzyıl sonunda Sebah-Joallier fotoğrafında ve pilot proje uygulaması sonrası 1990’larda görülmektedir.

Resim 7. Sultanahmet, Ayasofya'nın güneyinde Büyük Saray kalıntıları (2020).

Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması"na ilişkin 5366 sayılı kanundur; "Yenileme Kanunu" birçok tarihi alanın dönüştürülmesinde kilit rol oynar (Esmer vd, 2023). Bu yasa ile Bakanlar Kurulu, "kentsel yenileme alanları" belirleyebilirken, geleneksel planlama sisteminin aksine yerel yönetimlere (belediyelere) bu alanlar üzerinde büyük yetki vermektedir. Tarihi Yarımada içinde belirlenen Sulukule, Ayvansaray, Süleymaniye gibi yenileme alanları koruma disiplini açısından olumsuz örnekler olarak tartışılmaktadır (Resim 8-10).

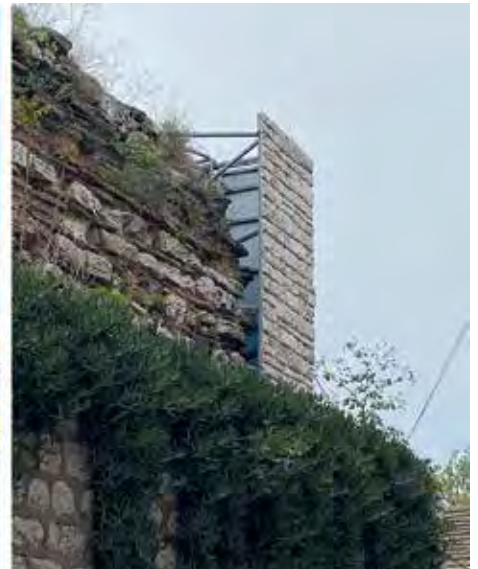
2004-2014 arasında Marmaray ve Metro inşaatları dolayısıyla yapılan kurtarma kazıları, Tarihi Yarımada'nın yerleşim tarihini Neolitik Çağ'a kadar geri götürmüştü; bunun yanında 5.-11. yüzyıllar arasına tarihlenen, çeşitli tip ve boyutta 37 batık gemi, Theodosius limanına ait kalıntılar ile pek çok küçük buluntu kent, gemi teknolojisi ve günlük yaşam hakkında pek çok yeni bilgi sağlamıştır.¹¹ 2021'de İBB'nin başlattığı iki çalışma yine kentin Bizans katmanını açtı-

sından önem taşır; bunlar Çatladıkapı'daki Bukoleon Sarayı Kazısı ve restorasyonu ile Saraçhane'de Agios Polyuktos Kazısı'dır.

4. Sonuç Yerine

Cumhuriyet dönemi içinde Bizans mimari mirasına yaklaşım incelendiğinde, erken dönemdeki araştırmaların seküler ve bilime önem veren gelişmiş devletler arasında yer alma isteğiyle desteklendiği görülmektedir. İstanbul'un fethinin 500. yılı kutlamalarının planlanmaya başlanmasıyla birlikte koruma önceliklerinin değişmeye başladığı ve aslında İstanbul'un Bizans geçmişinin çok ön plana çıkarılmak istenmediği anlaşılmaktadır. Adliye Sarayının kalıntılara rağmen Sultanahmet'te inşa edilmesine yönelik alınan Bakanlar Kurulu kararı, ya da 1952'de UNESCO heyetinin arkeolojik park için inceleme isteğinin geri çevrilmesi bu görüşü destekler. Elbette yirminci yüzyıl boyunca şehrin Bizans geçmişi güncel politikadan da etkilenmiştir. Zira, Türkçe'ye Bir Tutam Baharat ismiyle çevrilen "Πολιτική Κουζίνα/Politiki Kouzina" (2003) filminde anıldığı gibi İstanbul mutfağı siyasi bir mutfaktır.

Türkiye'de kentlerin tarihsel karakterini korumak amacıyla bilinçli çabalar 1960'lı yılların ikinci yarısında başlar; dolayısıyla İstanbul'un çok katmanlı şehir dokusunun nasıl korunacağı cumhuriyetin ilk yıllarında çok da bilinmez (Kuban, 2001: v). Ancak İstanbul'un 1950'lerden sonra çok hızla ve kontrolsüz olarak büyümesi, çevre ölçeğinde korumanın yasaya 1973'te girmesi, 1980'lerde neoliberal politikaların hakim olmaya başlaması gibi faktörler sonucu tüm katmanlar çoğu zaman eşit ölçüde korunamamış; geçmişte olduğu gibi bugün de yol, imar çalışmaları, rant, ideolojik ve politik görüşler çoğu zaman kültür mirasının korunmasının önüne

Resim 8. Ayvansaray Yenileme projesi kapsamında maskelenen Heraklius Suru (Mayıs 2023).

geçmiştir. Ayasofya ve Kariye'nin yakın zamanda müzeden camiye dönüşümleri de buna örnek olarak verilebilir. Her iki yapıda da bütün toplulukların mirasa eşit erişim hakkı kısıtlanmaktadır. Oysa UNESCO dini mirası "kültürlerin yakınlaşmasına ve halklar arasındaki uyumlu ilişkilere katkıda bulunmanın" bir yolu olarak görmektedir.¹² Yedikule'deki İmrahor İlyas Bey Camii'nin ısrarla çatısı örtülerek bütünlenmek istenmesi başka bir örnektir. Oysa bu yapı olduğu haliyle dondurularak arkeolojik park olarak konservasyon ve restorasyon çalışmaları yapılabilir; tüm katmanlarıyla evrensel bir değer olarak İstanbul'da sergilenebilirdi.¹³ Yine İstanbul'da ayakta kalan bir Bizans sarayı olarak Tekfur Sarayı'nın bir arkeolojik eser için çok fazla ölçüde bütünlenmesi de olumsuz bir örnek oluşturmaktadır. Yapıya verilen çini müzesi işlevi de uzun geçmişi içinden bir dönemin özellikle seçilmesi açısından olumsuzdur.

Bugün gelinen noktada, 2015'den itibaren, İstanbul'da iki adet üniversite bünyesinde kurulmuş olan Bizans çalışmaları merkezi bulunmaktadır (URL_1, ve URL_2). Bilimsel çalışmalar yürütmek üzere kurulan bu araştırma merkezleri, Bizans kültürünün gözde kalıntılarını barındıran İstanbul'a araştırmacıları çekmek, bu alanda yetişmek isteyen öğrenciler için burs imkânları sağlamak, bilimsel yayınlar yapmak ve toplantılar düzenlemek gibi görevler üstlenerek toplumda farkındalığı arttırmak ve Bizans geçmişinin korunmasını sağlamak konusunda çaba göstermektedirler. Örneğin, Azize Euphemia'nın Sultanahmet'teki kilisesinin, yakın dönemde restorasyon ve konservasyon çalışmaları tamamlanmış ve bu konuda bir yayın yapılmış ancak hala müze olarak ziyaretçiye açılmamıştır (Akyürek, 2022). Yine üniversiteler de Bizans mimarlığı, sanatı üzerine hem lisans hem de yüksek lisans düzeyinde öğrenci yetiştirmekte ve bu alanda uzman yetişmesine katkıda bulunmaktadırlar. Bu uzmanların kentsel ve mimari projelerde yer bulması ve kentin çok katmanlı mirasına yaklaşırken farklı disiplinlerin bilgi ve tecrübelerinden yararlanılması gerekir. Sosyal medyadaki "Byzantine Legacy" hesabından paylaşımlar yapan ve alanın birçok uzmanını buluşturan David Hendrix de Bizans mirasının tanıtımı üzerine etkili çalışmalar yapmaktadır.

Yirminci yüzyılda yaşanan büyük imar hareketleri, nüfusun katlanarak artması, buna bağlı olarak küreselleşme ile birlikte rant değerinin artması, Tarihi Yarımada'nın kentin idari, ulaşım, aktarma merkezi olması, yeni inşaatların yarattığı olumsuzluklar şehri tüm katmanlarıyla

birlikte etkilemiştir. İstanbul için tüm değişimlere rağmen hala fiziksel varlığını koruyan pek çok katman vardır, bunların içinde bir tanesi de bu yazının konusunu oluşturan Bizans katmanıdır (Resim 11). Bizans mirasını içinde bulunduğu doğal ve yapıli çevreden tamamen soyutlamak mümkün olmadığından, kentle ilgili yapılan tüm müdahaleler doğrudan veya dolaylı olarak Bizans mirasına da etkilemektedir. Aslında İstanbul'un tarihsel karakterinin korunması demek, bütün bu köklü değişimlerin içinde değişmeyen oluşları saptayarak, bugünün fiziksel çevresi içinde yaşamalarını sağlamak demektir (Kuban, 2001, s.3). Gelecekte bugüne kadar ulaşan tüm varlık ve katmanların uluslararası tüzüklerin kararları ve önerileri göz önünde bulundurularak birlikte ele alınması ve korunması ve böylece İstanbul'un kendini tüm katmanlarıyla sergileyebilmesi umulmaktadır. ■

Mine Esmer, Doç. Dr., FSMVÜ Mimarlık ve Tasarım Fakültesi

Resim 9. Ayvansaray Yenileme projesi kapsamında yapılan bitkilendirme ve Kara Surları ilişkisi görülmektedir. Bitkilerin tarihi duvarın dibine kadar yaklaşması sakıncalıdır (Mayıs 2023).

Resim 10. Ayvansaray'da Hançerli Hamam altında bulunan, Blahernai Sarayı'na ait set duvarı ve günümüzde mevcut sergilenme biçimi (Mayıs 2023).

Resim 11. Arcadius Sütunu güncel durumu (İsmail Eneş Doğan, Mayıs 2023).

Notlar

1. Detaylı bilgi için bkz: Berger, A. (2000) "Streets and Public Spaces in Constantinople", *Dumbarton Oaks Papers* 54, s. 161-172, doi:10.2307/1291837.
2. Detaylı bilgi için bkz: Karaca, Z. (2006). İstanbul'da Osmanlı dönemi Rum kiliseleri (4. baskı.), YKY, İstanbul.
3. Rahmi Ali, 18.11.2021, Cumhuriyet/Kitap.
4. Detaylı bilgi için bkz: Talbot Rice, D. (1933). Excavations at Bodrum Camii 1930. The Messel Expedition. Byzantion, 8(1), 151-174.
5. Macridy, T., (1964). The Monastery of Lips, the Burials of the Palaeologi, DOP, Vol 18, XXIII, 253-277.
6. Bu kişiler ve çalışmalarlarıyla ilgili olarak bkz:
  - Brouhoff, N. (1926), "Rapport sur un voyage a Constantinople", REG 39, Librairie Ernest Renoux, Paris, pp.1-30. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
  - Nomidis, M. (1958) "Rapport Preliminaire des Travaux Executes dans une Eglise Byzantine (Kilise-Camii)", Notre Dame d'Ephese 2, vol.8, pp.14-19. Available at: [https://katalog.ibb.gov.tr/yordam/?p=1&dil=1&q=&fq\[\]=-kunyeBirlikelikKN_str:O/3541](https://katalog.ibb.gov.tr/yordam/?p=1&dil=1&q=&fq[]=-kunyeBirlikelikKN_str:O/3541) (accessed 12 December 2022).
  - Pervititch, J. ve Ersoy, S. (2000) Jacques Pervititch sigorta haritalarında İstanbul: Istanbul in the insurance maps of Jacques Pervititch, [İstanbul]: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
  - Varinlioğlu, G. ve Artamonoff, N. V. I. (2013). Artamonoff: Bizans İstanbul'u imgeleri, 1930-1947 (1. baskı.). İstanbul.
7. Underwood, P. A. (1967). The Kariye Djami. London: Routledge & Kegan Paul.
8. İstanbul (Not Constantinople)", sözleri Jimmy Kennedy'ye ve müziği Nat Simon'a ait olan 1953 tarihli bir şarkıdır. Konstantinopolis'in Osmanlılar tarafından fethinin 500. yıl dönümünde yazılmıştır. Sözler mizahi bir şekilde Konstantinopolis şehrinin resmi olarak İstanbul olarak yeniden adlandırılmasına gönderme yapar.
9. Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 22.4.1955 gün ve 369 sayılı kararı.
10. Harrison, R., & Firath, N. (1969). Saraçhane kazıları. Discoveries at Saraçhane.
11. Striker, C. L., Kuban, D., & Berger, A. (1998). Kalenderhane in Istanbul: The buildings, their history, architecture, and decoration ; final reports on the archaeological exploration and restoration at Kalenderhane Camii, 1966-1978. Mainz: P. von Zabern.
12. Öztuncay, B. (2007) *Gün Işığında İstanbul'un 8000 Yılı: Marmaray Metro Sultanahmet Kazıları*, Vehbi Koç Vakfı Yayınları, İstanbul.
13. UNESCO World Heritage Centre, Heritage of Religious Interest: UNESCO Initiative on Heritage of Religious Interest, <https://whc.unesco.org/en/religious-sacred-heritage/>.
14. Yapı ile ilgili detaylı bilgi için bkz.: Kudde, E., & Okçuoğlu, T. (2021). *Stoudios monastery in Istanbul: History, architecture and art* (First edition.). İstanbul: Koç University, Stavros Niarchos Foundation Center For Late Antique and Byzantine Studies.

Kaynaklar

- Abi, C. (2021) "I. Dünya Savaşı ve İşgal Sırasında Bizans Arkeolojisi (1914-1923): Yıkım, Keşif ve Koruma", İstanbul'dan Bizans'a 1800-1955 Yeniden Keşif Yolları, Ed. Brigitte Pitarakis, Pera Müzesi Yayını, İstanbul, s.40-55.
- Atzemoglu, N. (1990). T'Agiasmata tēs polēs. Athēna: Rēsos.
- Ahunbay, M. ve Z. Ahunbay, (2000), "Recent Work on the Land Walls of Istanbul: Tower 2 to Tower 5," *Dumbarton Oaks Papers* 54, s.227-239.
- Ahunbay, Z. (2021) "Dünya Mirası İstanbul Kara Surları'nda Koruma Çalışmaları", İstanbul Surları Projesi (<https://istanbulsurlari.ku.edu.tr/>), erişim tarihi: 25 Temmuz 2023.
- Akyürek, E. (2022). *Azize Euphemia ve İstanbul'daki kilisesi*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Altunıldız, N. (1997) *Tarihsel çevreyi korumanın Türkiye'ye özgü koşulları (İstanbul 1923-1973)*, İTÜ FBE, Doktora Tezi.
- Altuğ, K. (2021) "İstanbul'un İmar Sürecinde Bizans'ı Gazetelerde Keşfetmek", İstanbul'dan Bizans'a 1800-1955 Yeniden Keşif Yolları, Ed. Brigitte Pitarakis, Pera Müzesi Yayını, İstanbul, s.360-389.
- Anastasiadou, M. (2012) "İstanbul Rumlarının Kültürel Varlığı: Değerlenme ve Gelişme Tahayüülleri", İstanbul Rumları Bugün ve Yarın, İstos Yayın, İstanbul, s. 199-206.
- Arslan Çinko, M. ve Eres, Z. (2018) "İstanbul'da 20. yüzyılda kentsel ölçekteki değişimler: Millet Caddesi ve yitirilen anıt eserler", *Türkiye Kentsel Morfoloji Araştırma Ağı II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu* (31 Ekim-2 Kasım, İstanbul) içinde (ss. 555-576), İstanbul: Marmara Belediyeler Birliği Kültür Yayınları.
- Avcı, S. N. (2021) "Samatya, Hacı Hüseyin Ağa Mahallesi, 1222 adada cephe rehabilitasyon ve koruma önerileri", Yayınlanmamış YL Tezi, FSMVÜ, LEE.
- Aykaç, P. (2021) "Yangın Mahali'nden Arkeoloji Parkı'na Sultanahmet Bölgesi'nde Erken Bir Kentsel Arkeolojik Koruma Deneyimi (1912-1953)", İstanbul'dan Bizans'a 1800-1955 Yeniden Keşif Yolları, Ed. Brigitte Pitarakis, Pera Müzesi Yayını, İstanbul, s.336-359.
- Çakmak, A. (2018) "Sultanahmet Arkeolojik Parkı Kapsamında Bulunan 58 Ada 1-2 Parselin Mevcut Durumu ve Koruma Mevzuatı Açısından Değerlendirilmesi", Yayınlanmamış YL Tezi, FSMVÜ LEE.
- Demiröz, D. (2007) *Savaştan Barışa Giden Yol Atatürk-Venizelos Dönemi Türkiye-Yunanistan İlişkileri*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Diker, H.F. (2019) "Ayasofya: Bir İktidar Öyküsü", İnci Arslanoğlu için Bir Mimarlık Tarihi Dizimi, (Derleyenler: T.E. Altan, S.E. Ekinci), ODTÜ Mimarlık Fakültesi, Ankara.
- Dirimtekin, F. (1953). *Fetihten Önce Marmara Surları*, Kanaat Matbaası, İstanbul.
- Dirimtekin, F. (1956). *Fetihten Önce Haliç Surları*, İstanbul Matbaası, İstanbul.
- Doğusan, G. N. (2004) İstanbul «İmarı»:1956-1960, İTÜ FBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Durak, K. (2023) Türkiye'de Bizans Çalışmalarının Serüveni/The Odyssey of Byzantine Studies in Turkey, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

- Durukan, İ. (2004) *Türkiye’de Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu Sonrası Kültür Mirası Korunmasının Gelişimi ve Uygulama Sorunları*, İTÜ FBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Duyuran, R. (1954) “Belediye Sarayı Mozaikleri”, *Arkitekt* 9-12, s.166-170.
- Esmer, M. (2020) “Transformation of the Urban Cultural Landscape through the Perspective of a Family Mansion: Mebus Münir Bey Mansion in Süleymaniye.” In *Cities and Cultural Landscapes: Recognition, Celebration, Preservation, and Experience*, edited by G. Bailey, F. Defilippis, A. Korjenic, and A. Čaušević, 298-315. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Esmer M., Kasmı, R., Dabanlı, Ö., Kudumovic, L., and Cesur, S. (2023, basımda) “A critique of the scope, methodology, and impact of the urban renewal project at Tarlabasi in Istanbul”. *Proceedings of 6th Heritage Forum of Central Europe* (16-18 Haziran, 2021), Krakow, Poland, s.371-391.
- Fıratlı, N. (1951) “Découverte de trois églises byzantines a Istanbul”, *Cahiers Archéologiques* 5, s.163-178.
- Frangopoulos, D. (2012) “Sonuç Konuşması”, İstanbul Rumları Bugün ve Yarın, İstos Yayın, İstanbul, s. 237-248.
- Kuban, D. (2001) *Türkiye’de Kentsel Koruma Kent Tarihleri ve Koruma Yöntemleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Madran, E. (2002) *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Kültür Varlıklarının Korunmasına İlişkin Tutumlar ve Düzenlemeler: 1800- 1950*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Mamboury, E. (1953) *The Tourist’s Istanbul*, English Edition, translated by: Malcolm Burr, Çituri Biraderler Basımevi, Galata, İstanbul.
- Millas, A. (1996) *Sfragides Konstantinopoleos: Evories Agiatis Arhiepiskopis*, Ekdosi Sillogou “Mnimosini”, Atina.
- Öktem, K. (2010) “Ulus, Zaman ve Mekân: Türkiye ve Yunanistan’da Toponomik Politikalar”, *Sözde Masum Milliyetçilik*, Ed. Herkül Millas, Kitap Yayınevi, İstanbul, s.155-168.
- Örs, İ. R. (2012) “‘Şehrin’ Diaporası: Atina’da Yaşayan İstanbullu Rumlar”, İstanbul Rumları Bugün ve Yarın, İstos Yayın, İstanbul, s. 193-198.
- Özler, Ş. (2007) *Cumhuriyet Dönemi İstanbul Planlama Raporları 1934-1995*, TMMOB Mimarlar Odası İstanbul Büyükşehir Şubesi, İstanbul.
- Perouse, J.F. (2012) “İstanbul Rumlarının Mekânsal ve Belleksel İzleri: Fatih İlçesi Örneği”, İstanbul Rumları Bugün ve Yarın, İstos Yayın, İstanbul, s. 73-82.
- Pinon, P. (2010) “The Archaeological Park”, Ed: F. Cana Bilsel ve Pierre Pinon, *From the Imperial Capital to the Republican Modern City: Henri Prost’s Planning of Istanbul (1936- 1951)*, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, s. 289- 304.
- Saner, T. (2022) “Eski İstanbul Peyzajında 20. Yüzyılın Ortalarından Üç Modern Bina, Üç Kazı Alanı ve ‘Koruma Samimiyeti’”, *Sanat Tarihi Defterleri 19*, Ege Yayınları, İstanbul.
- Semiz, N. (2020) İstanbul Kent Arkeolojisinin Önemli Bir Bileşeni: Deniz Surları, *Mimarlık* 412, s.57.
- Schneider, A. M. (1941) *Die Grabung im Westhof der Sophienkirche zu Istanbul*, Istanbul Forschungen, no: 12, Berlin.
- Tanyeli, G. (2007) “İstanbul Karasurlarında 1986-1990 Yılları Arasında Yapılan Onarımlar”, *Uluslararası Karasurlarının Korunması İçin Uygun Yaklaşım ve Yöntemler Sempozyumu*, İstanbul, 20-22 Ocak, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, s. 47-52, 49.
- Yesayan, Z. (2023) *Silahtar Bahçeleri*, çev: Sarin Akbaş, Aras Yayıncılık, İstanbul.

İnternet Kaynakları

URL_1_ <http://byzantinestudies.boun.edu.tr/>

URL_2_ <https://gabam.ku.edu.tr/>

An Overview of Architectural Heritage of the Byzantine Era in Republican Istanbul

This article explores Istanbul’s architectural heritage during the Republican period, focusing on the Historical Peninsula as the physical border. Beginning with a historical and social background, the article presents Byzantine studies in Istanbul through research, excavation, and repair. In addition, it highlights important researchers of the field, legal frameworks, and non-governmental organizations. The article is divided into four parts: the single-party state, the period from 1950 to 1973, between 1973-2000, and after 2000. After the establishment of the republic in 1923, having emerged from war and occupation, Istanbul has seen a decline in population and its architectural and urban fabric was worn out. Excavations made during the occupation revealed a small portion of the City’s history, which offered unique information untouched in all its layers. Although this fact is obvious, even in the 2000s, the new findings along the Republican period continue to be surprising. In Kuban’s view, the Historic Peninsula’s urban texture complied with the topographic data until the second half of the nineteenth century; however, except for some monumental structures, the physical appearance of different periods has not been preserved. In mid 15th century, the Ottoman conquest caused a significant change in the city’s cultural, demographic, and physical structure, and the Byzantine urban texture mostly disappeared in the process until the 20th century. In addition to a number of buildings, a number of other items were conveyed, such as holy springs, obelisks, and columns, ruins, spoliated elements in Ottoman buildings, some toponyms, and partly the relationship between physical and the built environment. Despite the city’s constantly changing street texture and residences, the main directions and monuments have remained as constant landmarks. Among the monuments of reference, Byzantine churches are important for conveying to us the scale, proportion, construction techniques, materials, and styles of their periods. As for the Greek Orthodox churches in the neighborhoods, despite their renovations in the nineteenth century, they still maintain the same structure and location as they did since the Byzantine Era. Additionally, the city walls play an important role in defining the city’s silhouette. Further, Greek culture, as depicted in Sait Faik’s stories from the 1930s, is one of the key elements linking Istanbul’s Byzantine past to its present. According to an examination of the approach to the Byzantine architectural heritage during the Republican period, the early research was influenced by the desire to be part of a developed state that prioritized secularity and scientific progress. With the preparations for the 500th anniversary of the conquest of Istanbul, however, the state’s conservation priorities began to change, and the Byzantine past of Istanbul became less important. As a result of major town planning acts, the exponential growth in population, the increase in real estate value, globalization and neoliberalism, the historical peninsula as the city’s administrative, transportation, and transfer center, and new constructions, the city has been impacted in many ways over the past century. Consequently, construction works, profit margins, and ideological views have taken precedence over cultural heritage preservation. The Byzantine layer, which is the subject of this article, is one of the many layers that have survived all the changes in Istanbul. Keeping Istanbul’s historical character means identifying the unchanging entities among all these radical changes and enabling them to live in the physical environment of today. Since it is impossible to abstract a single layer, all entities and strata that have survived to this day must be considered and protected together, taking into account the recommendations and decisions of international charters.

“Geçmiş”ten Gelen, Bugüne Direnen: Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Geçişte Bizans Mirasının Yerli Uzmanları, İstanbullu Rumlar

Firuzan Melike Sümertaş

Giriş

İstanbul’u İstanbul yapan çok önemli özelliklerinden biri de tarihin iki büyük İmparatorluğu’na birden başkentlik yapmış olmasıdır. İki ayrı imparatorluk geleneğinin de izlerini halen bünyesinde barındıran kentin geçmişine yönelik araştırmaların, bu geleneklerden ikincisine yani zamansal olarak daha yakın olan Osmanlı İmparatorluğu katmanına karşı ilgi olarak daha cömert davranır iken, ilkinin, yani Bizans dokusunu biraz geride bıraktığını söylemek sanıyorum pek de yanlış olmayacak. Özellikle son on yıllarda yaptığı büyük sıçramaya rağmen Bizans İstanbul’u çalışmalarının hala Osmanlı dönemi eserleri ile karşılaştırıldığında oldukça geriden geldiğini söyleyebiliriz. Burada amaçlanan tabii ki elma ile armutu kıyaslamak değil, ancak bu farklılığın nedenleri konusunda anlamaya çalışırken biraz da hafızamızı tazelemek ve Osmanlı’dan Cumhuriyete, ya da çok-milletli imparatorluktan ulus devletine geçişte yaşanan dönüşümlerin bu durum üzerindeki etkisini anlamaya çalışmaktır.

Oysa ki kent tarihi araştırmalarının birer gözlem ve kaynak araştırması olarak çalışıldığı ve Eskiçağ’a odaklanan “antiquarian” literatürün dönüşüp arkeoloji, sanat ve mimarlık tarihi gibi bilim alanlarının gelişmesine kaynaklık ettiği uzun on dokuzuncu yüzyılda, İstanbul tarihi üzerine çalışmaların hatırı sayılır bir kısmını da Bizans devri eserleri üzerine yapılan çalışmalar oluşturuyordu.¹ Avrupa’da daha Aydınlanma çağıının Bizans İmparatorluğu tarihini hor gören tavrı değişmeye devam ederken, İstanbul’da araştırmacılar Bizans devri eserlerini yerinde inceliyor, araştırmalar, belgelemeler yapıyor, bu araştırmaları önce sunum sonra da basılı metin olarak başka araştırmacılarla paylaşıyordu.

Yirminci yüzyıl’ın ilk çeyreğine gelindiğinde, İstanbul gerek yerli ve yabancı ilim cemiyetleri gerekse *Âsâr-ı Atika* Müzesi’nin yürüttüğü kazı ve yayın çalışmaları ile Bizans araştırmalarının önemli merkezilerinden birini oluşturuyordu.² Lakin çok değil sadece birkaç on

yıl sonra, bizzat devlet yöneticileri tarafından Türkiye’de bir Bizans araştırmaları enstitüsü yokluğu şikâyet konusu haline gelecek, çözüm “yerli” araştırmacı bulunamadığı için dışarıdan hoca getirilmesi yoluyla sağlanacaktı. Koray Durak’ın Steven Runciman’ın kendi anılarından aktardığına göre, 1942 yılında Türkiye’de bir Bizans Çalışmaları Enstitüsü yokluğuna çare arayan İsmet İnönü’ye British Council tarafından önerilen isim Runciman’ın kendisi olacaktı.³

Zamansal olarak bakıldığında söz konusu kırılmanın, imparatorluktan ulus devlete geçiş sürecine denk geldiğini fark etmek şaşırtıcı değil elbette. Yirminci yüzyılın ilk çeyreğine damgasını vuran ve Osmanlı İmparatorluğu devrini kapatıp, yeni bir Cumhuriyet yönetimi kurulması ile sonuçlanan savaşların yarattığı yıkıma, ulus-devlete geçişte ekonomik ve toplumsal homojenleşme arayışı eklendiğinde ortaya çıkan kültürel kırılma kendisini Bizans çalışmaları üzerinde de göstermekteydi. Özellikle Türkiye ve Yunanistan arasında, Yunan Bağımsızlık Savaşı’ndan beri süre gelen ve iki toplumda birbirine karşı gelişen milliyetçilik, 1922’de Yunanistan’ın Anadolu’ya asker çıkartması ile zirveye varacaktı. Murat Ergin, tüm bunlara ek olarak Türk araştırmacıların da milliyetçi Yunan tezlerine tepki olarak Antik Yunan ve Bizans dönemi araştırmalarına epey bir süre mesafeli kaldıklarını yazmaktadır.⁴ Yıkıcı savaş koşullarının hemen ardından 1920lerin sonuna doğru Türk ve Yunan hükümetleri arasında yaşanan yakınlaşma da yaralının sarılmasını kolaylaştırmayacaktı.⁵

Bizans Çalışmaları

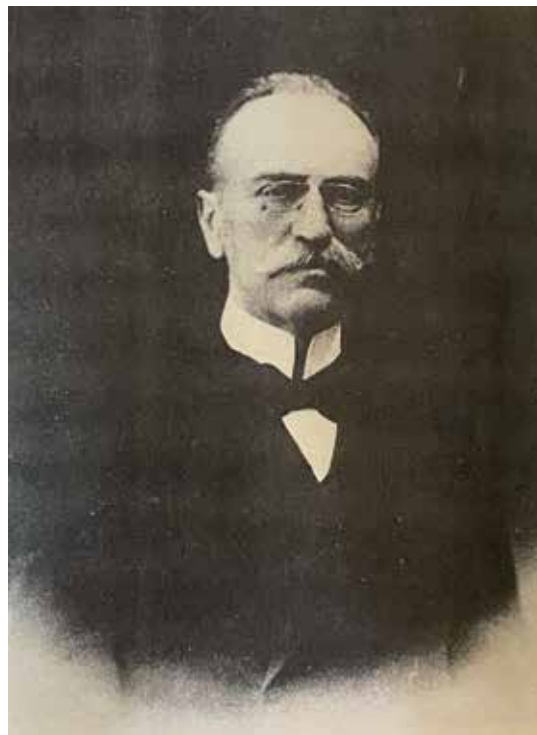
On dokuzuncu yüzyılda İstanbul’da Bizans çalışmalarının ilk ivmelenmesi İstanbullu Rum entelektüellerin araştırmaları ile olmuştu. Hem “yerli” hem de “Romalı” olarak Bizans dokusu ile kurdukları ilişki, Yunanca bilgileri sayesinde Bizans devri kaynaklarına erişimleri, İstanbul’da bulunmaları sayesinde mevcut eserleri ya da kalıntıları yakından göz-

leyebilmeleri artan *antiquarian* (eskiçağ araştırmaları odaklı) çalışmalarının da etkisi ile birleşince özellikle yüzyılın ikinci yarısı artan bir araştırma kapasitesine sahne olmuştu. Avrupalı araştırmacıların yükselen ilgisi ile de birleştiğinde kurumsallaşmaya başlayan bir Bizans çalışmaları alanından bahsetmek olası hale gelmişti. Özellikle *Dersaadet Rum Cemiyet-i Edebiyyesi* (Yunanca ismi ile *Sillogos*) etrafında toplanan Aleksandır Paspatis, Andreas Mordtman, Philip Anton Dethier gibi araştırmacılar Kara Surları'nın belgelenmesinden, epigrafik yazıtların incelenmesine kadar önemli araştırmalara imza atmışlardı. 1861 yılında kurulmuş olan *Sillogos*, İstanbul'da "yerel" Bizans çalışmalarının gelişmesi açısından önemli katkılar yapmış bir cemiyet olarak on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına damga vurmuştu. Bu dönemde kentin Bizans dokusunu araştırmak üzere gelen Avrupalı araştırmacıların pek çoğunun da yolu *Sillogos*'un toplantılarından geçiyordu.

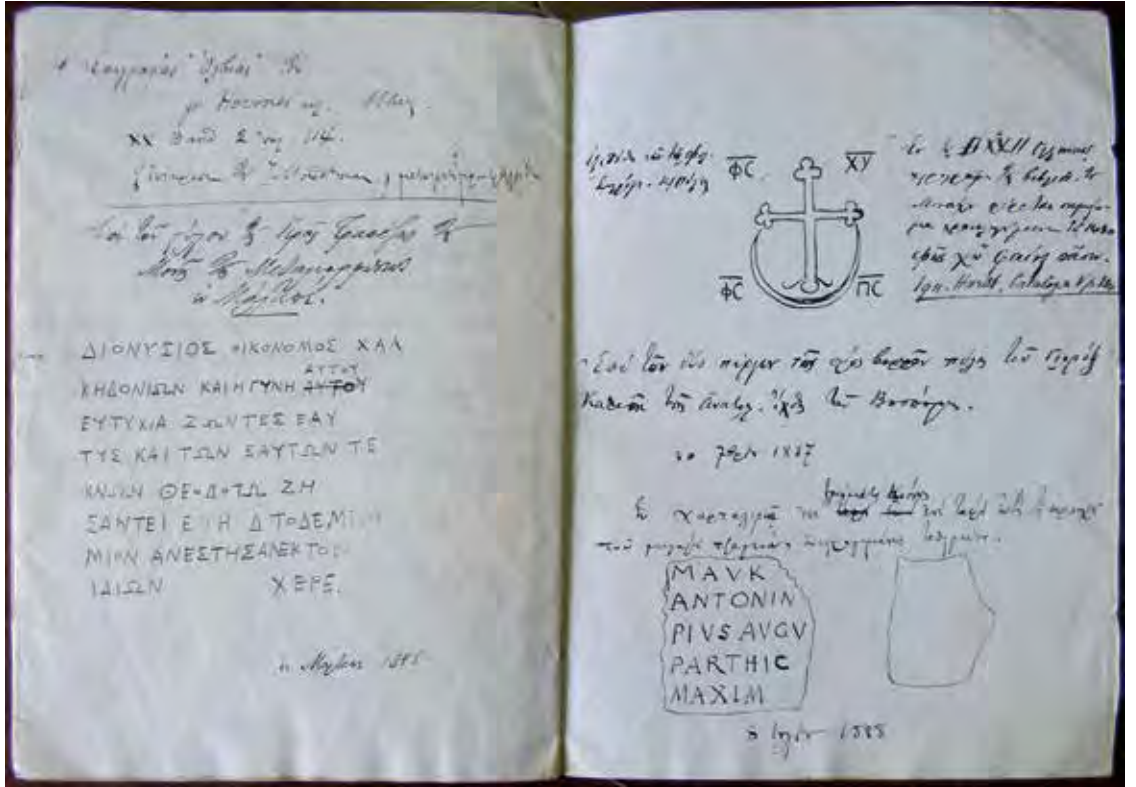
Ancak yukarıda bahsettiğim, imparatorluğun son döneminde hem Rum hem Türk cemaatin özellikle aydınları arasında yükselen milliyetçilik, ulus-devletin inşasında yaşanan toplumsal ve kültürel çeşitliliği yıkıcı süreçlerin bir yansıması olarak yaşadığımız kültürel çölleşme İstanbul'un özellikle geç on dokuzuncu yüzyılda kültürel ve entelektüel ortamının ayrılmaz parçaları olan Rum aydınlarının kenti geri dönmek üzere terk etmelerine ya da dönüşlerine izin verilmeyerek kentten uzaklaşmalarına yol açtı.⁶ Yaygın olarak bilindiği üzere Türkiye ve Yunanistan halklarının karşılıklı zorunlu göçünü kapsayan ve Lozan Antlaşması çerçevesinde yasal olarak sınırları çizilen nüfus mübadelesi İstanbul'u kapsam dışı bırakmıştı. Ancak mübadeleye giden yolu döşeyen, yukarıda bahsettiğim pek çok adım sonucu özellikle Rum aydınlarının önemli bir kısmının Yunanistan'a ya da başka ülkelere göçü ile sonuçlanan bir süreç ortaya çıkmıştı. Bu da üretimlerde azalmaya, birikmeye başlamış olan bireysel ve kurumsal çalışmaların kaybolmasına, arşivlerin dağılması, kütüphanelere el konulması yoluyla erişimlerinin dolaylanmasına yol açtı. Dağılan entelektüel "ağları" oluşturarak araştırmacıların pek çoğu giderken kendi kültürel sermayelerini birlikte götürdükleri gibi, yılların birikimi kütüphaneleri ve arşivlerini de İstanbul'da bırakmayacaklardı. Onların götüremedikleri ise, aile mensupları tarafından teslim edilecekti.

Kültürel birikimdeki bu çözülme Bizans çalışmaları alanında önemli sayılabilecek birkaç örnek isim üzerinde gözlemlemek mümkün: Örneklerden ilki son dönem *Sillogos* üyesi, Bizans araştırmacısı Xenefon Sideridis (*Resim 1*). Özellikle *Sillogos*'un son yıllarında yürüttüğü Bizans araştırmaları ve yayınladığı makaleleri ile tanınan *Sideridis*, 1851'de Üsküdar'da doğmuştur. Varlıklı bir aileye mensup olmasına rağmen, babasının işlerinin bozulması nedeniyle fakir bir çocukluk geçirmiş, üniversite derecesi alamamıştır. 1880 yılında *Sillogos* üyesi olan *Sideridis*, özellikle cemiyetin son dönemlerinde yirminin üzerine önemli araştırma makalesi yayınlamıştır. Pammakaristos Manastırı, Kız Kulesi, Galata Ayazmaları, Heybeliada Theotokos Manastırı, Büyük Saray ve Hipodrom bölgesi üzerine yazdığı alanlar içinde yer almaktaydı.⁷

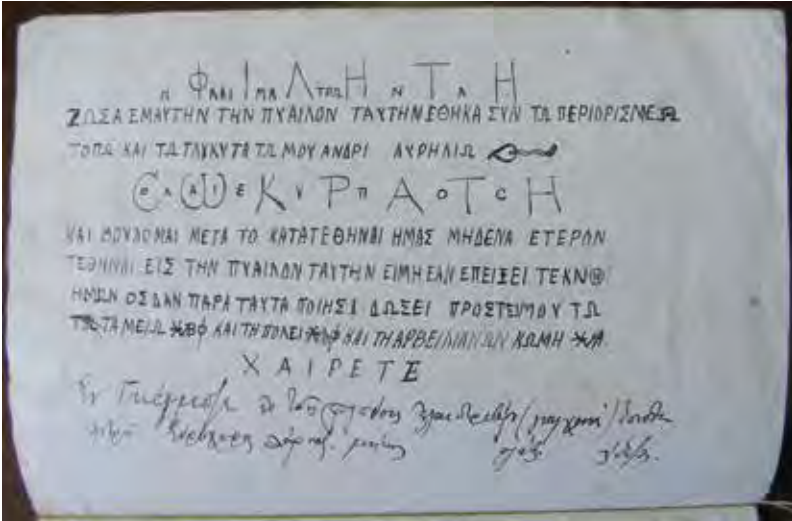
Her ne kadar *Sideridis* İstanbul'da ölmüş olsa da, muhtemelen, Atina Akademisi'ne fahri üye olarak ilan edilmesi nedeniyle ailesi arşivini Atina'ya götürme ihtiyacı hissetmişti. Ayrıca, *Sideridis*'in de üyesi olduğu *Sillogos*'un kütüphanesi ve binasına genç cumhuriyet yönetimi tarafından Yunan askeri kuvvetleri ile işbirliği içinde olmak, dönemin başbakanı Eleftherios Venizelos'u onursal başkan ilan etmek gibi faaliyetlerinden ötürü el koymuştur.⁸ Bu da Rum aydınlarının kendi arşivleri için de benzer bir müsadere korkusu yaşamalarına neden olmuş olabilir. Başka bir ihtimalle kitaplar ve arşiv hakkında gerekli bilgiye sahip uygun bir araştırma

Resim 1. Xenefon Sideridis, Stathi, Pinelopi "X. Sideridis ve Onun Özel Memleketi" İstanbul Prosopografisi, 19-20. Yüzyıllar, (Atina 2005), s. 140.

Resim 2. Xenefon Sideridis, taslak çizimler, Atina Akademisi Arşivi.

Resim 3. Xenefon Sideridis, taslak çizimler, Atina Akademisi Arşivi.

kütüphanesi veya kurumunun o sırada İstanbul'da bulunmaması ile de ilgili olabilir.

Sideridis'in çalışma taslaklarını içeren arşiv bugün Atina Akademisi arşivinde yer almaktadır.⁹ Koleksiyonda, Avrupa'nın farklı kütüphanelerinden birçok farklı el yazması kodeksinden alınan notlar, İstanbul'un belirli anıtları, yerleri ve mahalleleri ile Nicea, Nicomedia, Bithynia gibi diğer yakın Bizans yerleşimleri üzerine çalışmaları, gazete klipleri, kartpostallar, çizimler ve çeşitli eskizler bulunuyor. (Resim 2-3). Ayrıca Sillogos'a ait yazışmaların da yer aldığı arşiv bize, "Sillogos arşivi de bugün elimizde olsa nasıl bir kapsamı olurdu" sorusuna bir nevi cevap oluyor.

Atina Akademisi'nin arşivinde, Sideridis'in eserleri ile aynı dolapta bir başka İstanbullu

Bizans araştırmacısının daha arşivine rastlamak mümkün: Miltiadis Isaac Nomidis. Pek çoğunuzun Galata Surları haritası denildiğinde aklına ilk gelen çizimlerden olan meşhur Nomidis & Schneider haritasının müelliflerinden biri olarak tanınan Nomidis.

1884 yılında İstanbul'da doğan Miltiadis Isaac Nomidis, önce Fener'de, Millet'in Büyük Okulu olarak da bilinen, bugünkü adı ile Fener Rum Lisesi'nde, ardından St. Benoit Lisesi'nde öğrenim görür. Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi'nde, Uğur Güraçar'ın¹⁰ kendisi hakkında yazdığı maddeden Nomidis ailesinin kereste ticareti ile uğraştığını, ancak imparatorluk devrinde Rus tabiyetine geçen ailenin cumhuriyet döneminde Türk vatandaşlığına dönmesine izin verilmemesi üzerine, bir süre sonra mallarına el koyulan diğer Ruslar¹¹ gibi ticaretten çekilmek zorunda kaldığını okuyoruz.¹² Bundan sonrasında Nomidis kendisini kitaplara ve araştırmalara adanarak, İstanbul'un meşhur sahaflarından biri haline gelecektir. (Resim 4-5) Madde'nin yazarı Uğur Güraçar, Nomidis'in kurduğu sahafı, seneler sonra Ayhan Aktar ile birlikte kızı Talya hanımdan devren satın alacak ve *Librairie de Pera'nın* ömrünü uzatacaktır.

Bu noktada enteresan olan bilgi ise Nomidis'in kendi kişisel arşivi bugün ikiye ayrılmış olması. Henüz görmemiş olmakla birlikte, yakın zamanda ciddi bir kısım arşivinin İstanbul Büyükşehir Belediye Kitaplığında yer aldı-

ğını öğrendim. Koray Durak bu kısmın IBB tarafından satın alındığını yazmış ancak kimden alındığını belirtmemiş.¹³ Bu kısımdan ayrı olarak, Nomidis arşivinin önemli bir bölümü de bugün yine Atina Akademisi'nde, kızı Talya hanım tarafından 1959 yılı'nda bağışlanmış olarak bulunuyor. Talya hanımla bu bağışa dair yazışmaları da içeren arşiv, Sideris arşivinde olduğu gibi ancak özel izinle görülebiliyor. Gerek Siderides'in gerekse Nomidis'in eskizlerinden kitap taslaklarına pek çok belgesini içeren toplamda 150'den fazla klasörden oluşan her iki arşivin, şu anda Akademi'de, bir kapalı dolapta saklandığını düşünecek olursak, bu araştırmacılar üzerine yapılmayı bekleyen önemli çalışmalar var demek çok da yanlış olmaz.

Yaygın olarak tanınan Galata surları haritası dışında Nomidis'in üzerine en çok çalıştığı konulardan biri de Kariye Manastır Kilisesi. Atina'daki arşiv özellikle bu çalışmanın taslaklarının bulunması açısından dikkat çekici. Bir başkası ise Vefa Kilise Camisi. İstanbul doğumlu İngiliz, Bizans araştırmacısı Cyril Mango, Nomidis'in 1937 - 1938 arası bu yapıda bir inceleme yaptığından ve bunu da 1950 yılında Fransızca bir rapor haline getirdiğinden bahsediyor.¹⁴ Bu raporun okuyucuya ulaşmadığını düşünen Mango, bir kısa özetini Atina Akademisi'nin dergisinde yayınlıyor. Bugün Atina Akademisi'nde bulunan Xenefon Sideridis ve Miltiadis Isaac Nomidis arşivleri buna küçük bir örnek

sayılabilir. Bu iki isimden başka, arşivlerinin akıbetini bilemediğimiz pek çok *Sillogos* üyesi ismi de eklediğimizde kaybın büyüklüğü anlaşılabilir.

Uğur Güraçar, Nomidis hakkında yazdığı ansiklopedi maddesinde kendisini, Skarlatos Byzantios ve Aleksandros Paspatis gibi İstanbul tarihçilerinin yeni nesil bir temsilcisi olarak görürken çok da haksız sayılmaz. Hatta o listeye Byzantios ve Paspatis'in de çokça referans verdikleri, Patrik Konstantios'u eklemek de yanlış olmayacaktır. On dokuzuncu yüzyılda Bizans çalışmaları, özellikle Yunanca literatürde oldukça ilerlemiş, bu isimleri geçen araştırmacılar, gerek kendi bireysel ve yerinde (*in-situ*) yürüttükleri araştırmaları, gerekse Yunanca bilgileri sayesinde kentin Bizans geçmişine dair birincil kaynaklara erişimleri ile Bizans çalışmaları açısından kendilerini öncü olarak konumlandırmışlardır. Araştırma alanının görece yeni olması, metod ve ilgili teknolojinin henüz gelişmekte olması ile belki, çalışmalarında yer yer bugünkü bilgilerimizle kıyaslandığında vahim sayılabilecek eksikler, yanlışlıklar bulunsun da, bu çalışmalar, "İstanbullu," "yerli" İstanbul çalışmalarının gelişiminde mihenk taşları oldukları gerçeğini değiştirmeyecektir. Yirminci yüzyıl'ın ilk çeyreğinde savaşlar ve karşılıklı yükselen milliyetçilik dalgalarının yarattığı kopuşa rağmen, yine de bazı İstanbullu Rum araştırmacılar bu geleneği devam ettirebilmişler, İstanbul'un entelektüel yaşamının bir parçası olmaya devam etmişlerdir.

Resim 4. Miltiadis Isaac Nomidis, Kitap Kapağı: "Ayasofya'nın Mozaikleri" (İstanbul 1937).

Resim 5. Miltiadis Isaac Nomidis, Kitap Kapağı: "Balklı Ayazması" (İstanbul 1937).

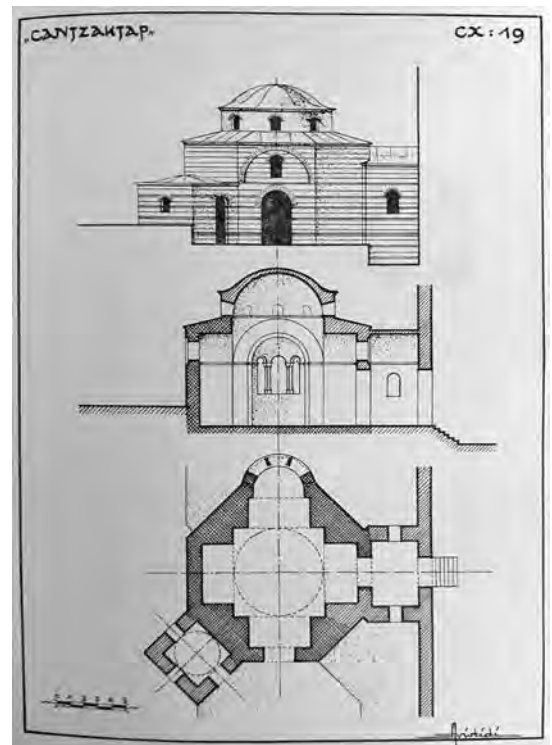
“Entelektüel Ağları, Alimler Buluşmaları”

Derin Tarih dergisinin 2014 yılı Temmuz ayı'nda yayınlanan sayısında “İstanbul'un Entelektüel Mazisi” başlıklı bir yazısına yer verilen İstanbul tarihçiliğinin duayen isimlerinden Semavi Eyice, İstanbul'da çeşitli “ilim adamı ve yazarların” zaman zaman bazı evlerde toplanıp ilmi konular üzerine tartıştıklarını, görüş alışverişinde bulduklarını, bunun da Osmanlı'dan Cumhuriyet'e devreden geleneklerden biri olduğundan bahsediyor.¹⁵ Eyice'nin de altını çizdiği üzere, bu tür, alimlerin aralarından bazılarının evlerinde toplanarak çeşitli ilmi görüş ve düşünceleri paylaşması, yeni çalışmalara doğru ufuk açması Osmanlı İmparatorluğu devrinden kalan bir İstanbul geleneği idi. Örneğin Şanizade Ataullah'ın etrafında toplanan ve İsmail Ferruh Efendi'nin evinde bir araya gelen Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesi örneğinde olduğu gibi.¹⁶ Bu şekilde akıllara gelebilecek bir başka örnek ise yine yukarıda bahsi geçen *Dersaadet Rum Cemiyet-i Edebiyesi* yani Sillogos olabilir. *Sillogos* da hayatına Spiridon Mavroyeni'nin Büyük Parmakkapı Sokak, no.15'teki evinde başlamış, Yorgo Konstantinidi'nin Turnacıbaşı sokaktaki evinden devam etmiş ve çeşitli ofisleri de dolandıktan sonra kendine ait bir binası olabilmisti. Bu yazı kapsamında ilginç olan, Sillogos'un son dönem üyelerinden Vladimir Mirmiroğlu'nun da bu toplantılara katılan isimler arasında yer almasıydı. İstanbul'un tanınmış avukatlarından olan Mirmiroğlu, 1903 yılından itibaren bu

prestijli ve üretken cemiyetin bir parçası olarak İstanbul'un entelektüel hayatındaki varlığını sürdürüyordu. Savaş döneminde İstanbul'dan ayrılan isimlerden biri olarak geç Osmanlı devrinin en üretken ve uzun soluklu cemiyetinin son dönem tanıklarından biriydi. Dimitris Stamatopoulos'un aktardığı kadarıyla, 1924 yılına kadar İstanbul'da devam ettiği avukatlık mesleğine ara verecek, geri dönüşü ancak 1950 yılında Menderes hükümetinin verdiği izinle olabilecekti.¹⁷ Mirmiroğlu bu arada geçen uzun zamanda İstanbul ile ilgili araştırmalar yapacak, yazılar yazacak ve kendisini sık sık İstanbullu başka İstanbul araştırmacıları ile bir araya getiren bahsi geçen toplantılara katılacaktır. Eyice özellikle Mirmiroğlu'nun Fatih devri kaynaklarına ait çevirilerinden bahseder. (Resim 6) Devrin Bizans kaynaklarını Türkçe'ye kazandıran Mirmiroğlu'nun çevirileri uzunca zaman referans olarak kullanılacaktır. Ancak Vladimir Mirmiroğlu'nun çalışmaları çeviri ile sınırlı kalmayacak, dönemin ünlü arkeoloğu Aziz Ogan ile birlikte Kariye Camii üzerine bir esere de imza atacaktır.

Eyice'nin detayları ve adresleri ile tarif ettiği “alimler buluşması”na katılanlar arasında Feridun Dirimtekin ve Ekrem Hakkı Ayverdi arasında o dönemde belediye tarafından fethin 500. yılı anma programını hazırlamaları için görevlendirilen bir toplulukta yer almışlardı. Bu çerçevede Dirimtekin yönetiminde, İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde de bir heyet kurulmuştu ve bu heyet İstanbul'un eski eserleri ve fethine dair

Resim 6. Vladimir Mirmiroğlu, Kitap Kapağı: Fatih Sultan Mehmet Han devrine ait tarihî vesikalar, (İstanbul 1945).

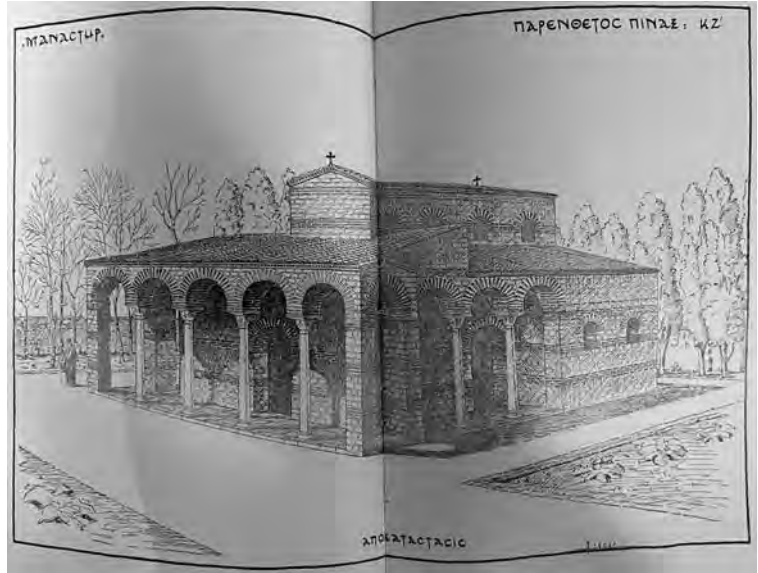

Resim 7. Aristidis Pasadeos, Manastır Mescidi, (Apocatastasis) Restitüsyon Çizimi, (İstanbul'un Adı Bilinmeyen iki Bizans Eseri Hakkında (Atina, 1965), Tablo 27).

konuları bir liste haline getirip kendi aralarında paylaşmışlardı.¹⁸ İstanbul'un Fethi kutlamaları elbette ki İstanbul'un alınışını ve sonrasındaki Osmanlı dönemini öne çıkarması beklense de İstanbul'da Bizans eserlerine yönelik çalışmaların da arttığı bir dönem olarak dikkati çekecekti. Çeviri eserler, arkeolojik araştırmalar ya da Avrupalı araştırmacıların çalışmaları açısından daha erkene çekilebilecek bu tarih, İstanbullu araştırmacıların yayınları açısından değerlendirildiğinde Fetih kutlamalarının havada hissedilmeye başladığı 1940'ların sonlarından itibaren görülecekti.

Tam da bu yıllarda, İstanbul'da bir başka "araştırmacılar grubu" yine İstanbul'u ve eski, yeni tüm eserlerin ve daha pek çok katmanını inceleyip, yazıya dökmekte ve bu yazılar "İstanbul Ansiklopedisi" adı altında fasikül fasikül yayınlanmaktadır. Her ne kadar yukarıda bahsettiğim yazısında yer vermese de, Semavi Eyice, bu grubun da önemli üyelerinden biridir. Grup, her fırsatta O Reşad Ekrem Koçu'nun Çağaloğlu'ndaki ofisinde bir araya gelmektedir.¹⁹ İstanbul Ansiklopedisi'nin yayımlanmış fasiküllerinde yer alan Bizans dönemi eserlerine dair maddelerin pek çoğu da yine Eyice'nin kendisinin kaleminden çıkmıştı. Mirmiroğlu bu grubun da bir parçası olarak çalışmaları ile İstanbul Ansiklopedisi'ne de katkıda bulunmuştu.

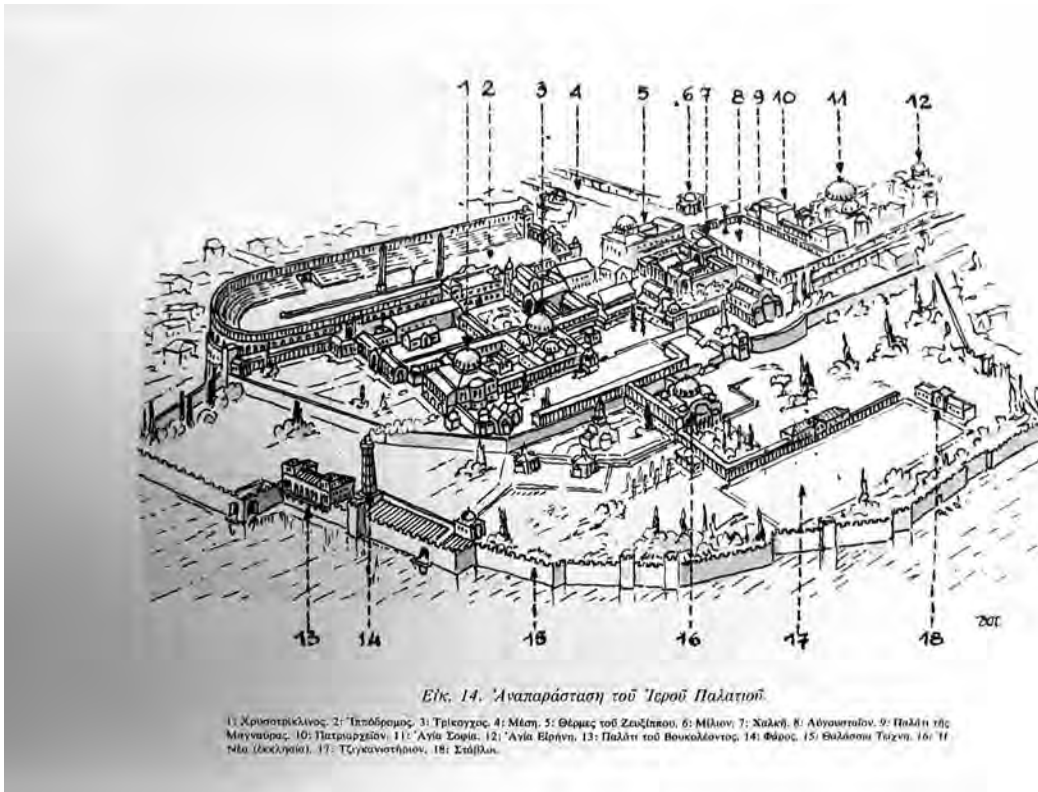
Her ne kadar Koçu kendisinden söz verdiği maddeleri (özellikle de kiliseler hakkında olan-

ları) yazmamış olması nedeniyle sitemle bahsetse de en azından Fenerli Beyler ve Fener Rum Patrikhanesi gibi İstanbul Rumlarına özgü maddeler de Mirmiroğlu'nun imzasını bulmak mümkündür.

Elbette ki yirminci yüzyılda 'Eski' İstanbulla ilgili araştırma yapan Rumlar bu yazıda bahsi geçen isimlerden ibaret değildir. On dokuzuncu yüzyıldaki kadar kuvvetli olmasa da, yirminci yüzyıl ortalarına doğru başlayan ve zamanla artan bir ivme ile bu çalışmalar devam etmiştir. Yine de kurumsallıktan uzak, kişisel çabaların ağırlıklı olarak belirleyici olduğu bir hale geldiği belirtilmelidir. Özellikle yüzyılın ikinci yarısında Bizans anıtları

Resim 8. Aristidis Pasadeos, Sancaktar Mescidi, (Apocatastasis) Restitüsyon Çizimi, (İstanbul'un Adı Bilinmeyen İki Bizans Eseri Hakkında (Atina, 1965), Eskiç 19).

Resim 9. Aristidis Pasadeos, Bizans Büyük Sarayı taslak çizimi (Boğaziçi'nin Şehri, (Atina, 1981), s.40.)

üzerine Atina'da bastırıldığı Yunanca kitaplar ile dikkat çeken mimar Aristidis Pasadeos ve çalışmaları önemlidir.²⁰ Aynı zamanda Patrikhane'nin de mimarı olan Pasadeos, daha önceki araştırmacılardan çok daha yoğun şekilde ve özellikle mimari nitelik taşıyan çizimler üretmiş, kitaplarını yazılı bilgilerin yanı sıra mimari bilgilerle rekonstrüktif çizimlerle de güçlendirerek adeta birer ders kitabı haline dönüştürmüştür. (Resim 7-10). Yunanca yayınladığı kitapları maalesef İstanbullu pek çok okuyucuya ulaşamamıştır.

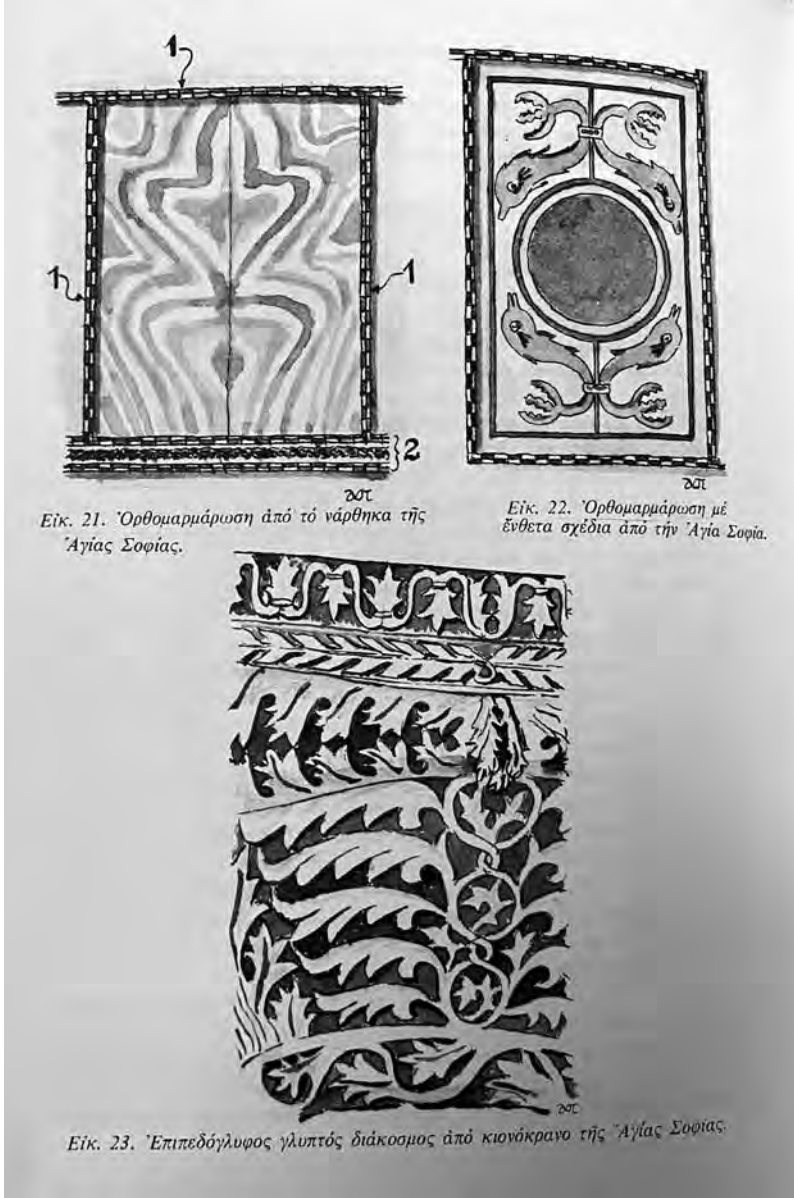
Sonuç Yerine

Bugün hala geçmişleri birbirine bu kadar bağlı iki ülke olarak Türkiye ve Yunanistan arasındaki fiziki, coğrafi ve yer yer kültürel yakınlığa rağmen, “yabancı”lık hissinin varlığını çoğunlukla karşılıklı olarak yaşam evrenlerinin ayrışması ve dolayısı ile iki halkın birbirlerinin dili başta

olmak üzere kültürlerine yabancılaşması olarak görmek mümkün. İstanbul, yirminci yüzyıl boyu çoğu hem Rumları hem Türkleri saran milliyetçilik akımları, sonucunda yaşanan savaşlar ve karşılıklı toplumsal ve ekonomik homojenleşme arayışları nedeniyle Rum nüfusunu ciddi olarak kaybetmiş ve kendisini geçmişiyile bağlayan önemli ipuçlarından birinin ucunu salıvermiştir. İstanbul'un toplumsal dokusunda olduğu kadar mimarisine, edebi ve kültürel hayatına da büyük etkisi olan bu kırılmanın çeşitli tarihsel eşiklerde yeniden ve yeniden ivmelenmesi kaybın daha da büyümesine yol açmıştır.

İstanbul Rumların gerek Bizans devri Yunancasına hakimiyetlerinin verdiği kaynaklara ulaşabilme yetisi gerekse İstanbul'da ikamet etmenin verdiği Bizans devri eserlerinin yanı başında olma ve kentin Bizans araştırmaları konusunda konunun merkezinde veya hemen yanı başında olmalarını sağlayan “ayrıcılık” konuları İstanbul'un homojenleşen bir ulus-devlet kenti haline dönüşmesi arayışları nedeniyle kaybolmuştur. Ancak yine de, artık İstanbul'da olmasalar da “İstanbul” olmaya devam etmişler, kentin geçmişine dair çalışmaları sürdürerek bu çalışmaları, çoğunlukla Yunanca olarak neşretmişlerdir. Yeni nesil Bizans araştırmacıları yetişip gerek araştırma gerekse dil yetkinlikleri açısından açılan alanı doldurmaya çalışırken, temenni, yüzyıllarca ortak bir kent kimliğini paylaşmış iki kültürün arasındaki iletişimin artması, özellikle Bizans çalışmaları alanındaki üretimin çok katmanlı olarak sürebilmesidir. Bunlara ek olarak, on dokuzuncu yüzyılda İstanbullu Rum kimliğinin temel parçası olarak tartışılan Bizans dokusu, erken cumhuriyet yıllarında, Osmanlı tarihini anlamak üzere, Fetih gibi kentin tarihindeki kritik eşiklere bakılarak, Bizans devri tarihinin bu tür eşikleri anlayabilmek için araçsallaştırılması yani “Osmanlı için Bizans” haline dönüşmüş olması,²¹ bu nedenle de Bizans tarihçiliğinin ivmelenmesinde “Fetih kutlamaları” hazırlıklarının etkili olması, İstanbul'da düzenlenen ilk büyük Bizans kongresi olan 1955 Dünya Kongresi'nin 6-7 Eylül olaylarının gölgesinde gerçekleşmek durumunda kalması Bizans çalışmalarının yirminci yüzyıl ortalarına kadar neden ağır aksak ilerlediği konusunda bize daha net bir fikir veriyor.²² ■

Resim 10. Aristidis Pasadeos, Ayasofya Eskizleri (Boğaziçi'nin Şehri, (Atina, 1981), s.42.)

Notlar

1. Bu konuyu kapsamlı olarak 2021 yılında Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü'nde tamamladığım doktora tezimde tartıştım. Bkz.: Sümertaş, Firuzan Melike, "From Antiquarianism to Urban Archaeology: Transformation of Research on 'Old' İstanbul throughout the Nineteenth Century," (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2021).
2. Bu konuda kapsamlı bir çalışma için bkz. Abi, Ceren. "Digging Deeper: Cultural Property in the Ottoman Empire During the Great War and Allied Occupation 1914-1923". (Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of California, Los Angeles, 2019).
3. Durak, Koray, *Türkiye'de Bizans Çalışmalarının Serüveni* (İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2023), 116-117.
4. Ergin, Murat, "Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Yunan, Roma ve Bizans Dönemlerinin Algılanması ve Arkeoloji", Cumhuriyet Döneminde Geçmişe Bakış Açıkları: Klasik ve Bizans Dönemleri, ed. S. Redford - N. Ergin, (İstanbul, 2010), 23-47.
5. 1930'da Ankara Antlaşması, 1933'te Türk Yunan Samimi Misakı imzalanacak, 1933 yılında, Venizelos'un Özellikle Venizelos hükümeti ve Atatürk arasında ortaya çıkan yakınlaşmanın önemli sonuçlarından biri Selanik'te, Atatürk'ün doğduğu evin hediye edilmesi olacaktır.
6. Bu konuda önemli bir inceleme olarak bkz. Kamouzis, Dimitris, *Greeks in Turkey: Elite Nationalism and Minority Politics in Late Ottoman and Early Republican İstanbul* (Abingdon, Oxon: Routledge, 2021).
7. Sideridis'in kapsamlı bibliografyası için bkz. Stathi, Pirelopi, Το αρχείο, η εργογραφία και ο λόγος "Τις ο Κιζ κουλέ και τις ο Λέανδρος" του Ξ. Α. Σιδεριδη, (X. Sideridis'in arşivi, çalışmaları ve "Kız Kulesi ve Leandros" konuşması) *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά* 3 (Atina: Atina Akademisi, 1990) s. 397-419.
8. Bu konuda yayınlanmak üzere olan bir çalışma için bkz. Sümertaş, F.M. "The loss of the Greek Literary Society of İstanbul: Dismantling of an Institution, Displacement of a Library, Dissolution of an Intellectual Hub," *Turkish Historical Review*.
9. Arşive erişim konusunda yardımlarından dolayı Atina Akademisi'nden sayın Chariton Karanasios'a teşekkür ederim.
10. Güraçar bu yılın Temmuz ayı içinde hayatını kaybetmiştir.
11. Beyaz Ruslar, 1917 Ekim devrimi sonrası Osmanlı Devleti'ne sığınan Rus göçmenler. Detaylı bilgi için bkz. Delon, Jak. "Beyaz Ruslar" *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Vol. 2, İstanbul: Tarih Vakfı, 1994, s. 177-179.
12. Güraçar, Uğur "Nomidis, Miltiadis Isaak" *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Vol. 6, İstanbul: Tarih Vakfı, 1994, s. 92-93.
13. Durak, Koray, *Türkiye'de Bizans Çalışmalarının Serüveni* (İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2023), s. 140.
14. Mango Cyril, The work of M. I. Nomidis in the Vefa Kilise Camii, İstanbul (1937-38), s. 421-429, tablo: I-IV. Aynı sayıda, Mango'nun yazısını takiben, Nomidis arşivinin içeriğine dair bir liste de yayınlanıyor: Παπαδημητρίου Γ. - Λάππας Κ. - Στάθη Πηνελόπη, Τα κατάλοιπα του Μ. Ισ. Νομίδη (ΜΙΣΝ), (M.Is. Nomidis'ten Kalanlar) s. 431-453, Tablo. Α'-Δ'
15. Eyice, Semavi, "İstanbul'un Entelektüel Mazisi," *Derin Tarih*, Temmuz 2014, s. 36-40.
16. Karaçavuş, Ahmet, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim Cemiyetleri," (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2006) s. 47-110.
17. Stamatoropoulos, Dimitris, "Hayatta Kalma Stratejileri: Avukat Vladimir Mirmiroğlu ve İşgal İstanbul'unda Rum Burjuvazisi," *Yok Edilen Medeniyet: Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemlerinde Gayrimüslim Varlığı* (İstanbul, Hrandt Dink Vakfı Yayınları, 2017), s. 104-112.
18. Eyice, Semavi, "İstanbul'un Entelektüel Mazisi," *Derin Tarih*, Temmuz 2014, pp Ancak Eyice bu çalışmaların bir sonuca ulaşmadığını, bazılarının Ekrem Hakkı Ayverdi'nin

ayrıca kuracağı ve yine Fetih kutlamaları hazırlıkları nedeniyle bir araya gelenleri içeren "Fetih Derneği" tarafından basılabildiğini aktarıyor. Bilindiği üzere bugün İstanbul Fetih Cemiyeti adı ile çalışmalarına devam eden bu kurum, o günlerde, "İstanbul'un 500. ve Müteakip Fetih Yıllarını Kutlama Derneği" adı ile kurulacak, sonrasında önce "İstanbul Fethi Derneği" daha sonra ise güncel ismine kavuşacak, süreçte ayrıca "İstanbul Enstitüsü" kurarak İstanbul tarihi üzerine çalışmalarını yoğunlaştıracaktı. Bu konudaki bilgilerimi danıştığım sayın Uğur Derman'a teşekkür ederim.

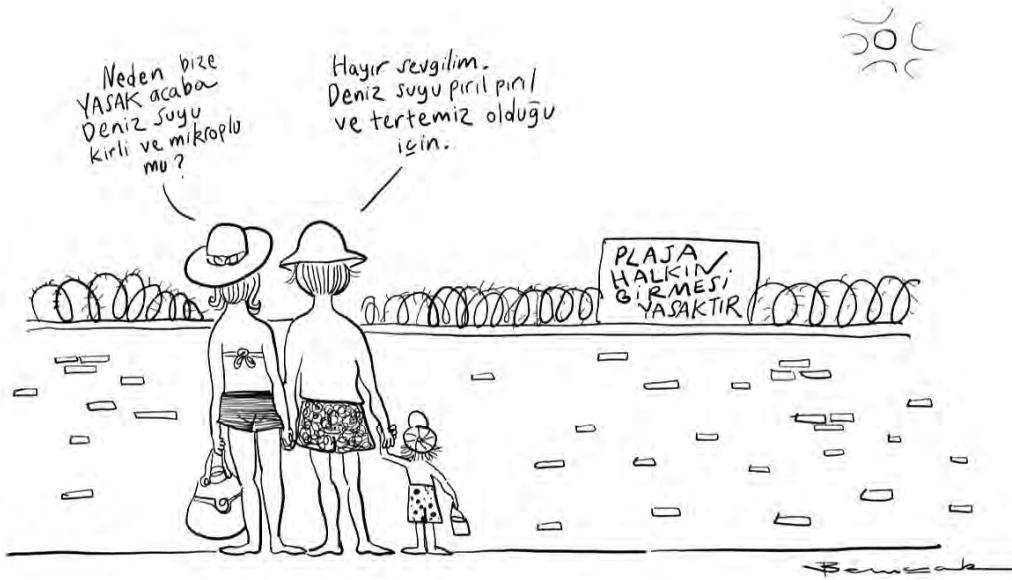
19. Eyice, Semavi, "İstanbul Ansiklopedisi Anıları," Albüm, Mart 1998, s. 62.

20. Bu çalışmalardan bazıları: Pasadeos, Aristidis, İstanbul'un Adı Bilinmeyen iki Bizans Eseri Hakkında (Atina, 1965); Pasadeos, Aristidis, İstanbul Bizans Yapılarının Seramik Süslemeleri, (Atina 1973); Pasadeos, Aristidis, *Boğaziçi'nin Şebri*, (Atina, 1981)

21. Detaylı tartışma için bkz. Durak, Koray, *Türkiye'de Bizans Çalışmalarının Serüveni* (İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2023), s.163.

22. Durak, Koray, *Türkiye'de Bizans Çalışmalarının Serüveni* (İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2023), s.155-157.

Coming from the "Past", Resisting Today: Greeks from İstanbul, the Local Experts of the Byzantine Heritage in Transition from the Ottoman to the Republic
This article focuses on the research of the Byzantine period architecture in İstanbul by the Greek-Orthodox intellectuals, a tradition extending from the nineteenth century to the twentieth century. It is known that since the first quarter of the nineteenth century, Ottoman Greek intellectuals, following the antiquarian literature, continued their work in an increasingly comprehensive, expanding, and institutionalized manner. However, at the beginning of the twentieth century, these studies were interrupted by the devastating conditions of the wars that broke out one after another, the occupation of the city that followed, and the collapse of the Ottoman Empire and the establishment of the Republic of Turkey within the context of the rising nation-state. They even had to change their context and move to Athens. However, despite all these conditions, some researchers among the Greek population of the city who had stayed in İstanbul would continue to their studies on this subject. Within the scope of this short article, these scholars and their works will be briefly mentioned, and their positions within the scope of Byzantine studies in İstanbul at that time will be examined.

MİMARLAR ODASI'NIN PERSPEKTİFİNDEN

İSTANBUL'UN

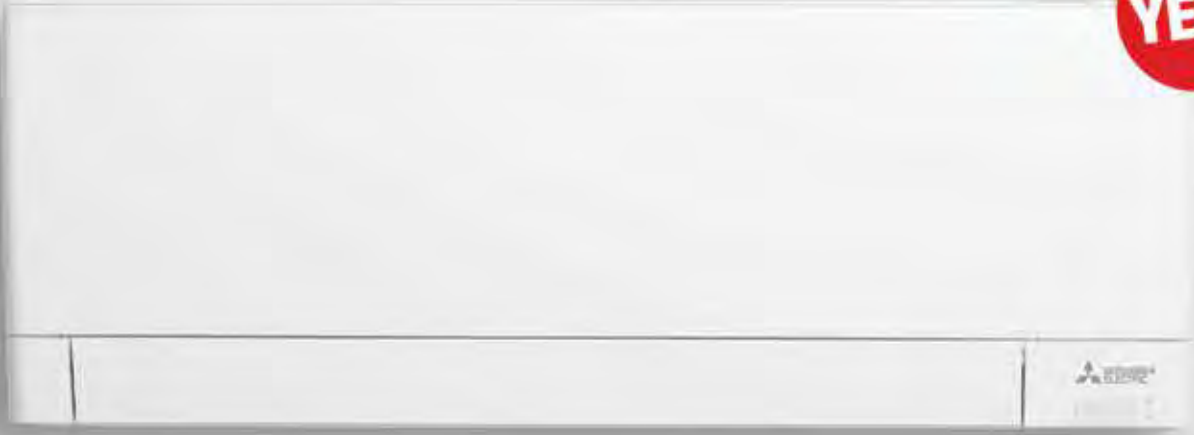
CUMHURİYET YÜZYILI

29 Ekim - 17 Kasım 2023

tmmob mimarlar odası istanbul büyükşehir şubesi

Tasarrufa yönelik özellikleri ile
noviro^{ME}'yi keşfedin!

